

Att **SKYLTA** **SKYDDAD** **NATUR**

– en vägledning om skyltar, foldrar, vägvisning, gränsmarkering och Internet

Att Skylta Skyddad Natur

– en vägledning om
skyltar, foldrar, vägvisning,
gränsmarkering
och Internet

© Naturvårdsverket och författaren

Beställningar:

Ordertelefon: 08-505 933 40

Orderfax: 08-505 933 99

E-post: natur@cm.se

Postadress: CM-gruppen
Box 110 93, 161 11 Bromma

Internet: www.naturvardsverket.se/bokhandeln

NATURVÅRDSVERKET

Tel: 08-698 10 00 (växel)

Postadress: Naturvårdsverket, 106 48 Stockholm

ISBN 91-620-1233-9

Projektledare: Eva Stighäll

Text: Jonas Lundin

Illustrationer: Jonas Lundin

Omslagsfoton: Lennart Mathiasson/N, stora bilden,

Claes Grundsten småbilder. Per-Magnus Åhrén, omslagets baksida.
Foton: Johan Ahlbom sid 100. Lars-Olof Hallberg sid 63, 87, 98, 99.
Anna Lilja sid 13, 33. Jonas Lundin sid 79, 81 övre bilden, 84, 86.

Jan Lundquist sid 60 övre och nedre bilden, 64.

Christer Persson sid 59. Therese Säfström sid 81 nedre bilden.

Per-Magnus Åhrén sid 60 mitten, 65 stora bilden, 85, 97

Grafisk form: IdeoLuck AB

Tryck: Danagårds

Upplaga: 2000 ex

Förord

Att informera om den skyddade naturen och göra den tillgänglig för besökare är en viktig del i naturvårdsarbetet. Vägledningens syfte är att underlätta för alla som arbetar med skyltar, foldrar, Internet, gränsmarkering och vägvisning i skyddad natur. Boken ger praktiska råd kring textskrivande, layoutarbete, illustrationer, kartor, tekniska frågor med mera.

Boken är en helt omarbetad version av den av Naturvårdsverket 1987 utgivna *Skyltar i naturskyddade områden*. Texten har redigerats och i stora delar omarbetats helt. Nya kapitel har tillkommit och bildmaterialet är nytt. Huvuddelen av texten har skrivits av Jonas Lundin som också svarar för grafik och de tecknade illustrationerna. Projektledare på Naturvårdsverket har varit Eva Stighäll.

Naturvårdsverkets önskan är att boken ska bidra till att ge informationen en hög kvalitet.

Naturvårdsverket, september 2003

Björn Risinger
Direktör, Naturresursavdelningen

Innehåll

Förord	3
Inledning	5
Ansvar och planering	7
Ansvar	7
Planering	8
Tolkning – naturvägledning	9
Produktion	9
Tidsåtgång	11
Kostnader	11
Skyltning	14
Naturvårdsverkets riktlinjer	14
Underlag och urval	15
Text	19
Illustrationer	25
Kartor	32
Layout och form	40
Teknik	53
Skyltställ och uppsättning	59
När skylten är klar	64
Foldrar	66
Naturvårdsverkets riktlinjer	66
Innehåll	67
Utformning	68
Layoutexempel för folder	71
Internet	76
Naturvårdsverkets riktlinjer	76
Vägvisning	78
Naturvårdsverkets riktlinjer	78
Regler för enhetlighet och igenkännande	79
Vägvisning vid allmän väg	80
Väg- och ledvisning inom skyddade områden	82
Markering av gränser	88
Naturvårdsverkets riktlinjer	88
Generella regler	88
Områden med tillträdesförbud	97
Litteraturtips	102
Bilaga 1 Naturvårdsverkets riktlinjer i sin helhet	104
Bilaga 2 Svensk standard	108

Inledning

Information om skyddade naturområden är ett viktigt förvaltnings- och planeringsmedel, såväl för att skydda naturen som för att berika besökarnas vistelse där. De allra flesta turister som besöker en region kan förväntas ha begränsad kännedom om traktens natur, historia och utflyktsmål. Även regionens innevånare och skolor har ofta ett stort informationsbehov. Någon har sagt att bra information är en bättre turistattraktion än bra väder. En väl genomtänkt information kan leda till fler besök i naturreservat och nationalparker och ge fler nöjda besökare som blir medvetna om värdet av att skydda natur. Detta är i sin tur en viktig förutsättning för ett ökat samhällligt engagemang för naturvård. Rent praktiskt ska naturinformationen ge allmänheten möjlighet att;

- **Känna till** att områdena finns, var de ligger och vad man kan förvänta sig att få se och uppleva där. Sådan information finns oftast på annan plats än vid det skyddade området. Exempel är foldrar, information på Internet eller publikationer med sammanställningar om ett läns eller en kommuns skyddade områden,
- **Hitta dit.** Exempel är färdbeskrivningar och kartor i foldrar eller på Internet, utmärkning på kartor samt vägvisare från allmän eller enskild väg,
- **Hitta där.** Exempel är entréskyltar med karta över området och stigar, leder och serviceanläggningar samt vägvisning i området,
- **Förstå** områdets värden. Exempel är förklarande och inspirerande texter och bilder på entréskyltar och foldrar, utställningar i naturum, naturstigar med skyltar som på plats tolkar det besökaren kan se just där,
- **Uppleva** området. En bra information lockar till fortsatt utforskning av ett område och kan ge besökaren nya upplevelser.

Bra naturinformation är också ett sätt att *styra* besökaren så att störningar och skador undviks.

Den här bokens syfte är ett hjälpa och vägleda alla som arbetar med skyltar, foldrar, gränsmarkering och vägvisning för skyddad

natur. Boken ger praktiska råd kring textskrivande, layoutarbete, illustrationer, kartor, tekniska frågor med mera. Naturvårdsverkets önskan är att boken ska bidra till att ge informationen en hög kvalitet.

Boken ska också tydliggöra Naturvårdsverkets syn på frågor som rör naturinformationen. Därför inleds varje kapitel med en redovisning av *Naturvårdsverkets riktlinjer* i de olika frågorna. Dessa riktlinjer innehåller dessutom en miniminivå för hur foldrar, skyltar, gränsmarkering och vägvisning alltid bör utformas. Syftet med detta är att ge informationen i landets skyddade områden ett gemensamt formspråk. Samtidigt lämnas också utrymme för att utforma informationen efter regionala förhållanden och den egna kreativiteten.

Ansvar och planering

Ansvar

När staten eller kommunerna skyddar ett naturområde enligt miljöbalken, åtar sig myndigheterna samtidigt ett viktigt informationsansvar gentemot allmänheten och sakägare. Det centrala och övergripande ansvaret har Naturvårdsverket. Regionalt/lokalt är länsstyrelsen eller kommunen ansvariga.

Information om ett skyddat naturområde kan förmedlas på många olika sätt. Rent formellt kräver lagstiftningen visserligen bara att gränserna markeras och att beslutets innebörd och omfattning kungörs till allmänheten och delges sakägarna. Kungörelserna har dock en mycket begränsad räckvidd. Det är därför viktigt att man som besökare i ett skyddat område får direkt information på plats. Ett av informationens viktigaste syften är att väcka intresse för och förmedla kunskap om det skyddade områdets värden. En genomtänkt information kan hjälpa besökaren till upplevelser som i förlängningen ger en förståelse för naturvärdena och behovet av naturskydd. I många fall finns olika typer av inskränkningar för allmänheten som krävs just för att uppnå syftet med naturskyddet. Här fyller informationen en viktig funktion för att motivera och upplysa om de regler som gäller för den som besöker området. Vid en eventuell rättstvist är det också svårt att hävda att föreskrifterna gäller om det inte finns information om dessa vid reservatet.

Olika områden kräver informationsinsatser med olika ambitionsnivåer, från en enkel grundnivå med tydlig gränsmarkering och en enkel entréskylt till sofistikerade system av flera olika skyltar, utomhusutställningar, naturum, foldrar, avancerad vägvisning, guidning m.m. Vid planering av information och anordningar för skyddade områden kan det vara till hjälp att man tar ett helhetsgrepp på alla reservat. Genom att dela in reservaten i olika kategorier med hänsyn till omfattningen av informationsinsats, besökare, friluftsliv och tillgänglighet kan man lättare planera vilka insatser som behövs i ett område.

Planering

Allt arbete med naturinformation bör grundas på en systematisk planering. Redan i samband med skötselplanarbetet bör en informationsplan göras för det aktuella området. Denna bör ta ett helhetsgrepp och analysera frågor som varför, för vem, var och hur man kommunicerar med naturinformation. Med andra ord bör följande klaras ut i planen – innan man börjar producera till exempel enskilda skyltar:

Målsättning

Vad vill vi uppnå med informationen ur såväl förvaltningens som besökarens perspektiv; naturvägledning, styrning av beteenden/attityder/rörelsemönster, vägvisning etc.

Målgrupper

Vilka är de potentiella besökarna, vilka aktiviteter utövar de?

Situationen

Områdets förutsättningar med besöksfrekvenser, aktiviteter, rörelsemönster, målpunkter, entréer, struktur m.m. Vilka upplevelser kan besökare få, planeras det för nya upplevelser i framtiden?

Besöksmönstret

Hur förväntas besökarna röra sig i området? Kan informationen fungera som indirekt styrning av besökare i området?

Metoder

På vilka sätt ska vi uppnå syftet med informationen; entréskylt, naturstig, vägvisning, foldrar, temaskyltning, guidning, naturum, etc.

Lokalisering

Var lokaliseras informationen i tid och rum?

Risk för skadegörelse

Vid planeringen bör man även bedöma risken för skadegörelse och slitage av skyltar m.m. Särskilt i tätortsnära områden är detta en faktor som påverkar valet av skyltmaterial, behandling av skylthållare, typ av vägvisare m.m.

Informationsplanen bör också behandla principer för utformning och innehåll av skyltar, skyltställ och andra informationsbärare. Det strategiska värdet av att till exempel genom information förstärka karaktären av eller identiteten hos ett område eller en entré,

bör också beaktas vid planeringen, liksom drift och underhåll.

Tolkning – naturvägledning

En stor utmaning och den kanske viktigaste dimensionen i informationsarbetet för ett område är att på olika sätt *tolka* för besökarna vad de möter eller kan möta vid ett besök – på ett sätt som är underhållande, begripligt och intressant. Tolkning förutsätter en noggrann analys av målgruppen och goda kunskaper om kommunikation i vid bemärkelse.

Tolkning likställs i Norden ofta med ”naturvägledning”. Den går djupare än den rena naturinformationen, under rena fakta och förklaringar, berör inlevelse och känslor samt kopplar till besökarens egen erfarenhet och personlighet. Naturvägledning syftar till att öka förståelsen för de grundläggande ekologiska och kulturella sambanden och för människans roll i naturen.

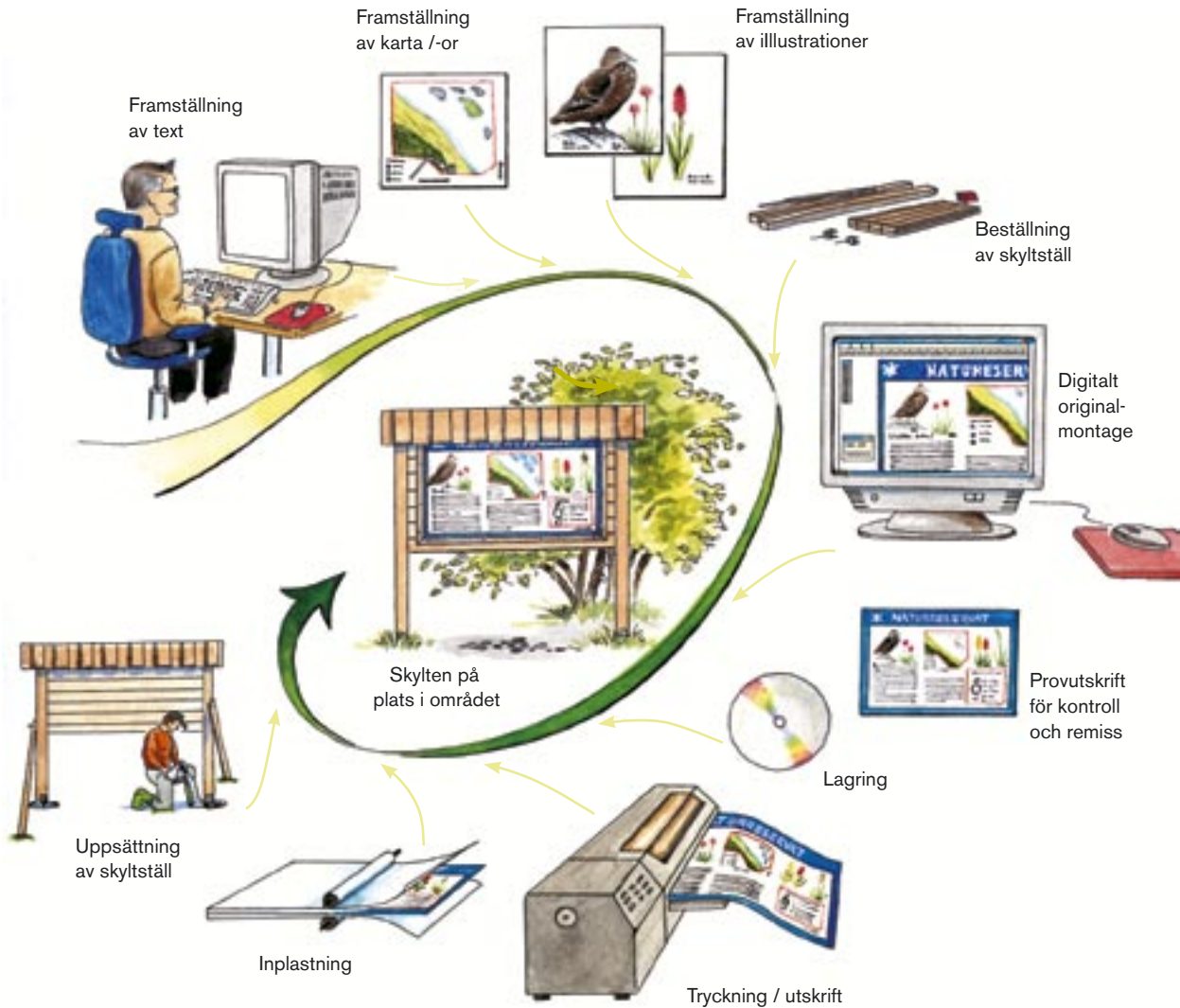
Produktion

Vare sig det gäller framställning av skyltar eller foldrar krävs en lång kedja av olika arbetsmoment innan slutprodukten är färdig. Det är därför viktigt att känna till och planera för alla de olika led som ingår. De viktigaste momenten är:

1. En kreativ fas.
2. Insamling av faktaunderlag.
3. Originalframställning inklusive text, kartor och illustrationer.
4. Kontroll, remiss.
5. Korrektur och tryckning.
6. Efterbehandling.
7. Uppsättning av skyltar, distribution av foldrar.
8. Tillsyn och underhåll av skyltar.

Som producent av naturinformation ställs man till att börja med inför en kreativ eller pedagogisk fas. Om inte en informationsplan redan finns börjar man med att analysera de grundläggande pedagogiska frågorna. Till exempel varför, för vem, var och hur man tänkt sig att kommunicera med naturinformationen.

När sådana frågor klarats ut och man samlat och gjort ett urval bland det underlagsmaterial som finns, vidtar originalarbetet. Det omfattar att skriva texter, producera karta/-or, planera layout, producera och läsa in tecknade illustrationer och/eller foton. Dessa monteras sedan till ett digitalt original i ett layoutprogram. Efter avslutat originalarbete gör man med fördel en utskrift som sänds

för kontroll till förvaltare och andra berörda. Efter eventuella justeringar är originalet klart att sändas för produktion av själva skylten eller foldern.

Tryckeriernas hantering av ett folderoriginal innefattar bland annat moment som rippning då originalet rasteras, digitalt förprovtryck, korrekturgranskning, framställning av den tryckplåt som man trycker med och själva tryckningen av upplagan. Framställningen av skyltar kan ske med flera olika metoder beroende

på vilken teknik man valt. Oftast överförs dock det digitala originalet med olika tryck-/utskriftstekniker till papper. Efter detta ska materialet efterbehandlas på olika sätt. Foldrar ska skäras och falsas. Skyltar ska oftast plastas in och skylthållare ska tillverkas. Produktionsprocessen avslutas med distribution av foldrar och uppsättning av skyltar i det skyddade området.

Även om mycket möda satsas på att tillverka skyltar med lång hållbarhet är livslängden inte obegränsad. Skyltar kan dessutom vandaliseras och faktainnehållet kan snabbt bli föråldrat genom att uppgifter ändras. Man ska därför räkna med att skyltar i skyddade områden kräver regelbunden tillsyn och underhåll och relativt ofta förnyelse.

Tidsåtgång

För att naturskyddet i praktiken ska nå ut även till den besökande allmänheten krävs att området förses med en permanent, alternativt tillfällig skylt så snart som möjligt efter att reservatsbeslutet vunnit laga kraft. En rimlig tidsåtgång och lämplig målsättning från beslutstillfället till att de permanenta skyltarna sitter på plats är ungefär 6 månader för de mer avancerade skyltmetoderna. Tidsåtgången för den kreativa fasen, faktainsamlingen och originalarbetet varierar givetvis beroende av hur många skyltar som ska framställas vid varje tillfälle. Beräkna en halv månad per skylt. Tidigt i processen görs också en beställning av skyltställ. Ytterligare en månad behövs för att få in och bearbeta eventuella remissynpunkter från t.ex. förvaltare och andra berörda. Tryckning inklusive korrekturläsning tar ofta runt två månader. Räkna också med 1 månad för inplastning. Om skyltens illustrationer ska handkoloreras krävs ytterligare tid för detta. Slutligen bör man räkna med ca 1 månad för att få skyltarna på plats.

Om man enbart ser till den effektiva arbetstiden hanteras en enstaka skylt kanske bara drygt en vecka i de olika produktionsleden. Troligen skulle det därför vara möjligt att i en krissituation producera en skylt på kortare tid än en månad. I ett så tidsödande förlopp som reservatsbildning finns det dock ingen anledning att spara på informationsfrågan så länge att man riskerar att hamna i tidsnöd.

Kostnader

Att producera informationsmaterial är förenat med många olika typer av kostnader. Dessa varierar beroende på om man prioriterar snabb produktion, lång livslängd, ständigt aktuell information

eller annat. Kostnaderna påverkas till exempel av om man lägger ut arbetet på en konsult eller har möjlighet att göra delar av arbetet själv. Väljer man att göra stora delar av eller hela arbetet själv ska man även räkna med detta som en kostnad i sammanhanget. Handkolorering av *enstaka* skyltar kan i det korta perspektivet vara billigare än färgtryck med ljusäkta färger och så vidare. Har man möjligheter till tät och regelbunden tillsyn kanske man hellre väljer att producera enklare men mer kortlivade skyltar framför skyltar med längre livslängd. Allt detta är exempel på faktorer som alla påverkar utgifterna för produktionen. På riktigt lång sikt blir dock sannolikt totalkostnaden relativt lika – oberoende av vilket produktionssätt man valt.

För en enstaka entréskylt till ett genomsnittligt naturreservat innebär originalframställningen den i särklass största kostnaden. Att ta fram underlagsmaterial, skriva bra texter, framställa eller upphandla bra illustrationer och karta och ge allt en tilltalande och väl fungerande layout tar tid! Tryck- och inplastningskostnaderna är, åtminstone för mindre och medelstora skyltar, relativt låga och jämförbara med kostnaderna för tillverkning av skylthållare och uppsättning. Kom också ihåg att beställarens arbetstid ska tas med i den totala kalkylen. Även om man lägger en stor del av produktionen som ett uppdrag till en konsult ska tid avsättas för att till exempel hjälpa till med underlag, läsa korrektur och ett eventuellt remissförfarande.

Kostnaden för rätten att använda foton eller tecknade illustrationer ska också tas med i beräkningen. Om illustrationer behöver nyproduceras blir kostnaden högre än om arkivbilder kan användas. Bra illustrationer är ofta skillnaden mellan en skylt som är läsvärd och en som man hellre går förbi.

Värt att tänka på är också att inte trycka orealistiskt stora upplagor av skyltar. I ett reservat med 1-2 skyltar i terrängen och ett måttligt besöksstryck är en upplaga om 5-10 tryck oftast fullt tillräckligt. Detta är inte bara en fråga om kostnader utan handlar också om lagringsproblem. Hos många förvaltare finns stora förråd av skyltar som aldrig kommer att användas för att de blivit eller kommer att bli inaktuella.

Förvaltaren bekostar

Förvaltaren står själv för *alla* kostnader för informationen i de skyddade områdena. Detta gäller generellt, vare sig förvaltaren är en länsstyrelse, en kommun, en stiftelse eller annan. Det enda undantaget är informationen till nationalparkerna. Här bekostar

Naturvårdsverket det material som produceras när parken bildas. Underhåll och förnyelse av nationalparksinformationen finansieras dock av den som förvaltar parken. Tänk också på att det kan finnas flera andra tänkbara möjligheter att bekosta informationen, som till exempel EU-medel eller samarbete mellan flera olika intressenter.

Skyltning

Naturvårdsverkets riktlinjer

- Det finns en informationsskylt vid de naturliga entréerna till nationalpark och naturreservat.
- Skylten är välkomnande, intresseväckande, lättförståelig, aktuell och läsbar.
- Skylten innehåller syftet med reservatet, föreskrifter, beskrivning av bevarandevärden/natur-, kultur- och upplevelsevärden och en karta.
- Är området eller delar av området ett Natura 2000-område framgår detta på separat skylt bredvid entréskylten med texten "Området ingår i EU:s ekologiska nätverk av skyddade områden, Natura 2000". Natura 2000-logotypen finns med på skylten.
- Är området finansierat med Life-medel framgår detta med Life-fondens logotype samt en kort text om Life på en separat skylt bredvid entréskylten.
- Entréskylten sätts upp så snart som möjligt efter att reservatsbeslutet vunnit laga kraft. En enklare tillfällig skylt bör sättas upp inom en månad efter att reservatsbeslutet vunnit laga kraft.
- Skyltställ är anpassade till platsens förutsättningar. Skyltställ tillverkas i miljövänligt material.
- Handikappanpassad information finns i välbesökta områden.
- I besöksintressanta/välbesökta områden finns information på andra språk, i första hand engelska och tyska.
- Skyltar i nationalparker produceras i samråd med Naturvårdsverket.

Miniminivå

- Blå ram (SIS 307 mörkblå, PMS nr 302, NCF nr 30-70 R80B) och stjärna, text Naturreservat/Nationalpark/Naturminne/Biotopskydd.
- Vit/ljusgrå bakgrund, svart text.
- Karta med text, skalstreck, norrpil, teckenförklaring, markering av informationsskyltens plats och reservatets avgränsning (röd färg på kartan).
- Rubrik "Välkommen till ...".
- Syftet med reservatet.

Miniminivå forts

- Föreskrifter för allmänheten. S-tecken före föreskrifterna.
- Förvaltare.
- Markägarkategori, till exempel enskild, staten, X-kommun.
- Storlek.
- Beslutsår.
- Undertecknas av beslutsfattande myndighet, det vill säga länsstyrelse eller kommun (i nationalparker även Naturvårdsverket).
- Naturvårdsverkets logotype på nationalparksskyltar.
- Vedertagna symboler används på skylten, SIS 03 12 11 "Bildsymboler för sport och fritid".
- Skyltens tillverkningsår.

Underlag och urval

Beslut

Det naturliga första steget vid produktion av entréskyltar för skyddade områden är att samla och göra ett urval i det underlag som redan finns. Vid säkerställandeprocessen framkommer ofta mer än tillräckligt av de uppgifter som behövs för att kunna göra åtminstone en enklare skylt. I beslutet finns motiv till varför reservatet avsatts, vem som utsetts till förvaltare och vem som är markägare. Här ges också en kortfattad beskrivning av de natur-/kulturförhållanden som råder och är skydds- eller sevärda. Vidare framgår vilka särskilda inskränkningar som gäller för den som besöker området. I beslutet finns också alltid en karta.

Skötselplan

I skötselplanen är naturbeskrivningen ofta mer omfattande och detaljerad och skötselprinciperna mer utvecklade. Här kan man hitta uppgifter om sådant man vill lyfta fram när det gäller just områdets skötsel, till exempel upplysningar om när naturvårdsbränningar genomförts, vid vilken tidpunkt en ängsmark slås eller liknande. Planen kan också redovisa intressanta delområden som inte framgår av beslutet men som man vill berätta om, till exempel

Underlag

Beslut, skötselplan, inventeringar, litteraturuppgifter, kartor och flygbilder är tillsammans med ett eget fältbesök det underlag som behövs för att kunna göra ett bra skyltmanuskript.

Urval

Ur underlaget görs ett urval av vad som är mest intressant för besökaren att veta? Varför är området skyddat? Var finns sevärda målpunkter, stigar och andra och serviceanläggningar? Vilka växter och djur har man möjlighet att se i området? o.s.v.

en märklig geologisk formation, intressanta eller karaktäristiska djur- och växtarter i området. I skötselplanen kan man också hitta sådant man bör undvika att informera om, som en störningskänslig häckning eller en slitagekänslig växtplats.

Inventeringar

Ibland innehåller inte beslutet och skötselplanen tillräckligt med underlag för de skyltar man vill producera. Kanske vill man i ett område med komplex natur och många besökare göra extra skyltar utöver entréskylten, ”tillägsskyltar” som ger mer information om särskilda förhållanden. Då kan man leta vidare i fördjupade natur-/kulturinventeringar som ofta tas fram som underlag i säkerställandearbetet. Länsvisa eller kommunala naturvårds- eller kulturminnesvårdsplaner kan också ge mer fakta. Områden med så höga naturvärden att de motiverar skydd som naturreservat

Färdig skylt

Allt koncentreras i den färdiga skyltens texter, väl valda illustrationer och i kartbilden och dess symboler.

eller nationalpark är ofta också beskrivna i annan litteratur och tidskrifter.

Kartor och flygbilder

Kartor och flygbilder är nödvändiga som underlag vid skyltproduktionen. Det kartmaterial som finns i beslutet och skötselplanen visar hur reservatet är avgränsat, var anläggningar för friluftslivet – befintliga eller planerade – eller andra typer av målpunkter för besökare finns. Historiska kartor kan berätta mycket om markanvändningen i äldre tider och om spår från äldre tiders hävd som ofta fortfarande är synliga. Förutom på Lantmäteriets forskningsarkiv i Gävle hittar man historiska kartor på den regionala lantmäterimyndigheten. Många historiska kartor finns digitaliserade. Oftast vill man att kartan på skylten ska visa vilka naturtyper man möter i området. Då är ortofoton eller infraröda flygbilder (IR-bilder)

ovärderliga hjälpmedel. En van tolkare av IR-bilder definierar på kort tid de viktigaste naturtyperna i ett reservat.

Gör ett fältbesök

Tyvärr sker skyltarbetet många gånger under tidspress. Det är värdefullt att hinna få fram skylten eller skyltarna i tid till den första besöks säsongen. Många gånger tvingas man därför nöja sig med det befintliga underlagsmaterial man samlat. Trots detta är ett besök på plats alltid att rekommendera. Fältbesöket ger skyltproducenten en känsla för området som är värdefullt att förmedla till den som ska läsa den färdiga skylten. På plats kan man också avgöra t.ex. vilka djur och växter som en besökare har störst möjlighet att själv möta i området. Vid fältbesöket ser man vad som är mer eller mindre viktigt att berätta om – man har lagt grunden till det kommande urvalsarbetet.

Urvalet

När underlagsmaterialet är samlat gäller det att definiera informationens omfattning. Förhoppningsvis finns redan i beslutet och skötselplanen en grov strategi för detta. Oftast handlar det om en enkel entréskylt som ska placeras på en eller ett fåtal platser. När området är stort och naturförhållandena komplexa eller där man väntar många besökare kan det vara motiverat med en mer omfattande tillägsskyltning. Kanske är det lämpligt att använda någon/några av de tillägsskyltar på olika allmänna teman som Naturvårdsverket lagerför. Kanske behöver nya tillverkas. Ju mer svåröverskådligt ett område är, desto större anledning finns att fördela informationen på flera platser och med individuell anpassning av skyltarna till varje plats. Definiera alltså redan tidigt i urvalsprocessen vad som är lämpligt att redovisa som allmän information på en entréskylt och vad som eventuellt ska föras fram i speciella tillägsskyltar.

Trots att det i de allra flesta områden ändå bara handlar om en enstaka entréskylt, där innehållet kan tyckas självklart, skadar det inte att tänka efter lite extra innan arbetet går vidare. Vilken total information finns tillgänglig i underlagsmaterialet, och vad i detta är viktigast att förmedla vidare till besökaren? När man väljer bland de företeelser som är speciella eller typiska för området är det viktigt att utgå ifrån vad besökaren vill veta om vad man kan få uppleva – inte enbart från vad myndigheten vill förmedla. Försök därför tidigt att reda ut vilken kategori av besökare (inhemska/utländska turister, ortsbefolkning, skolbarn osv.) som oftast väntas till området och hur stora besöks siffror som är realistiska.

Gallra hårt i underlagsmaterialet! En normalintresserad besökare, som är ivrig att uppleva det intressanta området orkar sällan läsa längre texter. Många skyltar förblir olästa därför att skyltproducenten – förtjust i sitt eget insamlade underlag – inte gjort ett tillräckligt hårt urval. Det är alltså bättre med en kort välformulerad information som många läser än massiva textblock som ingen orkar ta till sig.

Klargör vid urvalet också om syftet med naturskyddet ger anledning till begränsningar i informationen. En väl genomtänkt skyltning kan fungera som ett utmärkt styrinstrument. Kanske ska man till exempel avstå från att på kartan markera en stig som passerar en känslig växtlokal.

Text

Vad vi skriver ...

Överskrift

Entréskyltens överskrift har en viktig funktion som välkomsthälsning till besökaren och för att lyfta fram området ur anonymiteten. ”Välkommen till ...” är den formulering som alltid ska användas. Repetera inte ordet naturreservat i rubriken, skyddsformen framgår redan tydligt i den blå ramen och onödiga upprepningar tröttrar läsaren.

Beskrivning

Det viktigaste syftet med texten är att förklara eller *tolka* vad besökaren kommer att möta vid besöket. Vad betyder det att det ser ut

Det är mycket svårare att läsa en skylttext ute än att läsa samma text inomhus. Skarpt solljus, hård blåst, stort läsavstånd, prat och andra störningar kan konkurrera om intresset och försvåra läsningen. Detta är till stor del förklaringen till att stora krav måste ställas på skyltarnas textutformning. Texten måste vara tillräckligt kort och skriven så att den fångar läsaren från det första till det sista ordet. Språket måste flyta lätt och självklart och vara fritt från oförklarade fackuttryck.

som det gör? *Varför* förekommer vissa speciella arter etc.? Texten ska hjälpa besökaren att *förstå, se och uppleva* området och gärna också förklara *var* man gör det.

Beskriv *varför* området är skyddat. Beslutstexternas syftesformuleringar kan dock ofta behöva förkortas och göras mer lättbegripliga för allmänheten. Berätta också om vilka *naturltyper* som är karaktäristiska och intressanta i området. Vilka speciella *djur* och *växter* gör området intressant? Ta upp sådana arter man har förutsättningar att se vid besöket. Uppgifter om områdets *historia* kan hjälpa till att placera naturvärdena i ett större sammanhang. Vilka *kulturbhistoriska spår* är intressanta och lätta att uppfatta i terrängen? Vilka är de mest sevärda *målpunkterna*, och var finns de? Uppgifter om hur och varför området *sköts* på ett visst sätt kan ytterligare hjälpa besökaren att förstå vad man ser vid besöket och dessutom göra förvaltningen mer synlig. Vilken naturtyp vill man återskapa? Vart är området ”på väg”?

Var aldrig rädd för att utelämna faktauppgifter i beskrivningen. I en kort text på en entréskylt kan man ändå aldrig vara heltäckande. Välj därför bara de uppgifter som är särskilt intressanta och viktiga för förståelsen av området. Vill man utveckla och fördjupa informationen väljer man hellre att komplettera entréskylten med en eller flera tilläggs-/temaskyltar eller så satsar man på en folder som besökaren kan ta med och läsa hemma.

Bildtexter

Bildtexter har genom att de är korta och samtidigt kopplade till en intresseväckande bild ett extra högt läsvärde. Många läser bara rubriker, eventuella mellanrubriker och bildtexter. I den optimala skylten är därför rubriker och bildtexter så utformade att man genom att bara läsa dessa ändå får en snabb sammanfattning av det viktigaste om området.

Föreskrifter för allmänheten

Skyltar är ofta det enda sätt som myndigheterna har att nå ut med de regler som gäller för allmänheten i ett skyddat område. Det är därför också nödvändigt att bestämmelserna presenteras på ett klart och juridiskt entydigt sätt. Det är tyvärr inte ovanligt med skyltar där föreskrifterna för allmänheten lindats in i mer eller mindre krystade förklaringar och ursäkter. Sådana omskrivningar ger inte besökaren ett entydigt budskap om vad som gäller. Förbuden ska återges som de är formulerade i beslutstexten.

Listan av föreskrifter ska alltid föregås av ett §-tecken (SIS-

standard) och rubriktexten ”Inom reservatet är det förbjudet att: ” eller ” Inom reservatet är det inte tillåtet att:”. Varje att-sats ska sedan vara uppställd på en egen rad.

Administrativa upplysningar

Vem som är ansvarig för vad bör presenteras tydligt och klart och väl åtskilt från den beskrivande texten.

Avsändare

Låt alltid avsändaren framgå i skyltens nedre högra hörn med t.ex. texten; **Länsstyrelsen, Naturvårdsverket eller X kommun.** Att underteckna med förvaltaren eller markägaren blir fel. Avsändaren avser *den beslutande myndigheten* och det är enbart denne som enligt miljöbalken är skyldig att informera om skyddad natur. I anslutning till avsändaren bör också skyltens tillverkningsår anges, gärna i en extra liten teckenstorlek.

Förvaltare

Vem eller vilka som förvaltar reservatet anges tydligt, eventuellt under en egen rubrik. Eftersom förvaltare eller dennes telefonnummer inte sällan ändras kan det diskuteras om telefonnummer ska anges. Anger man telefonnummer får man räkna med en flitigare tillsyn och eventuellt tätare byten av skylt.

Markägare

Det kan också vara av intresse att ange vem som är markägare. Skriv till exempel ”Staten”, ”Kramfors kommun”, ”Enskild”, ”Upplandsstiftelsen” osv. I vissa fall kan ägaren ha intresse av att adress och telefonnummer anges, t.ex. då kommun, enskilda eller företag har ekonomisk verksamhet i området.

Natura 2000/Life

I de fall det skyddade området eller delar av området är ett Natura 2000-område finns en separat skylt bredvid entréskylten som visar att området tillhör nätverket. På skylten finns texten ”Området ingår i EU:s ekologiska nätverk av skyddade områden, Natura 2000.” samt Natura 2000-logotypen. Om området är ett Life-objekt bör detta beskrivas med en kort text och med Life-logotypen på en separat skylt. Life-skylden tas ned efter slutredovisat projekt.

Tillfällig information på tilläggsskyltar

Information av tillfällig karaktär passar bäst på särskilda tilläggs-

skyltar, vid sidan om entréskylten. Hit hör till exempel projektfakta om området ingår i ett Life-projekt. Även upplysningar om pågående restaureringsarbeten passar bättre på tillägsskyltar. Ett annat exempel är uppgifter som rör betesdjur och djurägare i områden där hävden är en viktig del av skötseln. Förvaltaren kan informera om värdet av att djuren håller markerna öppna samtidigt som allmänheten får veta vem man kan kontakta om man upptäcker eventuella skador eller problem med djuren.

Översättningar

En stor del av de utlandsturister som reser till Sverige söker ”vildmarksupplevelser” – ett behov som man ofta tillgodoser genom besök i våra nationalparker och naturreservat. På många håll i landet görs skyltarna som regel med översättningar. Behovet av översatta skyltar förväntas öka.

Oftast är en översättning till engelska och tyska tillräckligt som service för våra utländska besökare. I vissa regioner kan dock översättningar till andra språk behövas, i norra Sverige t.ex. är översättning till finska och samiska motiverat. Av utrymmesskäl är det oftast tillräckligt att bara översätta ett sammandrag av den svenska texten. De utländska texterna kan tryckas på speciella ”tillägsskyltar” som monteras bredvid den svenska entréskylten. Som ytterligare service för utländska besökare kan bildtexterna till entréskyltens artillustrationer kompletteras med de internationellt gångbara vetenskapliga namnen, under de svenska.

För att kunna ge korrekt information, om bland annat de föreskrifter som gäller, bör översättningen göras av professionella översättare med det aktuella språket som hemspråk. Det är en fördel om översättaren har naturvårdskunskaper annars bör fackuttryck kollas extra noga. Översättaren bör granska sin översättning i korrekturform innan skylten trycks.

... och Hur vi skriver

Det är en konst att skriva intressant och begripligt. Prosan måste flyta lätt och obehindrat och smidigt föra läsaren vidare. Mycket är vunnet om man kan ge texten en logisk struktur men det handlar också om att ge den en språklig dräkt som håller intresset uppe.

Välj rätt nivå

Målet är att alla besökare ska förstå skylttexterna. Det gäller därför att hitta en språklig nivå som passar så många som möjligt. En bra regel är att formulera texten så att en mellanstadieelev kan förstå vad

vi menar. Att skriva på detta sätt innebär inte att sänka kvaliteten i informationen – tvärtom. Genom att formulera materialet på rätt nivå når man flest läsare.

Skriv kort – "Kill your Darlings"

I vår nit att berätta om området vi känner till och känner för, riskerar texten att bli för omfattningrik – ofta ett resultat av att man som textförfattare lätt blir förtjust i sina egna formuleringar. En normalintresserad besökare tröttnar dock snabbt i en situation där mycket annat konkurrerar om läsintresset. Skriv därför kort och förmedla det viktigaste först. På större skyltar kan man, efter rubriken, sammanfatta det viktigaste i en kort ingress.

Förklara svåra ord

Oförklarade facktermer kan effektivt stoppa läsintresset. Förklara därför "svåra ord" eller gör en omskrivning.

Exempel: Strandängarnas välhävade grässvålar är en viktig biotop för den sydliga kärrsnäppan.

Skriv hellre: Betet har format strandängarna till en kortsnaggad gräs-
mark där den sydliga kärrsnäppan trivs.

Exempel: Skogen på Storberget innehåller rikligt med lågor.

Skriv hellre: I skogen på Storberget finns rikligt med döda omkull-
fallna träd – lågor.

Knyt an till platsen

Man känner sig mest välkommen om skylten man läser enbart handlar om den plats man besöker. En alltför allmänt hållen text kan snabbt döda läsintresset. Textens innehåll bör alltså helt bygga på de förhållanden som råder på platsen. Här är det en fördel om man som skyltproducent själv varit på plats och fått en känsla för området.

Exempel: Typiskt för öländska strandängar är rikedomerna på olika vadare.

Skriv hellre: På Kalvhagens strandängar häckar många olika vadare
som skärfläcka, rödbena och sydlig kärrsnäppa.

Skapa balans mellan känsla och fakta

Mycket av underlagsmaterialet samlas från vetenskapligt material och strikta beslutstexter. Här ställs stora krav på exakthet och

stringens. I skyltar som ska läsas utomhus fungerar inte den torra faktaspäckade språkstilen. Försök hellre att med ord skapa bilder av det du vill förmedla. Sträva efter en balanserad blandning mellan fakta och mer känslomässiga beskrivningar.

Exempel: Reservatets norra del utgörs av en talldominerad barnaturskog, i huvudsak belägen på rik- och storblockig moränmark.

Skriv hellre: I norra delen av Storberget är naturen vild och blockig. Här växer en urskogsliknande barrskog där tall är det vanligaste trädslaget.

Välj rak ordföljd

Det känns oftast naturligtast att läsa en mening skriven med rak ordföljd. Med det menas att man låter subjektet föregå predikatet. Bestämningarna till verb – adverbialen – bör placeras efter verbet.

Exempel: Under slutet av 1990-talet genomfördes omfattande röjningar av förvaltaren.

Skriv hellre: Förvaltaren genomförde omfattande röjningar under 1990-talet.

Stor försiktighet med inskjutna bisatser

Långa meningar med inskjutna bisatser kan vara svårbegripliga. Bisatserna avbryter läsningen. Dela hellre upp långa meningar i flera kortare.

Exempel: Sumpskogen vid Granhöljan, där en mängd fuktighetsälskande och ovanliga vedsvampar och lavar växer, har aldrig vare sig utdikats eller avverkats.

Skriv hellre: Sumpskogen vid Granhöljan har aldrig vare sig utdikats eller avverkats. Här växer en mängd fuktighetsälskande och ovanliga vedsvampar och lavar.

Undvik "vänstertunga" meningar

En mening där predikatet kommer nära slutet är vänstertung. Den kräver att läsaren kan hålla en mängd fakta i huvudet innan han/hon vet vad meningen handlar om.

Exempel: Den strandnära lövskogen, som genom hög ålder och återkommande översvämningar är rik på död och döende lövved är en lämplig miljö för den vitryggiga hackspetten.

Skriv hellre: Den vitryggiga hackspetten trivs i den strandnära löv-

skogen som genom sin höga ålder och återkommande översvämningar är rik på död och döende lövved.

Skriv varierat

En text som enbart bygger på korta meningar och rak ordföljd upplevs som hackig eller haltande. Texten måste ges en god språkrytm. Det åstadkommer man genom variation, både av meningarnas längd och genom ordens placering i meningarna. Ett bra sätt att prova textens rytm är att läsa den högt. Då hör man ordflödet tydligare och upptäcker lättare brister i den språkliga rytmen.

Kontrolläs texterna

Att skriva i digital miljö har i stor utsträckning förenklat textproduktionen. Ofta arbetar en och samma person med hela kedjan från idé till tryckfärdigt digitalt original. Ordbehandlings- och layoutprogrammen kontrollerar själva bland annat stavning och avstavningar. Ändå kan olika typer av fel i dokumentet smyga sig in längs vägen. Rättstavningsprogrammen är heller inte fulländade och korrigerar till exempel inte namn. Det är också lätt hänt att man själv gör missar vid typograferingen, till exempel genom att sätta samma typ av bildtexter med olika teckenstorlek. Det kan uppstå fel i program, drivrutiner och operativsystem som i sin tur leder till oriktigheter i det färdiga trycket.

Det är därför mycket viktigt att all text granskas noggrant innan materialet går för tryckning. En första grov kontroll sker direkt på bildskärmen men all text bör alltid korrekturläsas i utskrivnen form. Som författare blir man lätt ”blind” för det man själv skrivit. Man ser inte de ofta ganska uppenbara skrivfelen och missarna. Därför är det allra bäst att låta någon annan läsa texterna med ”färska ögon”. Ett bra råd är att testa möjligheten att förstå skyltens innehåll i sin helhet. Låt några olika personer – släkt och vänner, gärna i olika åldrar – provläsa skylten och föreslå förenklingar och omformuleringar innan den lämnas för tryckning.

Illustrationer

Bilderna fyller en ovärderlig funktion på informationsskylten. De fångar läsarens intresse på ett helt annat sätt än en text. Genom att använda tecknade illustrationer eller fotografier kan det typiska och intressanta i området poängteras och göras tydligare. Utvecklingsförlopp kan förklaras och dolda detaljer kan visas. Djur och växter som besökaren har möjlighet att se kan presenteras. Besökarens fantasi och vaksamhet väcks och till och med språkbarriärer kan

överbryggas. Både när det gäller att ge sakinformation och för att skapa ett visst stämningläge är illustrationerna oslagbara. Om området används för guidning bör detta påverka valet av illustrationer, såväl på skylten som i skylthållaren. Guiden kan då utnyttja dessa för att visa och förklara företeelser som är svåra att påvisa i fält. Exempelvis kan en teckning illustrera en geologisk bildning tredimensionellt. En tidsskala infräst i skyltstället kan användas för att visa ett historiskt förlopp.

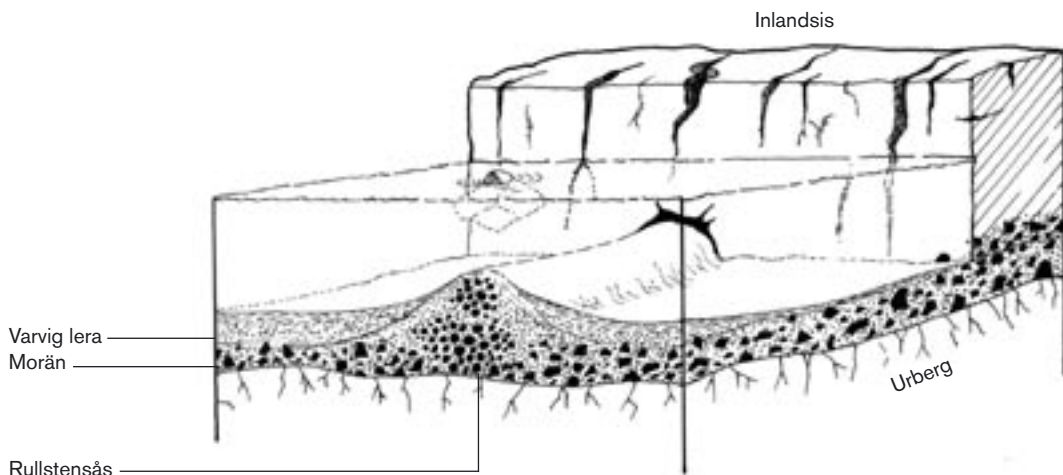
Färg eller svart/vitt?

En färgbild innehåller mer information och fungerar oftast bättre som blickfång än en svart/vit illustration. I vissa fall kan svart/vita bilder fungera eller till och med ha fördelar framför färgbilder. Exempel är äldre foton, vissa typer av detaljer eller konstruktioner och möjligen som enklare illustrationer på mindre specialtieskyltar. För övrigt bör illustrationerna alltid göras i färg.

Ge tecknaren frihet och ett bra underlag

Om man som skyltproducent inte själv gör illustrationerna anlitar man en tecknare som är van vid den här typen av motiv. Även om det inte alltid är möjligt, är det en fördel om illustratören först kan se området på plats. Det ger en värdefull egen känsla för det som ska illustreras. Beroende på tecknarens erfarenhet av motivtypen ställs olika krav på underlagsmaterial. Detta bör beställaren hjälpa tecknaren med. Rena artbilder är oftast inget problem men när komplicerade utvecklingsförlopp eller andra speciella förhållanden ska beskrivas kan foton, texter, kartor och annat material vara

I den svart-vita bilden är det lättare att schematisera och renodla detaljer. En svart-vit bild passar därför bra t. ex. när man behöver förklara komplicerade konstruktioner

Oftast illustrerar man skyltar med bilder på enstaka arter, där djuret eller växtern frilagts helt från omgivningen.

Tistelfjäril
Vanessa cardui

Storlom
Gavia arctica

Safransticka
Hapalopilus croceus

Läderbagge
Osmoderma eremita

Vätters
Lathraea squamaria

Ormbär
Paris quadrifolia

Vårärt
Lathyrus vernus

Nötkråka
Nucifraga
caryocatactes

Hassel
Corylus avellana

Spillkråka
Dryocopus
martius

Asphättemossa
Orthotrichum
gymnostomum

Genom att gruppera flera arter som hör ihop ekologiskt, t ex arter från samma natur- eller vegetationstyp, skapar man en intressantare bild med mer naturkänsla.

Aspgelelav
Collema
nigrescens

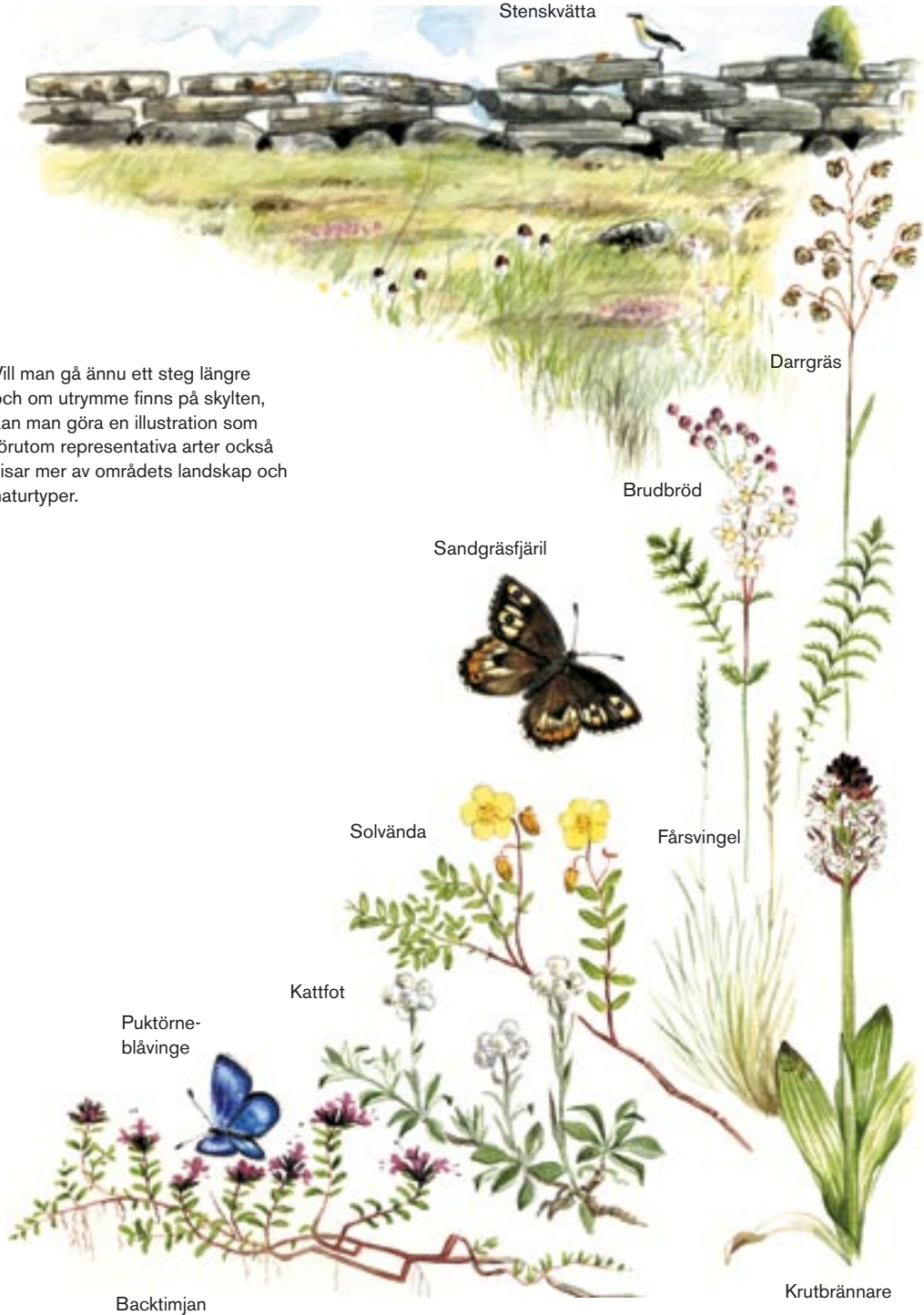
Skinnlav
Leptogium
saturnium

Lunglav
Lobaria
pulmonata

Vill man gå ännu ett steg längre och om utrymme finns på skylten, kan man göra en illustration som förutom representativa arter också visar mer av områdets landskap och naturtyper.

värdefullt. Det är bra att först diskutera illustrationsfrågorna med tecknaren. Som skyltproducent har man ofta en egen tanke om vad bilden ska visa. Samtidigt bör man utnyttja tecknarens egen kreativitet och förmåga att se hur man bäst löser illustrationsproblemen. Låt gärna illustratören först leverera en blyertsskiss i full skala. Då kan man diskutera och lätt göra eventuella ändringar innan bilden slutförs.

Hur hittar man en bra tecknare?

Bland landets förvaltare finns en samlad erfarenhet av illustratörer som arbetar med bilder som är användbara för skyltar i skyddade områden. Börja därför gärna med att fråga andra förvaltare efter tips om lämpliga tecknare. Om man inte har tidigare erfarenhet av en illustratör kan man begära att få se arbetsprover av de motivtyper man behöver, innan man gör sin beställning. Illustratörscentrum i Stockholm kan också hjälpa till. De fungerar som en kontaktförmedling som hjälper köpare och säljare av illustrationer att finna varandra. På Illustratörscentrums hemsida finns en bildbank med ca 4000 arbetsprover från många av de mer än 1300 illustratörer och grafiska formgivare som är anslutna.

För fotografiska bilder finns flera bildbyråer i landet som specialiserat sig på motiv med anknytning till natur och naturvård. När man beställer bilder från bildbyråerna kan man begära att få ett urval av fotografier med flera alternativa bilder av samma motivtyp.

Illustrationer och upphovsrätt

Syftet med lagen om upphovsrätt (1960:729) är att ge upphovsmannen ett rättsligt skydd till sina verk. Man kan jämföra upphovsrätten med det patentskydd som skyddar en uppfinnarens konstruktioner. Som seriös köpare och användare av bilder är det därför en självklarhet att känna till och respektera upphovsrättens grundläggande punkter.

Vad är det man köper?

När man beställer en bild köper man bara rätten att använda bilden i ett väl definierat sammanhang t.ex. *"alla framtida entréskyltar till Storbergets NR i Åsele kn"*, eller *"till första upplagan av foldern om Storbergets NR i Åseles kn samt vid information om Storbergets NR på länsstyrelsens hemsida"*. All övrig ej överenskommen användningsrätt – upphovsrätt – är alltid upphovsmannens. Med bild i det här sammanhanget menas såväl teckningar som fotografier.

Vem äger bilden?

Grundprincipen är att det alltid är upphovsmannen som äger den levererade bilden. Efter användningen i det överenskomna syftet ska bilden därför alltid returneras till tecknaren. Givetvis kan man avtala med tecknaren om att köpa den fysiska bilden också, men då måste även detta preciseras i överenskommelsen. Observera att upphovsmannen i ett sådant fall fortfarande har användningsrätten till bilden. Till upphovsmannens rättigheter hör också rätten att hennes/hans namn anges när bilden reproduceras.

Återanvändning, friköp och arkivbilder

En bild får bara användas i det sammanhang som man har kommit överens om med upphovsmannen. Det är dock inte ovanligt att man vill köpa rätten att återanvända bilden i ett nytt sammanhang. Kanske kan illustrationen passa på skyltar till andra områden, i en folder, på en hemsida eller i en ny upplaga. Om inte detta har avtalats redan från början krävs en ny uppgörelse med upphovsmannen. Att friköpa – det vill säga förvärva *alla* framtida rättigheter till en bild – tillämpas sällan eftersom sådana överenskommelser vanligen blir dyra för köparen.

Många gånger har illustratören redan en färdig bild i sitt bildarkiv som kan passa på en skylt. Rätten att återanvända en sådan bild är som regel billigare än att använda en nyproducerad.

Får man göra ändringar i bilden?

Ändringar som beskärningar, retuschering, digital manipulering eller annat får inte göras utan att man först kommit överens med upphovsmannen.

Hur länge är bilder skyddade?

När upphovsmannen inte längre lever äger hans efterlevande upphovsrätten. 70 år efter upphovsmannens dödsår får dock bilderna användas helt fritt.

Fråga först och avtala alltid skriftligt

Det är alltså en bra tumregel att alltid fråga upphovsmannen först. Det är också bra att man som köpare av bilder tidigt träffar en tydlig skriftlig överenskommelse med tecknaren/fotografen om vad det är som köps och säljs. Även innehållet i den bekräftelse som illustratören översänder till köparen fungerar som ett avtal mellan parterna.

Kartor

Entréskyltens karta är oftast den viktigaste delen på hela skylten. Rätt utförd ger den det mesta av den information som besökaren vill ha – Var befinner jag mig? Hur lägger jag upp min vandring i reservatet? Finns det terräng som är svårframkomlig? Var finns olika serviceanläggningar, eventuellt tillträdesförbud osv.? Eftersom kartan är så viktig bör man ge den ett rejält utrymme på skylten. Genom att varje område har sin unika form styr oftast kartan skyltens format och layout.

Grundinformation

Den grundinformation som kartan alltid bör innehålla är:

- Områdets avgränsning.
- Skyltens plats.
- Skalstock, norrpil och en teckenförklaring som tolkar *all* information i kartbilden.
- Grundläggande naturförhållanden; öppen mark, skog och vatten.
- Anläggningar för service och som främjar tillgängligheten som stigar, P-platser, toaletter, eldplatser, sopställ och liknande.
- Viktigare attraktionspunkter som utsiktspunkter eller liknande.
- Eventuella tillträdesförbud.

Det är viktigt att allt som kartan visar tas upp i teckenförklaringen. Ett sätt att visa skyltens plats är att borra och sätta en rödlackerad popnit i teckenförklaringen och kartan. Detta förutsätter att man valt en teknik som tål att borraras i.

Fler detaljer

Kartan kan om man så vill göras ännu mer detaljrik. Det gäller dock att inte överlasta den. Exempel på ytterligare information som kan vara aktuell är;

- En mer detaljerad återgivning av topografin genom skuggning eller höjdkurvor
- Naturtyper, t.ex. hällmarker, myrmark, lövskog, barrskog, hagmark, äng osv.
- Kulturspår som hägnader, fornlämningar, bebyggelse.
- Viktiga platsnamn.

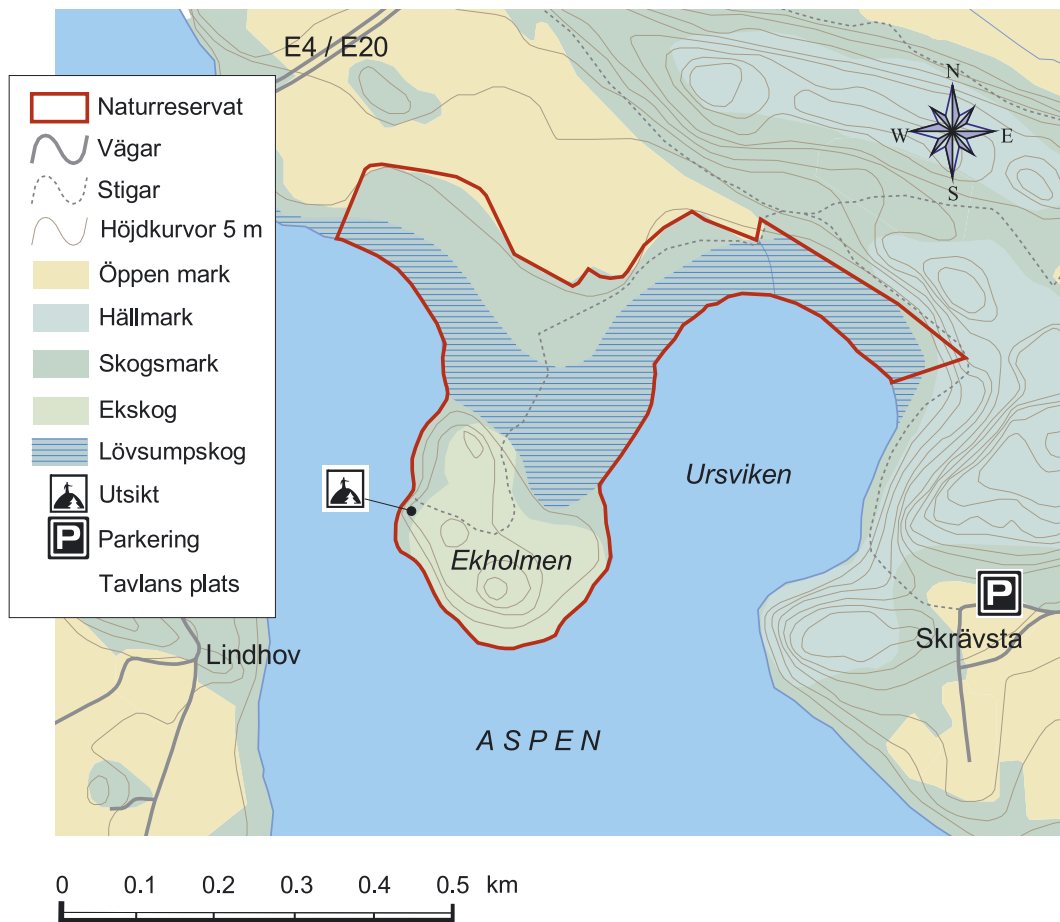
Värdet av att visa höjdkurvor kan diskuteras. I vissa fall kan de verkligen ge en tydligare bild av områdets topografi. I andra fall medför de att kartbilden blir alltför rörig, särskilt för en ovan kartläsare som inte vet vad höjdkurvorna illustrerar.

Utformning

Gör kartan så ren och enkel som möjligt. Tänk noga efter vilka detaljer som besökaren verkligen behöver. Alltför många detaljer gör kartan svårläst och riskerar att dränka den viktigaste informationen. Arbeta i färg. En karta där olika naturtyper, stigar, vägar och annat har olika färger blir många gånger mer läsbar än en svart/vit. Enklare översiktskartor och liknande kan dock med fördel göras i bara en eller ett par färger. Gör en teckenförklaring som är komplett dvs. beskriver allt som kartan visar. Använd alltid friluftssymboler, för rastplats, eldstad, toalett och liknande, enligt Svensk Standard (SIS 03 15 22).

På följande sidor visas några exempel på olika kartutföranden, deras för- och nackdelar.

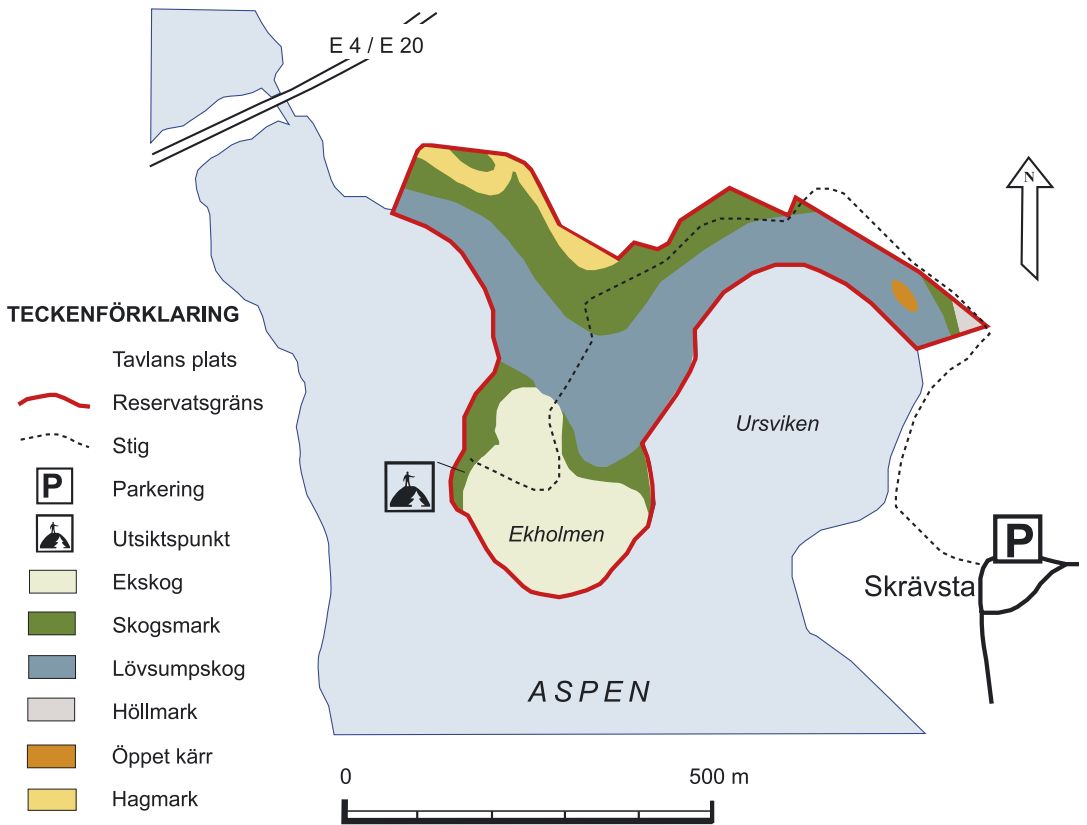

Digitala kartor

Beskrivning: Digitala kartor utförda i olika typer av Geografiska Informations System (GIS) till exempel Map Info, Arc View. Monteras antingen direkt eller efter scanning i det digitala originalet. Kompletteras oftast med extra information som reservatsgräns, skyltens plats, serviceanläggningar m.m.

Fördelar: Många har tillgång till GIS-program. Kartor i GIS-format har ett rent och tydligt formspråk. Det är lätt att lägga till reservatsanknuten extrainformation. Lätta att hantera i digital miljö.

Nackdelar: Alla är inte vana att läsa kartbilder av den här typen. Även om formen är enkel och tydlig kan den också upplevas som strikt och tråkig. Kräver GIS-vana hos skyltproducenten.

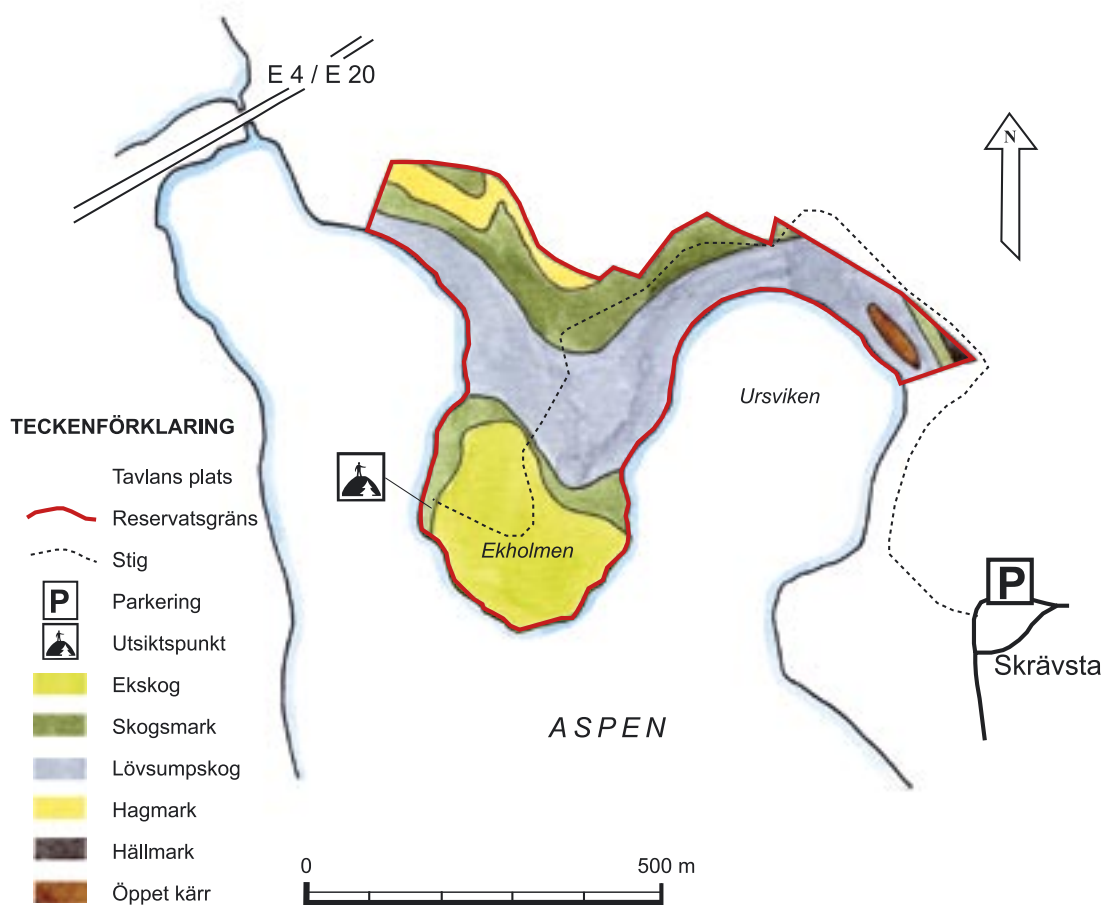

Lodbild med naturtyper – som vektorgrafik

Beskrivning: Kartan ritas i ett ritprogram som t.ex. Adobe Illustrator eller liknande. Ett scannat eller digitalt utsnitt av en befintlig karta används som underlag. Den information man vill ha med i skyltens karta ritas av i programmet som linjer och ytor. Ytor med olika naturtyper ges olika färger. Snyggast blir det med färger i den lite blekare färgskalan.

Fördelar: Ger en ren och enkel kartbild. Man väljer själv vilken av underlagskartans information som skall vara med. Kartor gjorda på detta sätt kan obehindrat skalförändras med bibehållen kvalitet.

Nackdelar: Kan uppfattas som en platt och lite ointressant karta. Ställer högre krav på betraktarens kartvana.

Lodbild med naturtyper – handritad

Beskrivning: En kartbild tecknas i lodperspektiv efter ett kartoriginal i lämplig skala. Ytor med olika naturtyper ges olika färger. Kartbilden har sedan scannats och i datorn försetts med friluftssymboler

Fördelar: Ger en ren och enkel kartbild. Lätt att utföra.

Nackdelar: Kan uppfattas som en platt och lite ointressant karta. Ställer högre krav på betraktarens kartvana.

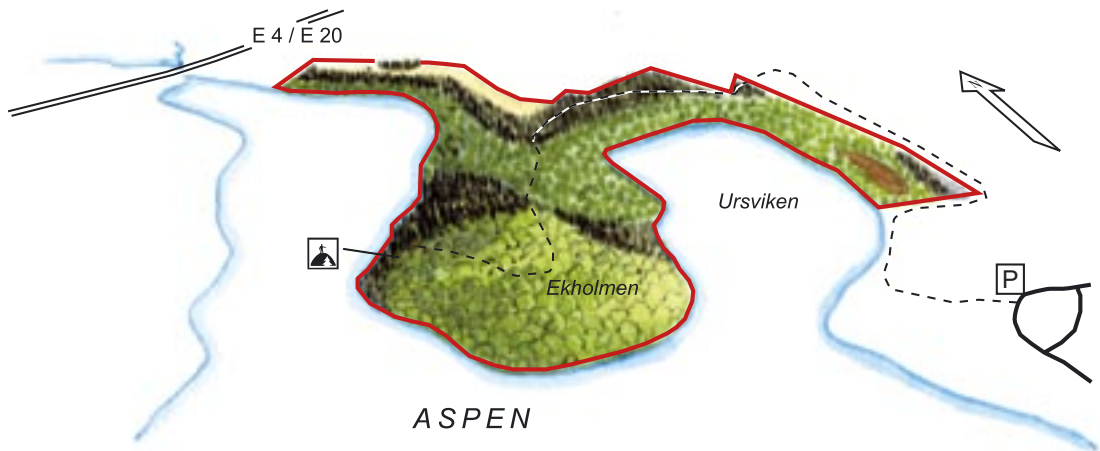

Handtecknad lodbild med naturtyper

Beskrivning: Med en karta som grund tecknas en lodbild av området. Bilden görs som en förenklad illustration av områdets olika naturtyper med stiliserade barr-/lövträd, öppen ängsmark, kallt berg osv. Bilden har därefter scannats och kompletterats med friluftssymboler, stig reservatsgräns etc.

Fördelar: Lätt att tolka även av den som är ovan att läsa kartor. Blir en dekorativ del av skylten. Ger riktiga proportioner för till exempel arealer och avståndsbedömningar.

Nackdelar: Kräver en relativt erfaren kartritare/illustratör för ett bra resultat.

TECKENFÖRKLARING

	Tavlans plats		Utsiktspunkt		Öppet kärr
	Reservatsgräns		Ekskog		Hagmark
	Stig		Skogsmark	0 500 m 	
	Parkering		Lövsumpskog		

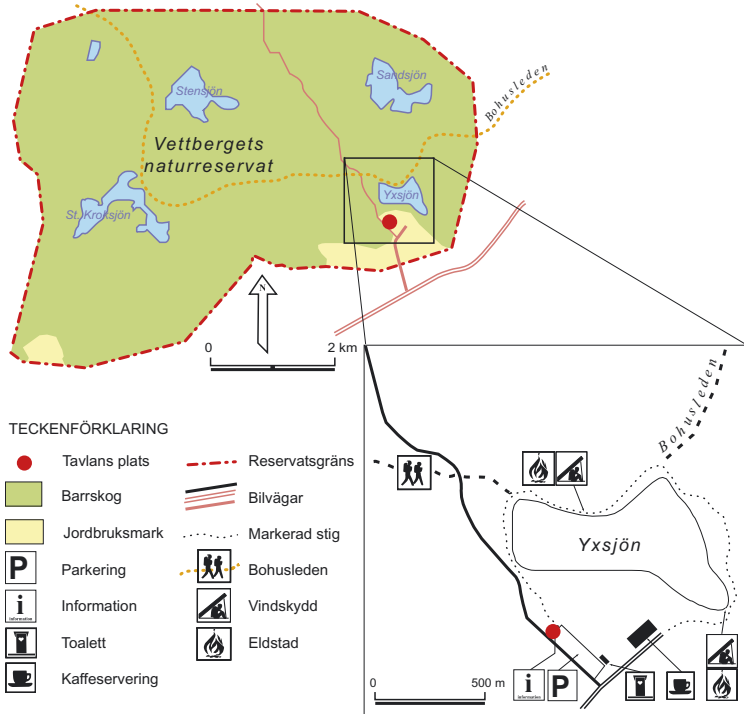
Handritad snedbild

Beskrivning: Med en karta som grund tecknas en bild av området enligt samma princip som föregående, men ur snedbildsperspektiv istället för lodperspektiv.

Fördelar: Lätt att tolka även av den som är ovan vid traditionella kartbilder. Blir en intresseväckande och dekorativ del av skylten.

Nackdelar: Information långt in i bilden blir otydligare och får förvrängda proportioner, kan därför bara användas för små områden. Kräver en mycket erfaren kartritare/illustratör för ett bra resultat.

Komplettera

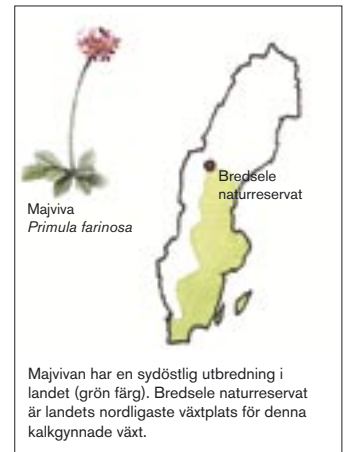
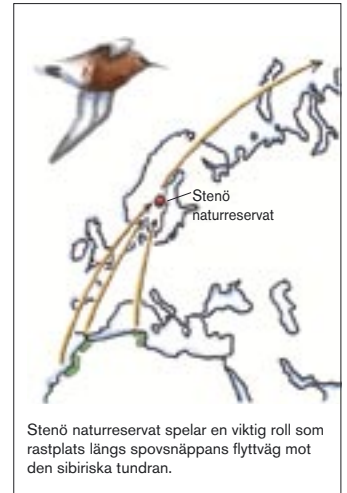
I vissa fall är det befogat att komplettera en detaljkarta med en översiktskarta som sätter området i relation till sin omgivning. Det kan finnas förhållanden i omgivningarna som reservatet illustrerar på ett bra sätt. Omvänt kan reservatet vara en länk i ett större sammanhang. Detta kan till exempel illustreras med olika former av utbredningskartor. Det kan också vara frågan om omständigheter utanför reservatets gränser som utgör en absolut förutsättning för reservatet, faktorer som avrinningsområde och geologiska förhållanden. I vissa fall kan områdets läge göra att det finns skäl att visa tillfartsvägar m.m.

Omvänt kan det i vissa områden finnas ett behov av en mer detaljerad karta i större skala över t.ex. ett entréområde för att hjälpa besökaren att hitta vissa serviceanordningar, vandringsleder, en naturstig etc.

Detaljkarta

Här har en detaljerad karta över ett entréområde ritats digitalt. Detaljkartan ger med sin större skala än huvudkartan bättre plats för symboler för serviceanordningar, vandringsled, stigar och liknande.

I vissa fall kan enkla översiktskartor hjälpa till att sätta in det skyddade området i ett större sammanhang.

Kartor och upphovsrätt

Lantmäteriet äger upphovsrätten till alla kartor, tryckta och digitala, som Lantmäteriet producerat. Att reproducera någon av deras kartor kräver därför alltid att man först tar kontakt med Lantmäteriet för att få ett medgivande. I anslutning till kartbilden skall man ange ur vilken databas kartan hämtats, att Lantmäteriet har upphovsrätten och givit sitt medgivande till att den reproduceras.

Exempel: Ur terrängkartan, © Lantmäteriet Gävle 2003, Medgivande MC 2002/1638.

För rätten att reproducera kartan debiteras användaren en kostnad. Alla kartor som återges ska granskas ur sekretessynpunkt. Detta görs kostnadsfritt av Lantmäteriet. Till skillnad mot de digitala kartorna kan alla kartor som man själv ritar för hand framställas utan krav på vare sig medgivande eller ersättning.

Layout och form

Layout

Layout är den process där skyltproducenten får släppa fram all sin kreativitet och sitt formsinne, testa idéer, kommunicera med allmänheten och tala till människors sinnen. Med layout i en striktare bemärkelse menar vi hur man ordnar de olika ingående grafiska elementen – texter, karta, illustrationer, fria ytor m.m. – till en lättillgänglig och tilltalande helhet. Ett bra layoutarbete krävs för att väcka intresse för skylten och för att reservatsbesökaren ska lockas att ta till sig det budskap vi vill förmedla. Med en bra layout upplever man skylten som en harmonisk bild i sig – text och illustrationer samverkar och stödjer varandra i en välbalanserad helhet. En bra layout ser enkel och självklar ut, men den är en konst att åstadkomma för den ovane.

Layout och grafisk formgivning är dock inga exakta vetenskaper. Mycket har visserligen sagts om de mekanismer som styr hur människan uppfattar ett budskap och vissa grundregler finns naturligtvis. Ändå handlar dessa frågor i stor utsträckning om tycke och smak. Layout och formgivning är också ett utpräglat trendkänsligt område där yrkesfolket – i en strävan att hitta nya uttryck – ständigt arbetar med formen. Skyltutformningen för våra skyddade områden behöver dock inte vara så komplicerad att även den som inte är yrkesverksam formgivare kan lyckas bra, med god hjälp av dagens layout- och bildbehandlingsprogram.

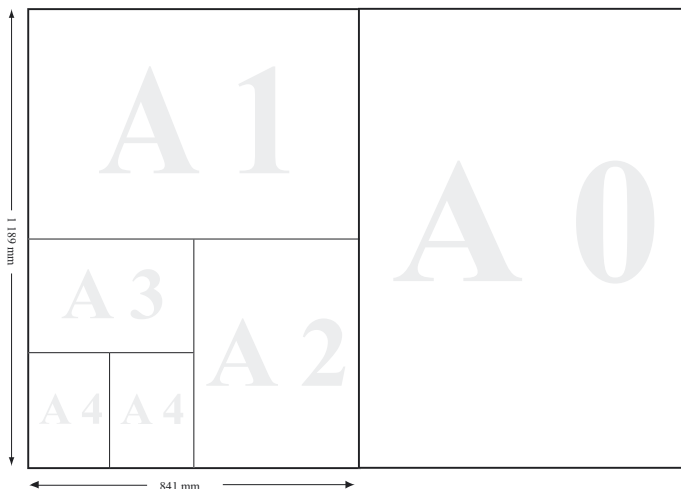
De grafiska element som ska sammanfogas till en bra layout är:

- Format
- Marginaler och spaltindelning av satsytan
- Löpande text, teckenförklaring, föreskriftsruta
- Bildtexter, rubriker, eventuellt mellanrubriker, avsändare
- Karta
- Illustrationer/foton

Format

Tidigt bestämmer man ett lämpligt format för skylten. Den mest använda formatserien är A-serien. Det är en internationell standard där grundformatet kallas A0 och har måtten 841x1189 mm. Detta motsvarar 1 m². Om man delar A0 på mitten, parallellt med kortsidorna får man två A1. Delar man A1 på samma sätt får man två delar A2 osv. Siffran efter A visar hur många gånger grundformatet A0 har delats. Genom att hela tiden halvera för att få ett nytt format förblir förhållandena mellan kort- och långsida alltid de samma. Tack vare detta kan förminskning och förstoring ske obehindrat mellan de olika formaten.

A-formaten har också många andra praktiska och ekonomiska fördelar utöver de som nämnts tidigare. Kopieringsapparater tar de mindre A-formaten. Tryckerier, kopieringsfirmor och företag som plastlaminerar räknar i A-format. Möjligen kan man för de allra minsta och sällan besökta reservaten tillverka skyltar i A3-format. Annars bör en entréskylt generellt inte vara mindre än A2. En skylt i det formatet upplevs kanske som stor när den ligger på

A-formatet är internationell standard och utgår från formatet 841 x 1189 mm som delas på mitten parallellt med kortsidorna.

Format	Bredd x höjd
A 0	841 x 1189
A 1	594 x 841
A 2	420 x 594
A 3	297 x 420
A 4	210 x 297

Satsytan (grå) är den del av skylten, innanför marginalerna, där man normalt placerar text och bild.

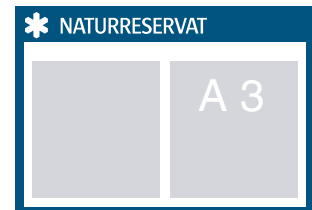
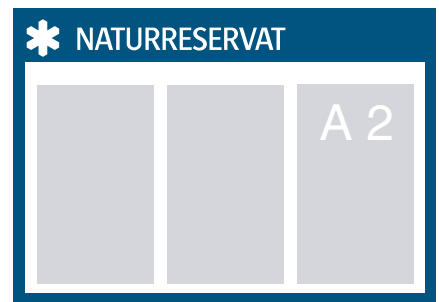
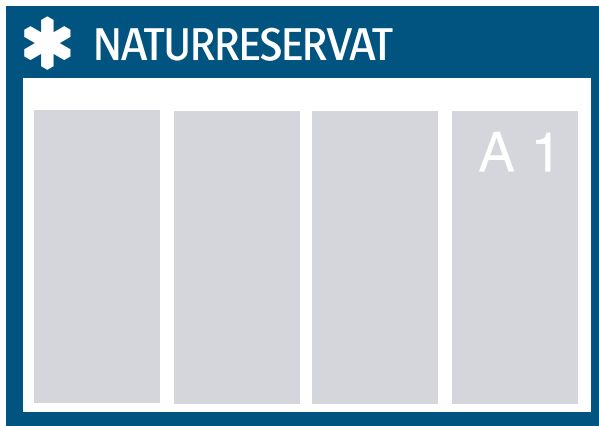
I exemplet till höger har satsytan indelats i tre spalter vilket ger skylten en ordnad grundstruktur. För att skapa mer spänning i layouten har vissa illustrationer delvis lagts utanför satsytan.

skrivbordet men monterad utomhus uppfattas den som avsevärt mindre. Tveka inte heller att använda de större formaten A1 och i vissa fall även A0. Stora skyltar, från A2 och uppåt, och skyltar som ska monteras lutande i förhållande till betraktaren görs bäst i liggande format. För skyltar med tilläggsinformation väljer man med fördel ett mindre format. En vanlig kombination är en stående tilläggs skylt i halva entréskyltsformatet.

Satsyta, marginaler och spaltindelning

Satsytan är den del av skylten som används för text – inklusive rubriker – och illustrationer. Marginalerna ingår inte. För flersidiga trycksaker och böcker finns vissa grundregler om relationen mellan satsytan och de olika marginalerna. För en enkel skylt blir frågan om satsyta enklare. Det gäller att ge skylten tillräckligt breda marginaler för att helheten ska upplevas som luftig. Under- och sidomarginalerna kan ha samma bredder medan övermarginalen bör vara bredare. Textblock som läggs mot överkanten bör alltid monteras med en rejäl övermarginal. Om man placerat ett textblock mot en alltför smal yttermarginal upplever man att texten ”trillar ur” skylten. Generellt gäller också att marginalbredden måste öka med formatet.

Nästa steg för att bringa ordning och struktur i layouten är att dela upp satsytan i spalter. Flera spalter ger större frihet att arrangera texter och bilder. Samtidigt finns en gräns för hur många spalter som är lämpliga i ett givet format. För få spalter i förhållande till formatet, ger alltför långa textrader medan för många gör skylten

rörig. Ett bra sätt att ge skylten liv och spänning är att låta kartor och illustrationer löpa över flera spalter.

Satsyta, marginaler och spaltindelning ska mest ses som en hjälp i layoutarbetet, ett sätt att skapa ordning och harmoni. Samtidigt kan väl avvägda avsteg från ordningen bidra till att ge skylten ett mer spännande uttryck.

Ögats väg på skylten

Det är konstaterat att en västerländsk betraktare, helt omedvetet, fäster blicken snett uppåt, åt vänster från centrum. Sedan vandrar blicken runt medsols: uppåt, åt höger, nedåt, åt vänster osv. Ögat dröjer längre tid vid skyltens övre del än vid den nedre liksom det stannar längre tid vid den vänstra delen än den högra. Detta är värt att tänka på när man planerar skyltens layout. Vad vill vi att läsaren ska uppfatta först av allt? Vilken information bör placeras i det område där blicken först möter skylten?

Börja med miniskisser

Dessa behöver inte vara större än till exempel ett kontokort. Teckna med papper och penna på fri hand och testa de olika elementens former mot varandra. Kartans utseende är ju olika i varje reservat. Ställ därför textblock mot kartan i olika konstellationer. Ge inte texten större utrymme än vad som ryms i en layout som känns rätt. Vilka illustrationer kan hjälpa till att skapa spänning eller harmoni i skylten? Spela frikostigt med fria ytor som ger layouten den luft som behövs för att lyfta fram text och bilder. Låt datorn vänta tills

Förslag på spaltindelningar i några av de vanligaste skyltformaten. Förslaget bygger på att textblocken har 40 - 60 nedslag per rad och 16 - 18 punkters teckenstorlek.

* NATURRESERVAT

Välkommen till Storängen! Ögats väg

Kärnkipprot
Epipactes palustris

Tistelfjäril
Vanessa cardui

Adams och Evas
Dactylorhiza sambucina

0 500 1000 m

TECKENFÖRKLARING

- Tavlans plats
- Reservatsgräns
- ..... Markerad stig
- P Parkering

Storängens naturreservat avsattes 1998 för att skydda ett område med gammal skog och dess växt- och djurliv. Området har genom århundradena formats av flera skogsbränder. Därför ingår brand under kontrollerade former som en viktig del i reservatets skötsel. I juni 1998 brändes ett område i reservatets östra del och två år senare ett i den västra delen. Tallen är det trädslag som bäst överlever elden. Det är den tjocka barken och den höga kronan som gör att den ofta klarar sig så bra.

Slåttern gynnar många växter
Den påverkan som skogsbränderna haft ger tillsammans med skogens höga ålder ett intressant djur- och växtliv. Bland annat finns i området flera ovanliga skogsinssekter, t.ex. videbock. Dessutom trivs olika lavar och vedsvampar som violettrå tagellav, lunglav, rosenticka, tallticka och döfskinn. Grönpyntla och nativöl är två kärlväxter som gynnas av skogsbränderna.

Reservatet är 25 hektar stort och förvaltas av länsstyrelsen. Marken ägs av Kils kommun.

Inom reservatet är det inte tillåtet att:

- framföra motordrivet fordon i terrängen,
- göra upp eld,
- göra överkan på skogen, busk-, ört- eller markvegetationen,
- medvetet störa djurlivet,
- medföra hund som inte är kopplad.

Länsstyrelsen i Kalmar län

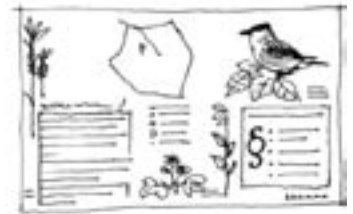
Ögat dröjer längre tid vid skyltens övre del än vid den nedre liksom det stannar längre tid vid den vänstra delen än den högra.

en hållbar grundidé finns. Annars är risken stor att man läser sig för tidigt – att fascinationen över teknikaliteterna gör att budskapet kommer i andra hand.

I exemplet nedan visas hur layouten till en skylt provas fram med hjälp av miniskisser. Det tänkta området är en hassellund där bland annat lungört, tibast, blåsippa, hassel och nötkräka är karaktäristiska arter.

Färdig layout – rytm, balans och linjering

När man fastnat för en idé är det dags att göra en mer detaljerad layout i datorn. Kartan monteras tillsammans med textblock, rubriker och illustrationer till en helhet som stämmer överens med miniskissen. Snart ser man om grundidén håller, om helheten har rytm och balans. Rytm åstadkommer man genom variation. Genom olika storlekar i brödtext, huvudrubrik, mellanrubriker och bildtexter ger man olika budskap olika vikt. Låt detaljbilder växla med helhetsbilder, ställ mörka textblock mot ljusa illustrationer. En stor rubrik kontrasterar mot mindre mellanrubriker. Genom

Börja med miniskisser:

1. Först provas illustrationerna i ett triangelformat mönster i skylden. Alla bilder och textblock har dock ungefär samma storlek vilket gör att helheten upplevs som alltför symmetrisk. Nötkräkan blir lite inklämd under teckenförklaringen.

2. I ett andra försök grupperas nötkräkan med hassellöven. Övriga växter samlas mot vänsterkanten och kompletteras med en höguxen tibast för att ge en inramning åt huvudtexten. Denna får dock en position som gör helheten rörig, där de olika textblocken svävar.

3. När de mindre växterna flyttas tar huvudtexten bättre stöd mot vänsterkanten. Huvudtext, teckenförklaring och föreskriftsruta linjerar i överkant. Detta bidrar till att ge helheten stadga och harmoni. Lungört och blåsippta ger en inramning åt teckenförklaringen.

* NATURRESERVAT

Tibast
Daphne mezereum

Ask
Fraxinus excelsior

0 200 400 m

Nötkräka och hassel
Nucifraga caryocatactes
Corylus avellana

Välkommen till Hässlet !

Hässlet har varit bebott och brukat sedan 1600-talet. Mycket tyder på att gården etablerades av finnar som gavs skattefrihet av Karl IX. Gården är belägen ovan högsta kustlinjen med äng och åker lokaliserade åt söder. Hasseln, som finns rikligt i reservatet, har givit namn åt gården. Det är oklart om hasseln fanns här innan de första nybyggena anlände eller om dessa förde hit den. Hasseln har i alla fall spelat en stor roll i bondens hushållning. I dag sker slåtter i ängsmarken. Dessutom går här djur på bete efter slåtten.

"Äng är åkers moder"
Ängen utgjorde fram till 1800-talet grunden för naturhushållningen. Ängen varken plöjdes eller gödslades men gav ändå vinterfoder i form av hö och lökväxlar. Fodret höll kreaturen vid liv under vintern och deras släktgödsel var en förutsättning för åkerbruket, därav det gamla uttrycket "Äng var åkers moder". Reservatet är 25 hektar stort och förvaltas av länsstyrelsen, 026-171000.

TECKENFÖRKLARING

- Tavians plats
- - - Reservatsgräns
- - - - - Markerad stig
- P Parkering

Blåsippta
Hepatica nobilis

Lungört
Pulmonaria obscura

Inom reservatet är det inte tillåtet att:

§

- framföra motordrivet fordon,
- göra upp eld,
- göra åverkan på skogen, busk-, ört- eller markvegetationen,
- medvetet störa djurlivet,
- medföra hund som inte är kopplad.

LÄNSSTYRELSEN

4. Med den tredje skissen som stöd framställs nu illustrationer, text och karta, som monteras till en slutlig layout i datorn. Kartan förskjuts något åt vänster för att ge luft åt nötkräkan. Utrymme finns för att komplettera skylden med en illustration av ask.

växelspelet mellan starka och mer subtila uttryck förs betraktaren vidare genom skyltens innehåll.

Försök att uppnå balans mellan de olika grafiska elementen. I en välbalanserad layout är textblock och bilder ordnade så att det inte råder någon tvekan om var man ska börja och sluta att läsa. I layoutprogrammen finns möjlighet att lägga in stömlinjer – osynliga vid utskriften. Dessa hjälper till att lägga bilder och texter mot samma höger-/vänsterkant eller samma över-/underkant, följa en gemensam mittlinje osv. Men allt behöver inte linjera. Kanske blir en illustration som inte linjerar mot andra element just det som gör att helheten ser spännande ut. Utnyttja också bilders rörelseriktning för att behålla läsintresset. En fågelillustration där fågelns bröst och blick ligger åt vänster, kan t.ex. inte monteras mot den vänstra skyltkanten utan att betraktarens blick leds ut från skylten. Enligt samma princip är det bättre att montera en växt som böjer sig åt vänster vid skyltens högra kant. Gruppera det som hör ihop. Håll t.ex. ihop mellanrubrik och efterföljande brödtext. Sätt bildtexterna så nära bilden att de får en god kontakt och man som betraktare inte behöver tveka om att de hör ihop.

“Less is more”

Ett i designkretsar välkänt citat säger att ”Less is more”. Uttrycket syftar på att ju mer renodlat och sparsmakat man arbetar med de grafiska elementen, desto tydligare blir budskapet. Detta gäller i hög grad också för arbetet med skyltar för skyddade områden. Den vanligaste orsaken till att en layout känns misslyckad är att man försökt få plats med alltför mycket information – oftast text – i förhållande till den tillgängliga ytan. Räddningen i ett sådant fall är att sovra ytterligare i materialet. Byt till exempel ut en del av textblocken mot illustrationer eller mer fria ytor och kanske bredare marginaler och spaltmellanrum. Om man vill nå ut med mer information bör istället en folder övervägas.

Igenkänningstecken

Det finns ett stort värde i att ge skyltarna i skyddade områden vissa gemensamma särdrag – ett likartat formspråk. Är huvuddragen i utformningen desamma från område till område känner läsaren så småningom igen sig och kan snabbare och med större läsförståelse ta till sig informationen. Den gemensamma grundformen ger med tiden besökaren en omedveten insikt om att man är i ett område som skyddats med stöd av miljöbalken.

Att arbeta i samma formatserie i skylttillverkningen är ett steg

på vägen att uppnå detta. Svart text på vit botten inramad av en blå ram är ett annat igenkänningstecken som alltid ska användas. Undantag kan göras för till exempel föreskrifter som kan sättas i svart text mot en gul bottenfärg (tonplatta). Ett annat viktigt igenkänningstecken är den blå ramfärgen. Den är standardiserad av SIS och har beteckningen SIS 307 mörkblå, PMS nr 302, NCF nr 30-70 R80B. Samma färg återkommer i annan allmän information som foldrar. Om man på samma skyltställ monterar många mindre skyltar kan den blå ramfärgen bli alltför dominerande. I sådana fall kan man över skyltar utan ram eller med en tunn ram fästa en sammanhållande rubrikskylt med texten NATURRESERVAT i vitt mot den blå bottenfärgen. SIS-symbolen för "Naturvårdsobjekt" – naturvårdsstjärnan – ska också alltid användas på skyltar i områden som skyddats med stöd av miljöbalken.

Typografi och teckensnitt

Vi vill att skyltens texter ska upplevas som tydliga och lättlästa. Oavsett hur bra vi formulerat oss kommer dock ingen att vilja läsa texten om bokstäverna är för stora eller för små, om raderna är för långa eller för korta osv. Därför är det viktigt att ge skylttexterna en klar och genomtänkt grafisk form – en god typografi. Skillnaden mellan bra och dålig typografering är oftast inte medvetet märkbar men ändå av stor betydelse just för hur läsningen fungerar.

Välj tydliga och "vanliga" teckensnitt

Bokstäver och ord ska vara lätta att känna igen. Det finns idag tusentals olika teckensnitt att välja mellan. För att bringa ordning bland dessa har de grupperats i familjer eller huvudgrupper. Inom varje familj har teckensnitten sina tydliga gemensamma kännetecken även om de också kan variera avsevärt – både till utseende och ålder. Text med utsirade bokstäver eller bokstäver som avviker på annat sätt är svår att läsa. Välj hellre bland de två stora huvudgrupperna *antikvor* och *linjärer*. I skyltar av den typ vi producerar för skyddade områden kan man kombinera antikva och linjära teckensnitt genom att använda linjärer i rubriker och antikva stilar i den löpande texten. Rätt utnyttjat bidrar detta till en klar och tydlig typografi. Använd dock inte fler än 2 olika teckensnitt på samma skylt.

Missbruka inte varianterna

De flesta teckensnitt förekommer i flera varianter; gemen, VERSAL, KAPITÄL, normal, **fet** och *kursiv*. För att uppnå maximal

- Använd A-seriens format.
- Alltid samma blå färg i skyltarnas ram (beteckning, se här breddvid) eller som sammanhållande blå rubrikskylt ovanför flera skyltar utan ram.
- SIS-symbolen för "Naturvårdsobjekt" – naturvårdsstjärnan.

Grundstreck   Seriffer   Hårstreck

Nationalpark Times

Den mycket stora antikvafamiljens tydligaste kännetecken är växlingar mellan tjockare grundstreck och smalare hårstreck och att bokstäverna har seriffer. Bland antikvorna finns flera av de mest använda stilarna som Times, Garamond och Bodoni. Bokstäverna har en utformning som gör att de lämpar sig väl för stora mängder löpande text, bl. a. därför att serifferna binder samman orden till harmoniska lätt-tolkade ordbilder.

De linjära eller groteska stilarna saknar seriffer och har oftast mer jämntjocka streck. Några vanliga linjära är Arial, Univers och Helvetica. Stilar ur den här gruppen ger ofta ett lite tekniskt intryck men lämpar sig utmärkt för korta texter som ingresser, rubriker och mellanrubriker.

läsbarhet bör vi i såväl rubriker som den löpande texten använda normala gemener (små bokstäver). En vuxen människa som läser en text som satts med gemener ser inte de enskilda bokstäverna utan uppfattar hela ordbilder vilket ger en snabbt och effektiv läsning. I EN TEXT SOM SATTS MED ENBART VERSALER BLIR ORDEN STAKETARTAT LIKA. MENINGARNA BLIR TILL ENFORMIGA SVÅRTYDDA BOKSTAVSSAMLINGAR. Versaler kan fungera för att öka uppmärksamheten, då i form av enstaka ord som t.ex. ordet NATURRESERVAT i ramtrycken. Den löpande texten blir också svårare att läsa om den enbart satts i **fet** eller *kursiv* stil. I korta bildtexter kan dock kursivering vara ett bra sätt att tydligt skilja bildtexterna från brödtexten. Även vid typograferingen uppnås alltså bäst resultat genom att arbeta enkelt och konsekvent.

Rätt teckenstorlek och radavstånd

Man mäter bokstävernas storlek i enheten typografisk punkt. En punkt motsvarar 0,376 mm – i Mac-miljö 0,353 mm. Punktmåttet är en kvarleva från äldre tider. Det avser egentligen höjden på de blytyper som då användes och omfattar därför något mer än höjden på själva bokstaven. Även radavståndet – som också mäts i enheten punkter – påverkar läsbarheten. Avståndet mellan raderna bör vara så stort att ett tydligt ljusrum bildas mellan raderna. För skrifter rekommenderas att radavståndet ska vara 2 punkter eller runt 10 % större än teckenstorleken. På skyltar som läses på längre håll får man en bättre läsbarhet om radavståndet ökas ytterligare

Nationalpark Helvetica

något. Teckengrad och radavstånd är intressant när man funderar över på vilket avstånd skylten ska kunna läsas. Ett riktvärde vid normalsyn är att god läsbarhet nås när teckenstorleken är 0,5 % av läsavståndet. Vid ett läsavstånd på 1 meter bör teckenstorleken vara ca 5 mm vilket motsvarar ca 14 punkter. Synsvaga och barn kräver större tecken. Idealt läsavstånd ligger kring drygt 1 meter. Det medför att normalskylden bör ha teckenstorlek/radavstånd 16/20 eller 18/22p. Generellt kan man också ge rådet att välja en större teckenstorlek med ökande format.

Välj rätt radlängd

Rader som är alltför långa gör texten svårläst. Ögat tvingas till ovan stora rörelser och får dessutom svårt att hitta till det första ordet på nästa rad. Den optimala radlängden är 40 - 45 nedslag och texten bör aldrig överskrida 60 nedslag per rad. Med nedslag menas varje bokstav, siffra, tecken och ordmellanrum. Alltför korta rader medför många avstavningar och en text som därigenom blir svår att läsa. Underskrid inte 35 nedslag per rad.

Justera spalterna. Vid typograferingen ska man också ta ställning till om texterna ska höger- eller vänsterjusteras eller kanske rent av centreras. Mest lättläst är den text som justerats med rak vänstermarginal. Här hittar ögat lätt till första ordet i nästa rad och läsningen löper smidigt framåt. En högerjusterad text kan ge en grafisk effekt, som rätt utnyttjad kan höja intresset för skylten. Men det gäller att se upp eftersom den gluggiga vänsterkanten sänker läsbarheten drastiskt. Högerjustering bör därför bara prövas i kortare bildtexter och möjligen i vissa rubriker. Centrerad brödtext får gluggar i *både* höger- och vänsterkant och blir därför svårläst. Rubriker kan centreras med fördel liksom kortare ingresser men aldrig brödtexten eller bildtexter. Att marginaljustera texten innebär att man sätter såväl höger- som vänsterkant rakt. Detta kan möjligen bidra till att ge layouten ett redigt intryck, men många upplever en marginaljusterad text som stel och statisk. En annan nackdel är att man lätt får ojämna avstånd mellan orden. Texten blir gluggig och mer svårläst.

Avstavning

Syftet med att avstava ord är att ge en jämn högermarginal och därmed en mer lättläst text. Normalt sköter datorn den detaljen automatiskt. Avstavningsprogrammen arbetar efter logiskt-statistiska regler tillsammans med särskilt listade ord som programmen inte klarar att avstava korrekt. Det kan dock vara bra att vara obser-

Layoutexempel för skyltar

Förslag till layout, grafisk form och typografering för en skylt i A2-format

Överskrift

Helvetica,
kursiv, 38p

Bildtext, svenskt namn

Helvetica, fet, 14 p

Bildtext, vet. namn

Helvetica, kursiv, 12p

Mellanrubrik

Helvetica, fet, 18p

Brödtext

Times, normal, 18/22p

NATU

Välkommen till Skarpfjället

Fjällgröna
Diapensia lapponica

Högfjäll och böljande hedar

Naturresevatet består av flera branta fjälltoppar med karg hög fjällsnatur. Skarpfjällets högsta punkt når 1 787 meter över havet. Topparna omges av mjukt kuperade och vandravänliga fjällhedar. I söder tar bitvis urskogsartad fjällbjörkskog och gles tallskog överhanden.

Kalkgynnad flora och rikt fågelliv

Karaktärsväxt på fjällhedarna är fjällsippa och fjällgröna. Här kan man sällsynt också se fjällklocka. På översilad mark växer blå och purpurbräcka. I de högsta delarna av Skarpfjället finns isranunnet på flera ställen. Området är känt som häckningslokal för många fjällfåglar. På de högsta topparna kan man stöta på fjällripa, snöspår och berglärka. På hedmarkerna nedanför topparna häckar lappsparv, fjällpipare och kärrsnäppa. Gnagarrika är kan man också få se fjällabb, fjälluggla och blå kärrhök.

Genom resevatet passerar Kungsleden, hela tiden ovanför trädgränsen, utom en kortare sträcka längs Hyddsjöns nordöstra strand. Här passerar den ett vackert beläget vindskydd i den urskogsartade fjällbjörkskogen. Resevatet avsattes 1968, är 7 560 hektar stort och förvaltas av länsstyrelsen, tel 00 - 00 00. Marken ägs av staten.

Teckenförklaring, rubrik

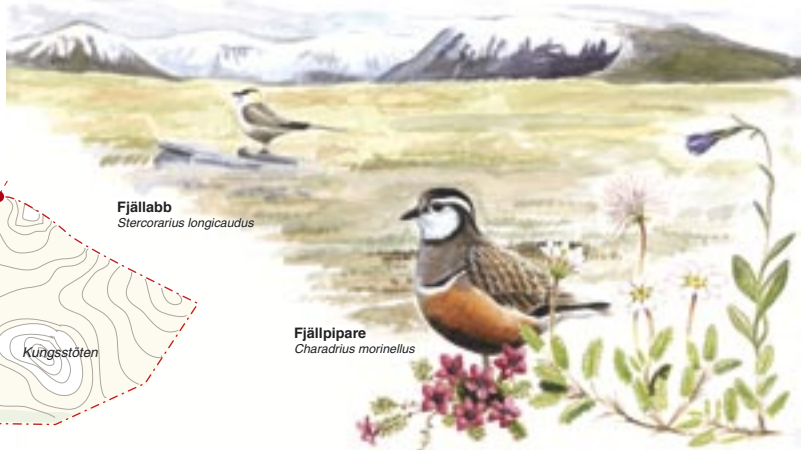
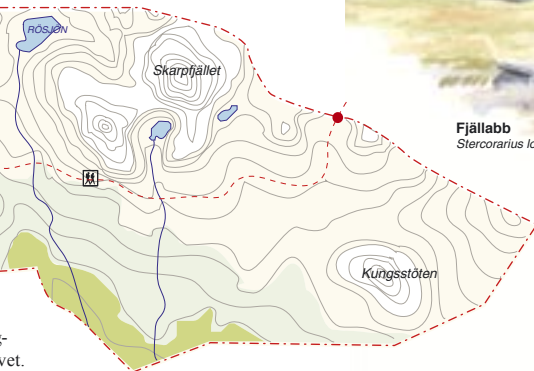
Helvetica, VERSALER, 14p

Teckenförklaring

Helvetica, normal, 14p

RRESERVAT

t !

Fjälllabb
Stercorarius longicaudus

Fjällpipare
Charadrius morinellus

Purpurbräcka
Saxifraga oppositifolia

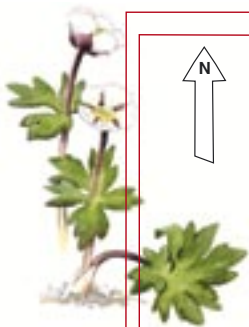
Fjällsippa
Dryas octopetala

Fjällklocka
Campanula uniflora

vet.
edar.
vid.

kan
a
kel
a
ö-
r
här

n
00.

Isranunkel
Ranunculus glacialis
Den växt som växer på högst nivå
av alla blomväxter i Norden.

TECKENFÖRKLARING

- Tavlans plats
- Reservatsgräns
- Kungsleden
- Vindskydd
- Gles tallskog
- Fjällbjörkskog
- Gräs- och rishedar
- Blockterräng
- Sjöar och vattendrag

0 10 km

Inom reservatet är det inte tillåtet att:

- framföra motordrivet fordon,
- göra åverkan på skogen, ris-, ört- eller markvegetationen,
- medföra okopplad hund,
- medvetet störa djurlivet,
- göra upp öppen eld.

LÄNSSTYRELSEN

Föreskrifter, rubrik

Helvetica, **fet**, 20p

Föreskrifter

Helvetica, normal, 20p

Avsändare

Helvetica
VERSALER, 22p

vant på slutresultatet. Varje avstavning innebär ett litet avbrott i läsningen och alltför många avstavningar ger en text som känns sönderbruten och svårläst. Ibland kan det därför vara värt att justera vissa avstavningar manuellt.

Layoutexempel, se sidorna 50-51

Om alla gjorde skyltarnas layouter efter samma mall skulle informationen i landets skyddade områden sannolikt bli både stereotyp och tråkig. Med ökande erfarenheter vågar man som skyltproducent ta ut svängarna och pröva nya grepp inom den givna ramen. Här ligger också utmaningen i layoutarbetet. Som oerfaren ställs man dock inför så många olika typer av frågor som ska lösas, att ett bra exempel kan vara en värdefull hjälp. Här presenteras därför ett förslag för layout, grafisk form och typografering. De teckensnitt som använts är valda utifrån att de har god läsbarhet, är väl utprovade och tillhör de mest använda. Det är viktigt att påpeka att skyltens layout går att variera avsevärt – med bibehållen kvalitet. Detta är bara ett av många sätt att ge den en form som fungerar. Exemplet avser en skylt i liggande A2-format.

I exemplet har satsytan delats i tre spalter. Överst i den vänstra har överskriften "Välkommen till ..." placerats. Kartan har monterats överst i den andra spalten och tillåtits ta viss plats även i den vänstra. För att öka kartans "dragkraft" har plats för en illustration mellan kartan och den vänstra ytterkanten lämnats. Teckenförklaringen har placerats under kartbilden. Genom detta sätt att placera överskrift och karta har besökaren tillsammans med ramens text "NATURRESERVAT" redan fått veta en hel del. Även om man nu skulle avbryta läsningen vet man i alla fall att man befinner sig i ett skyddat område, vad det heter och genom kartan också en del om hur området ser ut och vad det innehåller.

Huvudtexten har satts i den vänstra spaltens nedre del. Mellanrubriker understryker grupperingen av texten. Om de skrivs som en sammanfattning av det viktigaste i texten är de också ett stöd för läsaren och gör det lättare att minnas innehållet. Mellanrubriker hjälper också till att ge luft åt layouten. På små skyltar med korta texter kan mellanrubriker vara överflödiga. För läsbarhetens skull har vi valt att sätta brödtexten i Times – en av de allra vanligaste antikvorna. Texten är i det här fallet dock inte längre än att en linjär stil som t.ex. Helvetica, Univers eller Arial också skulle ha fungerat bra. Mellanrubrikerna och alla andra kortare texter har satts i Helvetica. På detta sätt framstår brödtexten tydligare än om samma teckensnitt skulle ha använts över hela skylten.

Teknik

Digitalt originalarbete

På kort tid har den digitala tekniken i stort sett helt tagit över originalarbetet. Tidigare gjordes originalmontagen manuellt med hjälp av ljusbord, vinkellinjaler, monteringsstejp, skalpellblad och annat. Man fick ett så kallat påsiktsoriginal på papper som fotograferades i reprojekamera och överfördes till tryckplåt.

Idag monteras skyltarna till digitala original i layoutprogram som till exempel Adobe InDesign, PageMaker eller Quark Xpress. För mindre mycket enkla skyltar kan möjligen också ordbehandlingsprogram som Microsoft Word användas. Texterna skrivs in direkt i layoutprogrammet och kartor i form av GIS-filer monteras. Handritade kartor och andra illustrationer monteras efter att först ha lästs in via en scanner. Efter en godkänd provutskrift lagras det digitala originalet – oftast på CD-skiva – som sedan skickas till ett tryckeri för utskrift eller tryckning och inplastning.

Innan man levererar ett digitalt original finns några tips som är värda att tänka på:

- **Prata med skyltföretaget först.** Tag för vana att alltid jobba tillsammans med och rådgöra med skyltföretaget i ett tidigt stadium. Ju mer osäker man är i det digitala arbetet desto viktigare är detta, så att man kan reda ut vilka tekniska krav företaget ställer på det material man som kund ska leverera.
- **Använd högupplösta bilder.** Scanna alltid bilder i hög upplösning i skala 1:1. Kontakta tryckeriet för att ta reda på vilken upplösning de vill ha. En digital fil kan alltid minskas men bara förstoras ca 20 % innan den blir sämre. Undvik om möjligt att komprimera bilderna. Spar dem gärna i tiff-format eller som en inte alltför mycket komprimerad jpg-fil. Undvik bilder i bmp- och Gif-format.
- **Bifoga en provutskrift.** Färghantering är en av de mest problemskapande faktorerna i det digitala arbetet. Det man ser på den egna bildskärmen stämmer sannolikt aldrig överens färgmässigt med det som kommer i tryck. Det beror på att den egna utrustningen sällan är kalibrerad med skyltföretagets. En provutskrift som visar hur man vill att den färdiga skylten ska se ut kan då vara ett stöd för skyltföretaget och en viss säkerhet för beställaren.

- **Prata med skyltföretaget först**
- **Använd högupplösta bilder**
- **Bifoga en provutskrift**
- **Behåll lageruppdelningen**
- **Leverera alltid länkade bilder**
- **Korrekturläs noga**

- **Behåll lageruppdelningen.** I rit-, bild- och layoutprogrammen har man möjlighet att lägga olika delar av informationen i olika lager som tillsammans bildar den färdiga helheten. Man kan också sammanföra alla lager till ett gemensamt. Undvik detta och skicka istället ett original där lageruppdelningen behållits. Detta ger skyltföretagen större möjligheter att producera en skylt med hög kvalitet.
- **Leverera alltid länkade bilder.** När man monterar bilder i ett digitalt original finns möjligheten att bädda in bildfilerna så att dessa tillsammans med övriga element i skylten utgör en stor gemensam fil. Undvik detta och leverera i stället bilderna som separata filer, länkade till huvuddokumentet.
- **Korrekturläs noga.** Alltför ofta smyger sig stavfel och liknande in i materialet. Att upptäcka dessa när skylten är klar och uppsatt i området är både snopet och onödigt. Kontrolläs därför alltid skyltföretagets korrektur mycket noga, ord för ord och bokstav för bokstav.

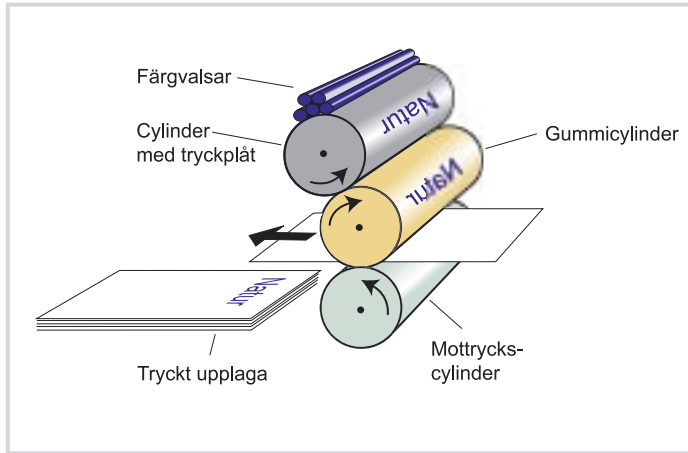
Handkolorera eller trycka i färg?

Ett problem med att använda färgbilder är att få en godtagbar ljusbeständighet. Vid fyrfärgstryck i offsetteknik håller en skylt som står utsatt för väder och vind inte ens ett år innan färgerna förstörs. Länge var därför handkolorering av illustrationer som först tryckts i svartvitt den förhärskande metoden. Bilderna färglades för hand med ljusäkta specialfärger. Om flera skyltar med illustrationer och kanske en handritad karta ska färgläggas blir handkoloreringen dock mycket tidskrävande. När skyltar behöver bytas ut tvingas man på nytt ta fram färgpytsar och penslar. I mindre områden där kanske bara en skylt ska sättas upp kan möjligen handkoloreringen fortfarande försvaras, men i de flesta fall överväger fördelarna med andra tekniker.

Tryckmetoder

När originalet är färdigt och man har gjort en provutskrift som man är nöjd med är det dags att välja hur skylten ska tryckas. Det är idag i stort sett tre trycktekniker som används för skyltar i skyddade områden. Kom ihåg att den metod man väljer i stor utsträckning beror på vilket skyltmaterial man tänkt använda.

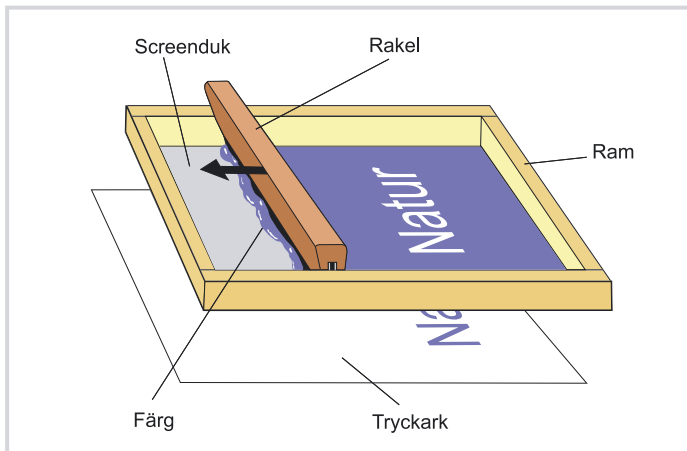
- **Offsettekniken** är det allra vanligaste sättet att framställa trycksaker som böcker, foldrar, affischer och andra produkter

Vid offsettekniken avsätts tryckfärgen från tryckplåten till en gummicylinder som överför tryckfärgen till papperet.

med höga kvalitetskrav. Svarta texter och illustrationer samt svartvita fotografier ger ett hållbart tryck med bra skärpa och djup i svärtan. Nackdelen är att färgtryck i offsetteknik utomhus inte håller mer än över en sommar, i bästa fall. Därför är offsettryck bara lämpligt för svart-vita skyltar eller om man valt att handkolorera skyltar som tryckts i svart.

- Vid **screentekniken** använder man sig av en mycket finmaskig nätduk som spänts över en ram. Man utnyttjar *en* duk för varje färg som ska tryckas. Färgen pressas sedan med en särskild skrapa – rakel – genom duken till det material som ska bära trycket. Duken har behandlats så att färg bara släpps igenom vid de tryckande ytorna. Som skyltproducent levererar man med fördel ett digitalt original och bifogar illustrationer för profes-

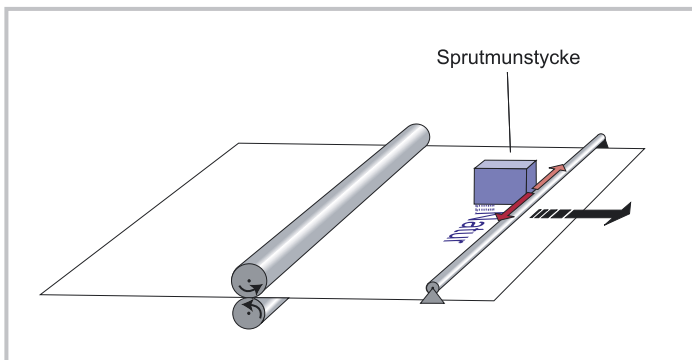
Vid screentryck pressas färg genom en finmaskig duk som behandlats så att bara de tryckande ytorna är genomsläppliga.

sionell scanning hos skyltföretaget. Tekniken har den fördelen att man kan trycka på nästan alla typer av material. Därför används screenmetoden för tryck på bland annat tyg, metall, plastfolie, papper m.m. Färgåtergivningen är bra och kraftfull och för skyltar med krav på riktigt lång hållbarhet – 10 år eller mer – ger tekniken ett mycket bra resultat. Screentryck är också lämpligt när mycket stora skyltar ska tryckas.

Screentrycket är en relativt hantverksmässig metod med höga startkostnader. Det första exemplaret blir därför mycket dyrt medan kostnaden för de efterföljande i gengäld blir mycket låg. Vid upplagor över 10 ex är tekniken ekonomiskt försvarbar. En avigsida med screentryck är att rasterade bilder inte kan återges med höga rastertätheter. Det innebär att bilderna upplevs lite grovkorniga om man granskar dem på nära håll.

- **Bläckstråleteknik** eller inkjet kallas den teknik som främst används vid digital skyltproduktion. Tekniken innebär att små droppar av färg skjuts – printas – på pappret. Dropparnas storlek är ca 10 mikrometer i diameter. Färgen är en blandning av vatten och/eller polyetenglykol och färgämnen. Färgen kan antingen vara lösta färgämnen eller rena pigment. De pigmentbaserade färgerna har en bättre ljusbeständighet men kan ge problem med driftstörningar på grund av igentorkade skrivarmunstycken. Bläckstråleutskriften kan göras med högre upplösning (detaljrikedom) än screentryck. Till fördelarna hör också snabbheten och möjligheten att själv kontrollera nästan hela produktionskedjan. Att kombinera en egen bläckstråleutskrift med en enklare inplastningsteknik, till exempel en laminering kompletterad med UV-folie är idag det snabbaste sättet att tillverka en skylt med godtagbar kvalitet. Om man eftersträvar en högre kvalitet är det bättre att låta skyltföretaget göra utskriften på ett papper

I bläckstråleskrivaren skjuts mycket små färgdroppar från ett sprutmunstycke direkt på papperet. Munstycket rör sig fram och tillbaka på tvären medan papperet matas fram stegvis.

som är optimerat för den egna inplastningstekniken. Ofta har inplastningsföretagen också tillgång till den senaste, mest hållbara, bläckstråletekniken.

Tidigare var just färgernas begränsade hållbarhet den stora nackdelen med bläckstråleutskrifter. Om man kompletterar med en UV-begränsande folie kan en skylt i den här tekniken dock behålla sina färger i flera år. På senare år har också ljusbeständigheten hos bläckstråleskrivarnas färger alltmer närmat sig screentechnikens och handkolorering. Tekniken används också vid utskrifter på plastfolie. Med bläckstråleteknik kostar varje skyltexemplar lika mycket, oavsett hur stor upplaga som ska produceras. Det innebär att tekniken är mest ekonomisk vid små upplagor (färre än 10 ex). I gengäld behöver man bara skriva ut de exemplar som behövs för stunden och slipper därigenom också lagra överupplagor, som kanske aldrig kommer till användning.

Några olika skylttyper – för- och nackdelar

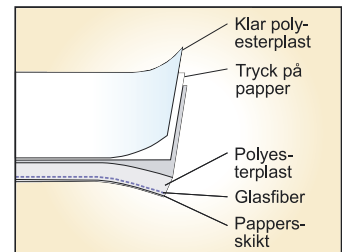
Idag används en handfull olika material för skyltar i skyddade områden. De mest nyttjade bygger på att trycket av text och bild är skilt från tillverkningen av själva skylten. Det handlar om olika former av plastinbakningar av papper som bär den tryckta informationen. Exempel är glasfiberarmerade skyltar, perstorpstekniken och laminatpressning. I någon mån används också skyltar där text och bild trycks direkt på själva skyltmaterialet, till exempel screentryck på aluminiumplåt.

De olika materialen har sina förtjänster och nackdelar, men många är fullt jämförbara kvalitetsmässigt. Känslan i de olika materialen varierar något och var och en har sina förespråkare. Innan man väljer teknik kan det dock vara bra att känna till något om deras olika för- och nackdelar.

Glasfiberskyltar

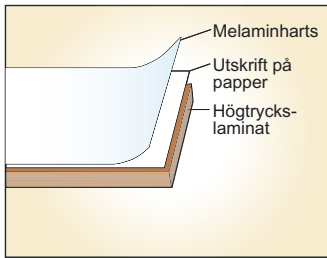
Ett skylttryck (offset-/screentryck eller bläckstråleutskrift) på papper mättas med polyester, skyddas och förstärks med glasfiber mattor som också mättas med polyester. När plasten härdat bildar skylten en 3 mm tjock homogen enhet som är styv och självbärande.

Fördelar: Beprövad teknik i slagtåligt material med lång livslängd. Tillsammans med screentryck eller handkolorering är detta ett av de mest ljusbeständiga alternativen på marknaden (> 10 år). Skylten är möjlig att genomborra utan att den tar upp vatten. Materialet tål de

flesta lösningsmedel för klottersanering och är lätt att hålla rent.

Nackdelar: Blankt ytskikt som kan ge reflexer, vissa pappersorter kan gulna efter långvarig solexponering. Dyr teknik vid screentryck i mindre upplagor – billigare vid ingjutning av bläckstråleutskrifter.

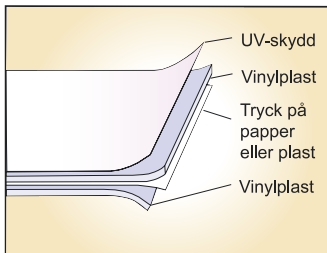

Digital impress – perstorp

En bläckstråleutskrift på ett UV-beständigt papper ”bakas in” i en platta av högtryckslaminat. Detta består av flera lager fenolhartsbelagt papper som sammanpressats under högt tryck. Skylten skyddas mot fukt, väder och vind av ett mycket hårt skikt av genomskinlig melaminharts. Ytskiktet är motståndskraftigt mot åverkan. Plattan kan tillverkas i flera olika tjocklekar från 3-16 mm.

Fördelar: Beprövad teknik med hög kvalitet. Slagtåligt material som har god väderbeständighet och lång livslängd. Matt ytskikt ger inga nämnvärda reflexer.

Nackdelar: Lång produktionstid – 7 veckor – efter godkänt korrektur. Större skyltar blir mycket tunga.

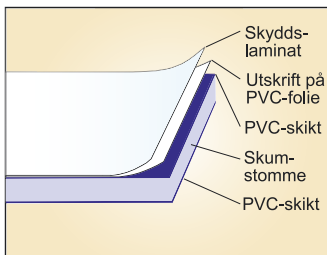

Laminatpressning

Ett screentryck eller en bläckstråleutskrift på plast eller papper läggs mellan flera skikt av klar vinylplast samt en UV-skyddande folie på toppen. De olika skikten pressas samman under högt tryck och hög temperatur till en homogen skiva. Folien ger också ett nöttnings- och klotterskydd. Skyltarna kan tillverkas i tjocklekar från 0,5-3 mm.

Fördelar: Beprövad teknik med hög kvalitet. De färdiga skyltarna är lätta. Trycket är skyddat från nötning. Tekniken är snabb vid bläckstråleutskrifter.

Nackdelar: Skyltar som är större än 1050x750 mm kan inte tillverkas. Skyltar av denna typ är inte självbärande utan måste alltid monteras på ett hårt underlag.

Bläckstråleutskrift på folie

Ett digitalt original skrivs ut med bläckstråleteknik på en folie av PVC-plast. Folien appliceras på en platta av plåt eller på ett hårt och lätt plastmaterial. Över utskriften läggs ett ytterskikt som skydd mot nötning och klotter. Den färdiga skylten bildar en styv, 10 mm tjock självbärande enhet.

Fördelar: Bläckstråletekniken ger hög detaljrikedom, bra skärpa och en god färgåtergivning. Tekniken är snabb och lämpar sig därför väl för den som kan leverera ett bra digitalt original.

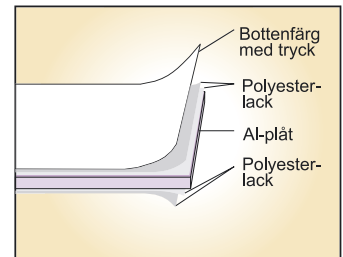
Nackdelar: Fortfarande är bläckstråletekniken något mer kortlivad (ca 5 år) än t.ex. screentryckta skyltar (> 10år).

Screentryck på plåt

Skylden produceras enligt samma princip som ett vägmärke. En 0,7 mm tjock aluminiumplåt brännlackeras först med dubbla skikt av polyesterlack. På en vit bottenfärg screentrycks sedan informationen med en specialfärg för utomhusbruk.

Fördelar: En extra hållbar skylttyp med lång livslängd som är särskilt lämplig i reservat där risken för vandalisering är stor.

Nackdelar: Plåtmaterialet gör att skylten kan upplevas som hård och ”kall”.

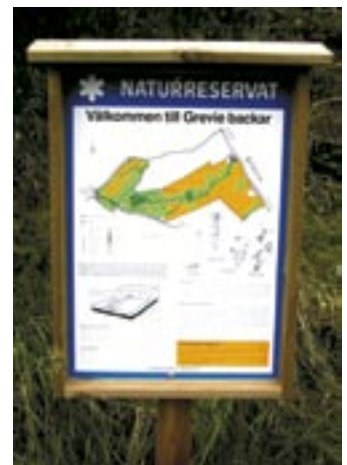

Skyltställ och uppsättning

Mindre skyltar, upp till A3-format, kan sättas med skruv och brickor direkt på en trästolpe utan baksida. Detta är lämpligt när skyltarna är små och billig uppsättning och billigt underhåll är viktigare än det utseendemässiga. Det finns också metallister som stagar upp överkanten om skylten utsätts för påkänningar.

I de flesta fall väljer man dock att tillverka ett skyltställ, oftast i trä. Här finns mängder av variationsmöjligheter, alltefter tillverkarens egen fantasi och färdigheter. Rätt utförda blir ett skyltställ i trä en bra bakgrund till skylten. Den underordnar sig informationen och smälter väl in i den omgivande miljön. Skyltstället är en del av det första intrycket besökaren får av naturområdet. Därför är det viktigt att det ges en estetiskt tilltalande utformning. Välj gärna ett träslag som har anknytning till trakten som till exempel ek i syd- och mellansvenska lövskogsmiljöer och gran eller furu i norra Sverige. Genom att på alla skyltar i ett område använda en särskild form kan skyltställen t.o.m. bidra till att ge ett område en egen identitet. Detta kan vara särskilt värt att tänka på vid nationalparker och större naturreservat.

Skyltställen monteras så att informationen hamnar i en höjd som är läsbar av så många som möjligt. Skyltens mittpunkt på en höjd runt 130-140 kan användas som riktmärke. För mindre skyltar t.ex. längs en naturstig eller vid målpunkter kan det vara lämpligt att sätta upp skyltarna lägre och lutande. Här finns flera varianter med ställ i trä eller metall, ett eller två ben etc.

En mindre skylt tillverkad genom screentryck på plåt och monterad i ett enkelt skyltställ.

Skyltställ kan utformas på många olika sätt, från enkla ställ utan tak och ställ med olika typer av taklösningar, till mindre utomhusutställningar där taken helt täcker besökaren. Om skyltstället kombineras med en bänk kan skylten även läsas av barn.

Optimera livslängden

Att ge skylten ett bra tak är en form av konstruktivt träskydd som ökar livslängden. Gör dock inte taket större än att det står i proportion till skyltstorleken. Takytorna lutar för att påskynda vattenavrinningen. Skyltställ med en enkel överliggare i stället för tak, konstrueras så att denna utsatta detalj lätt kan bytas när den åldrats. Ytbehandling av virket med träolja eller slamfärg innebär att underhållet blir smidigt medan lack och lackfärger kräver mer arbete. Det senare kan dock vara befogat i områden med risk för skadegörelse eftersom lackprodukterna är lättare att klottersanera. Målade skyltställ bör ges en färgsättning som harmonierar med miljön på platsen. Träskyddsbehandling bör ur miljösynpunkt bara ske med miljövänliga impregneringsmedel. Under senare år har också obehandlat inhemskt kärnvirke av ek och lärk använts på många håll, för sin högre motståndskraft mot röta. Trästolparna på stora skyltar bör inte ha kontakt med marken utan fästas med järnbeslag i betong. Betongplintar kan också minska risken för olyckor med tunga skyltar som faller.

L-list på större skyltar

De flesta skyltar är tillverkade i olika typer av ”döda” plastmaterial, som förblir opåverkade av temperatur och luftfuktighet i utomhusmiljön. Trämaterialet i skyltstället rör sig däremot ständigt, allt eftersom vädret ändras. Därför kan monteringen av skylten på skyltstället med fördel göras med en L-formad trälist. Listen dimensioneras så att det finns utrymme för skylten när träet i skyltstället rör sig. Man slipper då borra och skruva i skylten, som istället ligger lös i det utrymme som finns i listen. På detta sätt undviker man att skylten bågna. L-listen gör sig allra bäst på de lite större skyltarna som monteras på ställ med bra tak. I utsatta lägen samlar trälisten fukt. Om skylten skruvas direkt i underlaget måste av samma anledning skruvhålen vara tillräckligt stora så att underlaget kan röra sig utan att det påverkar skylten.

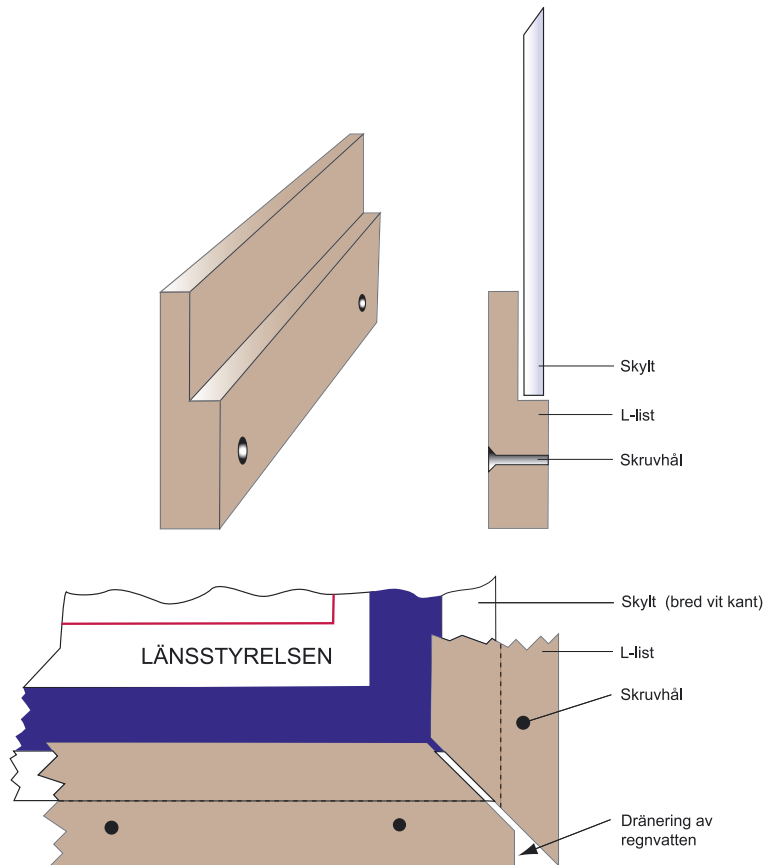
Tillfällig information

I välbesökta områden behövs ofta ytterligare information av kortvarig natur. Det kan gälla uppgifter om guidningar, tillfälliga skötselarbeten, telefonnummer till djurägaren sommartid m.m. Då kan det vara motiverat att avsätta en mindre yta på skyltstället för detta. För att skyltstället fortfarande ska se städut, och inte fungera som allmän anslagstavla, kan man med trälistor och en plexiglasskiva tillverka ett litet platt skåp i A4-format just för

Med trälistor och en plexiglasskiva kan man tillverka ett litet platt skåp för tillfällig information på skyltstället.

Genom att använda L-list slipper man skruva direkt i skylten. Den förblir då opåverkad även när trämaterialiet i skyltstället rör sig. För att den blå ramen skall vara synlig krävs att skylten görs med breda vita ytterkanter.

detta. Genom att göra den övre listen rörlig kan man lätt byta ut informationen när så behövs.

Gemensamt formspråk

Om tid och resurser medger finns det klara fördelar med att ha ett gemensamt profilprogram för såväl skyltställ som andra snickerier i de skyddade områdena. Vägvisare, det låga staketet vid parkeringen, portalen/grinden in i reservatet, rastmöbelen m.m kan ges en enhetlig och genomtänkt form. Genom ett likartat val av virke, ytbehandling, teckensnitt på text m.m. ges de skyddade områdena en identitet och besökaren en möjlighet att känna igen sig i de olika reservaten.

Välj plats med omsorg

När man väljer plats för skylt och skyltställ finns det några faktorer man bör ta hänsyn till:

- Skylten ska vara väl synlig när man närmar sig den.
- Skylten får dock inte dominera blickfånget eller skymma viktiga delar av landskapet. Placera hellre skylten så att den "tar stöd" mot något i den omgivande terrängen, till exempel en buske, ett skogsbyn, en berghäll eller liknande.
- Undvik placering direkt under ett träd eftersom kron dropp och förnedfall ger ökad nedsmutsning och algpåväxt.
- Vänd om möjligt skylten från solen. Detta förlänger hållbarheten avsevärt.
- Det är en fördel om det finns eller går att bereda en liten öppen plats framför skylten. Ytan ska vara slitagetålig och väl dränerad och medge utrymme för en mindre grupp besökare.

Det är viktigt att välja den plats man sätter upp skylten på med omsorg. Skylten ska vara väl synlig utan att dominera i landskapet. Låt den "ta stöd" mot något i omgivningen, t. ex. en stenmur ett buskage eller ett stenblock.

I vissa fall – till exempel längs naturstigar – passar det bra att montera skylten lågt och uppåtvinklat. En sådan skylt blir också extra lättillgänglig för barn.

I områden med särskilt många tillfartsvägar och -stigar kan en stolpe med SIS-symboler för de viktigaste bestämmelserna ersätta entréskyltar vid mindre använda tillfarter. I områden med extra mycket besökare kan samma teknik användas för att påminna om de viktigaste föreskrifterna inne i området.

När skylten är klar

Arkivering

Oavsett hur man framställer sina skyltar är det viktigt att man har bra rutiner för arkivering och lagring när produktionen är slutförd. Ofta sker skyltarbetet av tillfällig personal eller via konsulter. Det är då lätt hänt att original, överupplagor och underlagsmaterial blir liggande på olika platser utan ordning. Samla istället noggrant allt på en bestämd plats i ett skyltarkiv.

Spara av säkerhetsskäl de digitala originalen utanför datorns hårddisk, till exempel i form av en separat CD-skiva per skylt. På detta sätt minimeras också riskerna om ett digitalt original

försvinner på tryckeriet eller i posthanteringen. Arbetar man med päsihtsoriginal (montage på papper) har dessa en given plats i en slät och mörk arkivlåda, tillsammans med eventuella överupplagor av skylttryck. I det välordnade skyltarkivet är det lätt att hitta original och underlag när det är dags att göra nya exemplar av skyltar som behöver bytas ut eller justeras. Skyltarkivet är också en bra kunskapskälla vid produktion av helt nya skyltar. I anslutning till skyltarkivet lagrar man också eventuella färdiga reservskyltar för varje område.

Underhåll

När skylten väl är på plats är det lätt hänt att man lutar sig tillbaka och låter den "sköta sig själv". Men skylten behöver regelbunden skötsel. Den kan ha blivit smutsig, nerklottrad, vandaliserad eller skadad på annat sätt. Byt ut förfallna och oläsliga skyltar. De fyller ingen funktion och är dålig reklam för naturvärden. Skyltarna behöver också tvättas regelbundet, gärna på våren strax innan besökssäsongen. Använd gärna ett tvättmedel med ett vattenlösligt vax. Det gör det lättare att avlägsna smuts och eventuellt klotter. Skyltställen kan också behöva tvättas och oljas eller målas.

Foldrar

Naturvårdsverkets riktlinjer

- Besöksintressanta/välbesökta naturreservat med attraktiva målpunkter har en informationsfolder.
- Foldern är välkomnande, intresseväckande, lättförståelig och aktuell.
- I nationalparker och besöksintressanta/välbesökta naturreservat finns information på svenska, engelska och tyska.
- Är området ett Natura 2000-område framgår detta med texten "Området ingår i EU:s ekologiska nätverk av skyddade områden, Natura 2000". Natura 2000-logotypen finns med i broschyren.
- Är området finansierat med Life-medel finns Life-fondens logotyp och en kort text om Life i foldern.
- Foldrar i nationalparker produceras i samråd med Naturvårdsverket. Nationalparksfoldrar skickas som pdf-fil till Naturvårdsverket.

Miniminivå

- Foldern innehåller syftet med reservatet, beskrivning av bevarandevärdena (natur-, kultur- och upplevelsevärden) samt föreskrifter för allmänheten.
- I foldern finns en karta över objektet med reservatsgränsen markerad. Det finns också en översiktskarta som visar områdets geografiska läge.
- Naturvårdsstjärnan finns på foldern, som färgtryck i blått och vitt. Den blå färgen är PMS nr 295.
- Förvaltarens namn, telefonnummer och webbadress.
- Vägbeskrivning till naturreservatet.
- Naturvårdsverkets logotype på nationalparksfoldrar.
- Avsändare beslutande myndighet.
- Tryckår och upplaga.

Många gånger är en välplanerad skyltning och bra vägvisning tillräckligt för att vistelsen i ett skyddat område ska bli givande. Skyltarna hjälper besökaren att hitta viktiga service- och målpunk-

ter och också att förstå vilka värden som skyddet avser. Om man vill ge en mer fördjupad information räcker dock inte utrymmet på entréskylten.

Kanske finns ett omfattande system av leder och andra anläggningar som behöver visas på en särskild karta. Kanske vill man förklara intressanta ekologiska sammanhang eller komplicerade geologiska eller hydrologiska förhållanden. Kanske vill man exemplifiera ett artrikt växt- och djurliv med många illustrationer. Om man i sådana fall inte vill satsa på ett omfattande skyltsystem är en tryckt folder – ett vikblad – ett bra komplement till entréskylten. Eftersom foldern läses på normalt läsavstånd använder man sig av mycket mindre teckensnitt än på skyltar. Detta gör att även en folder i nervikt A4-format kan innehålla avsevärt mycket mer information än en skylt i både A2- och A1-format. I foldern kan man därför kosta på sig såväl mer text som fler illustrationer.

Många naturreservat är särskilt besöksintressanta för turister och andra som tillfälligt besöker en region. I sådana områden bör man också överväga att komplettera skyltningen med en folder, kanske till och med i upplagor på olika språk. Ett intresseväckande vikblad med karta, text och illustrationer kan också bli ett trevligt och bestående minne från besöket. I stora reservat med många målpunkter, stigar eller långa vandrings- och skidleder är en folder med en bra karta viktig som guide och vägvisare vid orienteringen i området.

I vissa välbesökta områden med tillsynsmän, är en folder ett bra hjälpmedel vid tillsynsmannens kontakter med besökare. Om man, av ekonomiska eller tidsmässiga skäl, inte har möjlighet att ta fram en folder kan en enkel trycksak i vykortsformat vara en bra kompromiss. Denna bör framförallt innehålla en karta och de viktigaste föreskrifterna.

Innehåll

Ta gärna ut svängarna – men, ge alltid vissa basfakta. Det finns stora fördelar med att ge entréskyltarna vid skyddade områden ett likartat utseende.

Den blå ramfärgen och den vita naturvårdsstjärnan bekräftar för besökaren – oavsett var i landet man befinner sig – att området har ett statligt eller kommunalt naturskydd. När det gäller foldrar är behovet av igenkänning också stort. Man är dock inte strikt bunden till A-formatet utan kan anpassa vikbladets omfång och format helt efter den mängd och typ av information man vill förmedla.

Följande basfakta bör alltid finnas i foldrar för skyddade områden:

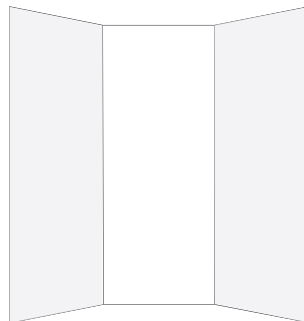
- naturvårdsstjärnan,
- en bra karta som bland annat visar områdets avgränsning, skalstock och norrpil,
- en beskrivning av natur-, kultur- och upplevelsevärden,
- syftet med naturskyddet,
- vilka föreskrifter som gäller för allmänheten samt
- kort vägbeskrivning och en översiktskarta som visar områdets läge i regionen. Besöks området av många utländska turister kanske det behövs en karta över Sverige eller Europa,
- uppgifter om vem som förvaltar området och hur man kan komma i kontakt med förvaltaren och gärna också närmast berörd myndighet med telefonnummer och webbadress,
- avsändare.

Utformning

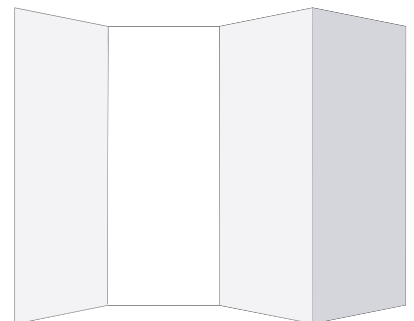
Mycket i arbetet med att producera foldrar är gemensamt med arbetssättet vid tillverkning av skyltar. Detta gäller till exempel insamling och urval av underlagsmaterial och framställning av texter, kartor och illustrationer. Se därför tidigare avsnitt för dessa detaljer.

Format och omfång

Ett vanligt och sedan länge använt sidformat för foldrar är 1/3 A4 dvs. 99x210 millimeter. Ett vikblad som bygger på det formatet omfattar vanligen sex eller åtta sidor. Genom att addera ytterligare blad om 99x210 mm kan sidomfånget utökas och anpassas till det behov av utrymme man har i varje speciellt fall. Ibland styrs valet av format av speciella behov, till exempel när man vill återge stora

6 sidor

8 sidor

Några exempel på olika sätt att vika formatet 99 x 210 mm vid olika sidantal.

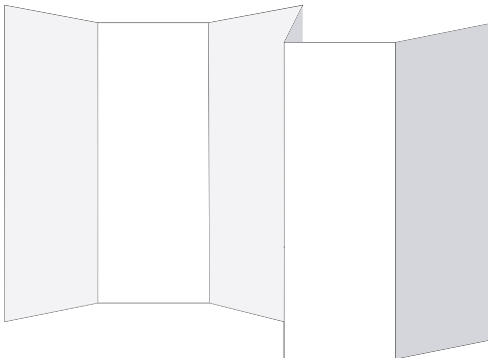
kartor. Då kan foldrar i ännu större format behöva göras. Även om det gamla formatet är väl beprövat och har många fördelar bör man inte vara rädd att pröva helt andra format. Vissa områden kanske hellre bör presenteras i ett litet häfte i fickformat. I andra områden kanske ett enkelt och billigt svart-vitt vikblad är fullt tillräckligt. För foldrar till nationalparker har en särskild mall utarbetats som alltid ska följas.

Text

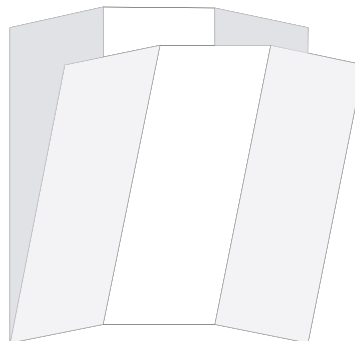
Liksom vid skyltproduktion skrivs foldertexten med besökaren i centrum. Vad vill man veta som gäst i området? Vad kan man uppleva – och var? Genom folderns större utrymme har man ännu bättre förutsättningar än på en skylt att ge en fördjupad information, att ge förståelse och beröra känslor, att hjälpa besökaren att tolka det man ser i området. Varför ser det ut som det gör? Varför förekommer vissa speciella arter? Varför sköts området på ett speciellt sätt?

Strukturen i presentationen kan i de flesta fall utgå ifrån de naturliga ”byggstenarna” geologi, flora och vegetation, djurliv, historia, skötsel, speciella sevärdheter etc. Ett bra sätt att göra sådana beskrivningar mer lättillgängliga är att dela upp dem i flera olika stycken med egna intresseväckande mellanrubriker. Ett annat sätt är att göra en geografisk uppdelning där varje *delområde* ges en egen beskrivning för sig. Det senare alternativet fungerar särskilt bra om texterna går att koppla direkt till en detaljkarta över området.

Förutom de obligatoriska basfakta som nämnts tidigare och de rena naturbeskrivningarna finns ytterligare några uppgifter som gärna kan ingå i en folder. Om området är beskrivet i böcker eller andra publikationer kan detta beskrivas under till exempel rubriken ”Läs mer”. Någonstans i foldern kan man också infoga informa-

12 sidor

12 sidor

Foldrarnas format, omfång och ambitionsnivå kan lätt anpassas efter den mängd och typ av information man vill förmedla. Vanligast är de traditionella högsmala foldrarna i standardformatet 99-210 mm. Många gånger fylls dock behovet väl av ett enkelt vikblad i svart/vitt tryck. I andra sammanhang kanske en flersidig skrift i bröstficksformat är motiverad.

tion om "Syftet" med naturskyddet. Det är ofta både praktiskt och lämpligt att sammanfatta det skyddade områdets alla data på ett ställe i en "Faktaruta". En sådan sammanfattning kan innehålla uppgifter om skyddsform, tidpunkt för inrättande, areal, läge, syfte, viktiga naturföreteelser eller andra sevärdheter, olika former av anläggningar för besökare, förvaltare etc. I områden som har många och långa föreskrifter kan man tillåta sig att göra ett urval av de viktigaste. En försiktig omformulering av de ofta tunga och byråkratiska föreskriftstexterna kan också vara motiverad. I de fall man på detta sätt för en folder justerar föreskrifterna bör man alltid hänvisa till att fullständiga föreskrifter finns på skyltar vid reservatets entréer.

Någonstans bör man också i liten textstorlek ge information om vem som svarar för produktionen, text, foto och illustrationer tillsammans med upplysningar om tryckår, upplaga och eventuellt publikationsnummer. Ofta anger man också vilket företag som tryckt foldern.

Om området är ett Natura 2000-område bör detta alltid framgå till exempel med texten "Området ingår i EU:s ekologiska nätverk av skyddade områden, Natura 2000". Om skyddet är finansierat av EU t.ex. genom Life-medel bör detta anges i foldern.

Karta och andra illustrationer

Liksom på entréskylten är en detaljerad karta en av folderns viktigaste ingredienser. Kvalitén bör vara så hög att kartan kan fungera som orienteringskarta vid ett besök i området. Områdets avgränsning ska tydligt framgå liksom tillfartsvägar, P-platser, stigar och

andra eventuella anläggningar för besökare. Dessutom redovisas områden där tillträdet regleras som fågelskyddsområden och liknande. En redovisning av olika terräng-/natur-/vegetationstyper förhöjer kartans läsvärde. Glöm inte att specificera dessa även i teckenförklaringen. Kartan bör ha skalstock och norrpil. En översiktskarta som sätter in området i sitt geografiska sammanhang är en bra service för besökare från andra regioner och länder.

Övriga illustrationer ska väljas så att de harmonierar med texten. Antingen så att viktiga samband och företeelser understryks och lyfts fram, eller så att den löpande texten kompletteras med bilder och bildtexter på aspekter som inte är beskrivna. En mångfald av uttrycks sätt gör helheten mer intresseväckande. Blanda därför gärna foton med tecknade bilder, svart-vita bilder och bilder i färg. Om man väljer att bara trycka i svart-vitt vinner oftast foldern på att fotografiska bilder blandas med tecknade.

Layout

(Se också avsnittet Skyltar – layout och form) När format och omfång bestämts, råtext skrivits och foton och illustrationer producerats ska materialet ges en fungerande och tilltalande form. Under åren har många foldrar, broschyrer och småskrifter för skyddade områden framställts. Genom att studera exempel ur denna samling kan man hitta inspiration och idéer till den egna layouten.

De moderna layoutprogrammen gör det lätt att flytta textblock och illustrationer, att ändra spaltbredder och på andra sätt prova olika layoutlösningar. Tveka inte att be professionella formgivare eller andra med större erfarenhet av folderproduktion om synpunkter på materialet. Med ökande erfarenhet i layoutarbetet följer också en lust att ta ut svängarna och pröva nya uttryck i formgivningen. Såväl besökaren som naturvärden har allt att vinna på att foldrarna för skyddade områden strävar mot nya intressanta former.

Layoutexempel för folder, se sidorna 72-74

Som hjälp för den som för första gången arbetar med foldrar för skyddade områden har ett layoutexempel för en folder utarbetats. Det visar hur layout, faktainnehåll, och typografering kan utformas i en 8-sidig folder i sidformatet 99x210 millimeter. Tanken är att man med hjälp av exemplet, noggrannhet och ett bra layoutprogram ska kunna åstadkomma ett tryckfärdigt digitalt original för en folder.

För nationalparkfoldrar har Naturvårdsverket tagit fram en digitalmall som anger foldrars utseende. Foldrar för nationalparker tas fram i samråd med Naturvårdsverket.

Layoutexempel för foldrar

Exemplet kan användas som stöd i arbetet med att få en ren och tydlig folder. Men glöm inte bort egna kreativa ideer och förslag.

Bildtext

*Times New Roman,
10 p, kursiv*

Mellanrubrik
**Helvetica,
12 p, fet**

Tordmule

Alkfåglar och sångare

Ängen varken plöjdes eller gödslades men gav ändå vinterfoder i form av hö och lövkvistar. Fodret höll kreaturen vid liv under vintern och deras stallgödsel var en förutsättning för åkerbruket, därav det gamla uttrycket ”Äng var åkers moder”. Idag kan man urskilja de tidigare åkrarna somplana ytor här och var i ängen. Få andra naturtyper har den artrikedom som ängar av Hässlens typ. Ängen utgjorde fram till 1800-talet grunden för naturhushållningen. Ängen varken plöjdes eller gödslades men gav ändå vinterfoder i form av hö och lövkvistar. Fodret höll kreaturen vid liv under vintern och deras stallgödsel var en förutsättning för åker här och var i ängen. Få andra naturtyper har den artrikedom som ängar av Hässlens typ. Få andra naturtyper har den artrikedom som.

Vinterfoder i form av hö och lövkvistar. Fodret höll kreaturen vid liv under vintern och deras stallgödsel var en förutsättning för åkerbruket, därav det gamla uttrycket ”Äng var åkers moder”. Idag kan man urskilja de tidigare åkrarna somplana ytor här och var i ängen. Få andra naturtyper har den artrikedom som ängar av Hässlens typ. Ängen utgjorde fram till 1800-talet grunden för naturhushållningen.

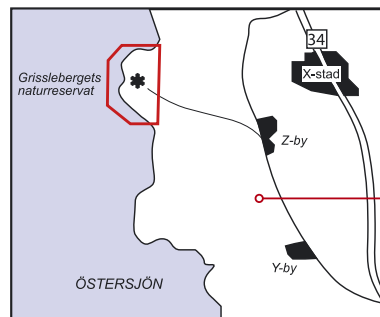
Djurliv
Brödtext

Times New Roman, 10 p, normal

Betet gynnar artrikedom

Foder i form av hö och lövkvistar. Fodret höll kreaturen vid liv under vintern och deras stallgödsel var en förutsättning för åkerbruket, därav det gamla uttrycket ”Äng var åkers moder”. Idag kan man urskilja de tidigare åkrarna somplana ytor här och var i ängen. Få andra naturtyper har den artrikedom som ängar av Hässlens typ. Ängen utgjorde fram till 1800-talet grunden för naturhushållningen.

”Äng var åkers moder”. Idag kan man urskilja de tidigare åkrarna somplana ytor här och var i ängen. Få andra naturtyper har den artrikedom som ängar av Hässlens typ. Ängen utgjorde fram till 1800-talet grunden för naturhushållningen.

Kom ihåg !

- * ~~V~~ ~~ä~~rsaktsam om mark och vegetation.
- * Respektera djurlivet. Undvik att gå nära fågelboor, lyor eller gryt. Håll hunden kopplad.
- * Håll rent. Lämna inget skräp efter dig.
- * Tältning eldning eller ridning är inte tillåtet.
- * Motorford

Fullständiga föreskrifter för besökare finns på informationsskylten vid reservatets entré.

Områdets skötsel
Brödtext

*Times New Roman,
10 p, normal*

Föreskrifter

*Times New Roman,
10 p, normal*

Solvända

Ytterligare information

Länsstyrelsen i Xxxxx län
 Xxxxgatan 1
 791 8X XSTAD
 026-17 10 00
 www.x.lst.se

Syftet med Sveriges naturreservat är att bevara biologisk mångfald, värde och bevara värdefulla naturmiljöer och tillgodose behov av områden för friluftslivet.

Produktion: Länsstyrelsen i X län. **Layout:** Nisse Nilsson **Text:** Kalle Karlsson. **Illustrationer:** Lisa Larsson. **Foto:** Bosse Bengtsson. Tryckeriet AB, 2003-05, 15 000 ex.

EUROPEISKA UNIONEN
 Europeiska regionala
 utvecklingsfonden

Länsstyrelsen
 Xborgs län

Översiktskarta för orientering
 till området

Upplysningar om förvaltaren
 Times New Roman, 10 p, normal

Information om syftet med
 naturreservat
 Times New Roman, 8 p, normal

NATURRESERVAT I XXXX LÄN

Grissleberget

Rubrik

**Helvetica, 12 p
 fet, VERSALER**

Områdets namn

**Helvetica
 20 p, fet**

Uppgifter om produktion, tryckår mm
 Times New Roman, 8 p, normal och **fet**

Logotyper, förvaltarens, Life-logotypen
 eller annan EU-logotype om området är
 delfinansierat av någon EU-fond.

Rubrik

Helvetica, 24 p, fet

Klintkust med grisslor och orkidéer

Välkommen

Helvetica, 16 p, fet

Välkommen !

Ången utgjorde fram till 1800-talet grunden för naturhushållningen. Ången varken plöjdes eller gödslades men gav ändå vinterfoder i form av hö och lövkvistar. Fodret höll kreaturen vid liv under vintern och deras stallgödsel var en förutsättning för åkerbruket. Ången utgjorde fram till 1800-talet grunden för naturhushållningen. Ången varken plöjdes eller gödslades.

Mellanrubrik

Helvetica, 12 p, fet

Korallrev byggde berggrunden.

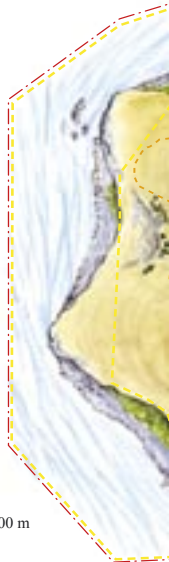
Gödslades men gav ändå vinterfoder i form av hö och lövkvistar. Fodret höll kreaturen vid liv under vintern och deras stallgödsel var en förutsättning för åkerbruket, därav det gamla uttrycket "Ång var åkers moder". Idag kan man urskilja de tidigare åkrarna som plana ytor här och var. eller gödslades men gav ändå vinterfoder i form av hö och lövkvistar. Fodret höll kreaturen vid liv under vintern och deras stallgödsel var en förutsättning för åkerbruket, därav det gamla uttrycket "Ång var åkers moder". Idag kan man urskilja de tidigare åkrarna som plana ytor här och var i ången. Få andra naturtyper har den artrikedom som ångar av Hässlens typ. Idag kan man urskilja de tidigare åkrarna som plana ytor här och var

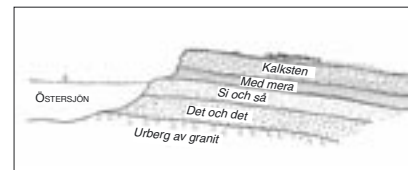
TECKENFÖRKLARING

- - - Reservatsgräns
- - - Tillträdesförbud 1/4 - 31/7
- - - Markerad stig
- P Parkeringsplats
- i Informationsskylt

0 500 m

Ången utgjorde fram till 1800-talet grunden för naturhushållningen. Ången varken plöjdes eller gödslades men gav ändå vinterfoder i form av hö och lövkvistar. Fodret höll kreaturen vid liv under vintern och deras stallgödsel var en förutsättning för åkerbruket, därav det gamla uttrycket "Ång var åkers moder". Idag kan man urskilja de tidigare åkrarna som plana ytor här och var.

De sedimentära bergarterna vilar på en grund av nit. Överst ligger ett lager kalksten.

Geologi och historik

Brödtext

Times New Roman, 10 p, normal

Kort ingress som sammanfattar områdets värden.

Helvetica, 10 p, normal

Bildtext

Times New Roman, 10 p, kursiv

Teckenförklaring, rubrik
Helvetica, 8 p, fet, **VERSALER**Teckenförklaring
Helvetica, 8 p, normal, gemena

Sillgrisslor

gamla uttrycket "Äng var åkers moder". Idag kan man urskilja de tidigare åkrarna somplana ytor här och var i ängen. Få andra naturtyper har den artrikedom som ängar av Hässlens typ. Ängen utgjorde fram till 1800-talet grunden för naturhushållningen. Ängen varken plöjdes eller gödslades. Ängen utgjorde fram till 1800-talet grunden för naturhushållningen. Ängen varken plöjdes eller gödslades men gav ändå vinterfoder i form av hö och lökvivisar. Fodret höll kreaturen vid liv under vintern och deras stallgödsel var en förutsättning för åkerbruket, därav det gamla uttrycket "Äng var åkers moder". Idag kan man urskilja de tidigare åkrarna somplana ytor här och var i ängen. Få andra naturtyper har den artrikedom som ängar av Hässlens typ. Få andra naturtyper har den artrikedom so

Svartbräken

Adam
o. EvaLiten
sandlilja

Bregsskrabba

Alvarmarker och örtrika barrskogar

Ängen varken plöjdes eller gödslades. Ängen utgjorde fram till 1800-talet grunden för naturhushållningen. Ängen varken plöjdes eller gödslades men gav ändå vinterfoder i form av hö och lökvivisar. Fodret höll kreaturen vid liv under vintern och deras stallgödsel var en förutsättning för åkerbruket, därav det gamla uttrycket "Äng var åkers moder". Idag kan man urskilja de tidigare åkrarna somplana ytor här och var i ängen. Få andra naturtyper har den artrikedom som ängar av Hässlens

Kalkrik mark gör floran artrik

Ängen utgjorde fram till 1800-talet grunden för naturhushållningen. Ängen varken plöjdes eller gödslades men gav ändå vinterfoder i form av hö och lökvivisar. Fodret höll kreaturen vid liv under vintern och deras stallgödsel var en förutsättning för åkerbruket, därav det

Flora och vegetation

Brödtext

Times New Roman, 10 p, normal

Naturtyper

Brödtext

Times New Roman, 10 p, normal

Internet

Naturvårdsverkets riktlinjer

- Information om nationalparker och naturreservat finns på länsstyrelsens hemsida. En översiktskarta visar var området ligger.
- Informationen är intresseväckande, lättförståelig och aktuell.
- Informationen innehåller syfte, föreskrifter, beskrivning av bevarandevärden (natur-, kultur- och upplevelsevärden) och anläggningar som underlättar tillgängligheten, detaljkarta över området, vägbeskrivning, förvaltarens namn och telefonnummer.
- Är området Natura 2000-område framgår detta med texten "Området ingår i EU:s ekologiska nätverk av skyddade områden, Natura 2000."
- Är området finansierat av Life-fonden finns Life-fondens logotype och texten "EU:s Life-Nature har delfinansierat skydd/restaurering/skötsel av/i detta Natura 2000-område" i anslutning till informationen.

Internet är ett effektivt sätt att nå ut med information om skyddad natur. Det är idag ett självklart sätt att söka information på. Många som aktivt letar information om skyddad natur använder Internet; skolor, kommuner, turister och intresserad allmänhet. Internet kompletterar tryckt information eftersom användaren lätt kan söka upp och hitta informationen själv, oberoende av var hon befinner sig. Information på nätet kan också ersätta tryckt information.

I denna vägledning går vi inte närmare in på hur man skapar en bra hemsida för Internet, eftersom det snarare skulle kräva en egen bok som ständigt måste uppdateras. Vi tar här endast upp några av fördelarna med information om skyddad natur på nätet.

- Internet och e-post underlättar tvåvägskommunikationen mellan förvaltaren/ beslutsmyndigheten och besökaren.
- Med information på nätet minskar behovet av trycksaker som snabbt blir inaktuella och måste lagerhållas.

- Att uppdatera material på Internet är ofta mycket enkelt och billigt. Det ger på så sätt möjlighet att erbjuda allmänheten ständigt aktuell information till en låg kostnad.
- Informationen är inte begränsad till en viss yta, utan kan byggas ut i olika nivåer i det oändliga. En kort informationstext, vägbeskrivning och karta kan räcka långt, men successivt kan man fylla på med skötselplaner, kartor, inventeringar i området, foton osv.
- Materialet på Internet kan ibland ersätta tryckt material. Alla områden med skyddad natur är inte lika publika. Ibland kan det vara ett gott alternativ att lägga informationen, t.ex. foldrar, i utskriftsvänliga PDF-filer som särskilt intresserade kan skriva ut. På så sätt slipper man kostnader för lagerhållning och tryck.
- Vissa funktioner finns bara på Internet, t.ex. kartor som går att zooma i och klickbara bilder där man kan se foton i större förstoring.
- Det är enkelt att skriva ut och skicka information med vanlig post till de som hör av sig och som inte har tillgång till Internet.
- Inspirerande texter om området med fakta om natur, kultur och historia kan väcka intresset för ett besök. Det är viktigt att informationen är lätt att förstå och inte för detaljerad eller avancerad. För besökaren är dock en vägbeskrivning och en karta central basinformation. Många utländska besökare vill veta mer om svenska naturområden innan de kommer till Sverige och det är bra om viss information finns även på engelska och gärna även på tyska.

Internet ställer högre krav på läsbarhet än en trycksak. Man har som surfare mindre tålamod när det gäller att ta till sig informationen. Det krävs ett tydligt blickfång, en kort ingress, mycket bildtexter och underrubriker. Bilder är viktiga. Det är också bra att ange kontaktpersoner till sidorna, med e-post och telefon.

Vägvisning

Naturvårdsverkets riktlinjer

Skyltning från väg:

- Vägvisning från allmän väg sker enligt Vägmärkesförordningen.
- Vägvisning från allmän väg sker bara till områden som också har farbar väg fram till området, vägvisning även på det enskilda vägnätet, parkeringsplats och information vid området.

Väg- och stigvisning inom skyddade områden:

- I besöksintressanta/välbesökta naturreservat finns vägvisning längs stigar och till vissa besöksintressanta objekt, rastplatser m.m. Stigarna ska utmärkas så att naturupplevelsen inte störs.
- Vägvisare och stigvisare inom naturreservat är tillverkade i miljövänligt virke med infräst och tydlig text. Undantaget Vägverkets skyltar och där det av säkerhetsskäl krävs plåtskylltar.
- Vedertagna standardiserade symboler, SIS 03 12 11, används på skyltar.
- Vinterleder och låglandsleder märks enligt standard, SIS 03 15 22.

Att värna om friluftslivet har fått en allt större roll i naturvårdsarbetet på senare år. Även om de ekologiska aspekterna står i centrum betonas allt mer vikten av att människor ges tillfällen till friluftsliv, rekreation och naturupplevelser. Ur positiva erfarenheter i naturen föds också en förståelse för värdet av naturskydd. Att både bevara och hållbart nyttja naturen är två sidor av samma mynt. Ett viktigt mål i naturvårdsarbetet är därför att göra den natur som skyddas med allmänna medel tillgänglig för allmänheten. Det ska vara lätt att hitta till och trevligt att vistas i landets naturreservat och nationalparker. De allra flesta områden tål mycket väl en besöksström och med generös information, bra vägvisning och väl avvägda anläggningar kan slitaget minimeras. Det finns också reservat som är mindre lämpade att marknadsföra. Det kan vara områden där florans eller djurlivet är särskilt störningskänsliga, sådana som ligger mycket långt från allmän väg eller är särskilt svårtillgängliga på andra sätt.

Regler för enhetlighet och igenkännande

De regler som anger ramarna för vägvisning till och från naturvårdsobjekt är:

- Vägmärkesförordningen (VMF) 1978:1001,
- Vägverkets föreskrifter "Föreskrifter om vägmärken, allmänna föreskrifter",
- Vägverkets föreskrifter "Föreskrifter om lokaliseringsmärken för vägvisning, allmänna föreskrifter" och
- Vägverkets föreskrifter "Föreskrifter om utmärkning med lokaliseringsmärken för serviceanläggningar".

Dessa bestämmelser behandlar bland annat frågor om vägmärkens placering, färger, storlek, text och hur man får använda vägvisning.

Andra viktiga anvisningar finns i:

- Svensk Standard SIS 03 12 11 "Bildsymboler för sport och friluftsliv",
- Svensk Standard SIS 03 15 22 "Märkning för sport och friluftsliv" samt
- Svensk Standard SIS 03 00 11, "Bokstäver, siffror för skyltar m.m.".

SIS standard tillämpas sedan länge vid vägvisning inom naturvårdsobjekten. Standarden är avsedd för alla former av sport och friluftsliv.

SIS-symbolerna – här urfrästa direkt i träskylten – är tydliga och lättolkade, även för utländska besökare.

Standardisering och enhetlighet är inget självändamål. Lättlästa texter och standardiserade symboler är i många fall en säkerhetsfråga. Dessutom fyller de en viktig servicefunktion för användaren. Gemensamma drag i skyltningen gör det lättare för besökaren att hitta till och inom de skyddade områdena – oavsett var i landet man befinner sig. Man lär sig att känna igen skyltningen till just det man söker. Genom att de flesta av SIS bildsymboler visar en verksamhet blir de lättolkade och möjliga att förstå även av utländska besökare.

Vägvisning vid allmän väg

Vägvisning vid allmänna vägar sker alltid med vägmärke enligt VMF. Bara vägghållningsmyndigheten dvs. Vägverkets regionkontor eller kommunen har formell rätt att utföra skyltning vid allmänna vägar. Vägghållaren svarar inte bara för själva uppsättningen utan också för den tillsyn och vård som skyltarna behöver liksom för att teckensnitt, färger och symboler följer standard. Innan ett område kan vägvisas från allmän väg ska vägghållaren bedöma och ta ställning till ett eventuellt beslut om vägvisning. Den som vill visa vägen till ett skyddat område ska därför alltid först göra en ansökan hos Vägverket på allmänna vägar där staten är vägghållare och hos kommunen där kommunen är vägghållare.

Kriterier vid skyltning/vägvisning till skyddade områden

Svart-vit skylt – vägvisning till inrättning

Vägvisning från allmän väg bör i första hand ske till regionalt intressanta naturreservat. Vid skyltningen används skyltar med svart text och ram på vit botten. Vägvisaren bör ange områdets namn följt av texten naturreservat/nationalpark. För att undvika att skylten blir för lång sätts ofta texten på två rader. Vägvisning från allmän väg ska bara göras till områden som redan har:

- farbar väg fram till området,
- bra vägvisning även på det enskilda vägnätet,
- parkeringsplats och
- information till besökaren vid området.

Vägvisningen från allmän väg ska med andra ord alltid vara den sista i raden av basåtgärder för besökare.

Vid skyltning från allmän väg används Vägverkets skyltar med svart text och ram på vit botten. På den här skylten finns St. Hanskorset med eftersom området är nationalpark.

Svart-vit skylt med märke "sevärdhet" – vägvisning till inrättning med symbol eller med symbol och text

Vägvisningen kan i vissa fall även innehålla symbolmärket för sevärdhet 1.9.2.30 det s.k. St. Hanskorset. Bara ett litet antal mycket sevärda områden kan komma ifråga för sådan skyltning. Naturreservaten ska ha en ur nationellt perspektiv värdefull natur och goda mottagningsarrangemang. Hit hör anläggningar som till exempel väl tilltagen P-plats, svensk, engelsk och tysk information och rastbord. Dessutom kan det finnas naturstiggar, fågeltorn och liknande anläggningar som gör området ytterligare intressant. Länsstyrelsen är den myndighet som beslutar vilka områden som kan skyltas med St. Hanskorset.

Brun-vit skylt – vägvisning till turistiskt intressanta mål

Sedan den 1 juni 2002 har Sverige börjat tillämpa brun-vit vägvisning till turistiskt intressanta mål, något som redan finns i flera länder i övriga Europa. Många av de mest sevärda skyddade områdena kommer att vara kvalificerade även om urvalskriterierna

Sedan den 1 juni 2002 har Sverige börjat tillämpa brun-vit vägvisning till turistiskt intressanta mål.

är hårda. I föreskrifterna för den brun-vita skyltningen betonas att området ska uppfylla kraven för turistanläggning. Dessa innebär att området ska vara sällsynt/unikt, ha stort allmänintresse hos vägtrafikanter, ha god tillgänglighet med bil och en bra information.

De skyddade områden som kan komma ifråga är alla nationalparker, utvalda naturreservat av internationellt eller nationellt intresse och vissa av landets naturum. Vid områdena ska det finnas särskilt bra mottagningsarrangemang som ordnad P-plats, toalett och information såväl vid P-platsen som inne i området. Informationen ska ges på svenska, engelska och tyska. I området kan det gärna också finnas till exempel vackra utsikter, ett unikt landskap, kulturhistoriskt värdefulla miljöer, naturstigar och guideverksamhet.

Inom respektive län har Vägverket en beredningsgrupp som bedömer vilka turistmål som bör vägvisas med brun-vit skylt. Den som söker ska vara ansvarig för den verksamhet som skyltningen avser. Den sökande kan vara enskild person t.ex. företag, stiftelse eller myndighet. Vägverket fattar beslut om vilka turistiskt intressanta mål som får märkas med brun-vit skylt.

Kostnader

I de flesta fall står sökanden, dvs. den som vill sätta upp skylten, för kostnaden för tillverkning och montering enligt gällande taxa. Detta finns reglerat i vägmärkesförordningens § 82. Ett undantag kan vara när området är av riksintresse och länsstyrelsen dessutom ansett att det är av sådan klass att det motiverar sevärdhetsmärkning med St. Hanskorset. I dessa fall kan Vägverkets region ta kostnadsansvaret på de vägar där staten svarar för väghållningen. Vid vägvisning längs det enskilda vägnätet är det alltid förvaltaren som svarar för kostnaderna.

Väg- och ledvisning inom skyddade områden

Behovet av vägvisning inom de skyddade områdena varierar. Därför är det viktigt att man redan när ett reservat planeras även bestämmer ambitionsnivån för vägvisningen. Svårtillgängliga reservat med bara strikt vetenskapligt intresse kanske inte behöver någon vägvisning alls. Samtidigt kan bra ledvisning kanalisera besökarna så att störningar på växt- och djurlivet minimeras. I områden där en orörd vildmarkskaraktär är en stor del av värdet och upplevelsen kanske man bör överväga att bara ge vägvisning fram till gränsen. Flera reservat är också till ytan så små och lätta att överblicka att vägvisning inom området är överflödigt av det skälet.

Många områden är dock välbesökta och har eller kommer att få ett nät av stigar och småvägar till olika målpunkter och rastplatser. Här blir en välplanerad vägvisning en värdefull service för besökaren. Det är dock viktigt att stigar och vägar inte får en skyltning som stör naturupplevelsen. Ju mer skyltning som behövs desto viktigare är det att den utförs på ett enhetligt och genomtänkt sätt.

Vid vägvisning inom skyddade områden brukar man skilja på tre olika typer av märken;

- **Vägvisare** anger riktning till och namn på målet. I många fall är det också befogat att ange avståndet till målet. Dessutom kan om det är möjligt även *målets* karaktär meddelas med en symbol. Då det är befogat anges också *vägens* karaktär – vandringsled, skidled osv. När flera olika symboler används på samma vägvisare ska de som meddelar vägens karaktär sättas före eller över de som anger målets karaktär. Avstånd anges i regel i km varvid beteckningen km kan utelämnas. När man anger kortare avstånd sätts beteckningen m ut.
- **Avståndsmärken** används för att ange återstående väglängd till ett mål längs en stig eller led. Ett avståndsmärke strax efter ett vägskil kan tjäna som bekräftelse på att man valt rätt väg. Avståndsmärkena utformas som vägvisare men utan pil.
- **Platsmärken** används för att ange viktigare målpunkter som vindskydd, rastplatser, vattendrag, utsiktspunkter eller liknande. Dessa fungerar som en bekräftelse på att man nått det mål man sökte vägvisning till. För att ange platsens karaktär, viktiga anordningar eller aktiviteter kan platsmärket kompletteras med symbol/-er före texten.

Vägvisare

2 km vandringsled till Axhögen. Där finns en raststuga.

Avståndsmärke

Återstående ledlängd till vindskyddet vid Tjutek är 500 m.

Platsmärken

Namn på plats och upplysningar om platsen.

I de flesta miljöer mörknar vägvisarens virke med tiden. Då blir läsbarheten störst om texten målas vit.

Trä eller plåt?

I huvudsak används två typer av material vid tillverkning av vägvisare i skyddade områden – lackerade blå/vita plåtskyltar och frästa vägvisare i trä. Plåtskyltar har normalt längre livslängd än träskyltar. Samtidigt upplevs plåtskyltarna av många som påträngande och störande inslag i naturmiljön. Det är här som vägvisarna i trä har sin stora fördel. Oavsett vilken typ av vägvisningsskyltar man använder är det viktigt att de ges en enhetlig stil med god läsbarhet. De stora tillverkarna av plåtskyltar arbetar efter den SIS-standard som tillämpats inom naturvårdsobjekt sedan länge. Här svarar alltså skylttillverkaren för att typsnitt, färgval och symboler stämmer med standarden.

Tydliga träskyltar

Samtidigt som en viss frihet i utformningen kan ge en positiv lokal karaktär åt skyltningen finns det en risk för att den lokala skaparglädjen sker på bekostnad av läsbarhet och förståelse. Naturvårdsverket förordar därför att även vägvisarna i trä ges vissa gemensamma drag i utformningen.

Gör skyltarna i samma höjd – 120 mm. För att skylten ska bli tillräckligt stabil, även vid dubbelsidig fräsning, används ett ca 20 mm tjockt hyvlat virke. Välj ett motståndskraftigt obehandlat virke eller ett som behandlats med ett miljövänligt träskyddsmedel. Texten fräses minst 3 mm djup. Frässpår med U-profil fungerar bra. Låt texten så nära som möjligt överensstämja med SIS-alfabetet. Snirkliga bokstäver är svårare att läsa. Texten sätts versal-gement dvs. med både stora och små bokstäver. I allmänhet fungerar det

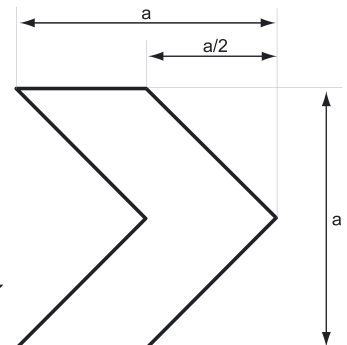
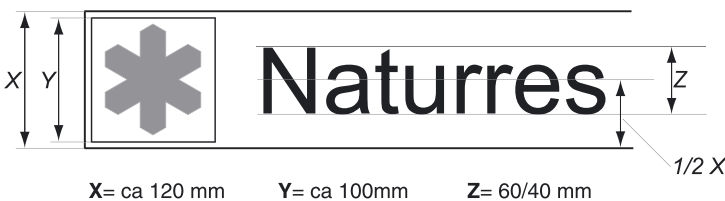

I torra luftiga miljöer får obehandlat virke en gråvit yta. Här är fungerar svart text bra.

bäst att måla texten med vit färg i flera lager. Mörka bokstäver är lättlästa de allra första åren men snart har virket mörknat och då ger en vitmålad text bättre kontrastverkan och läsbarhet. Om man skyddar virket med en träolja kan man blanda mörka pigment i oljan och på så sätt redan från början skapa större kontrast mot den vita texten. Valet av textfärg beror till en del på var skylten sätts upp. Svart text kan fungera i områden där ett obehandlat virke har möjlighet att torka och blekas naturligt till exempel i fjäll- eller öppen kustterräng. Ett sådant virke får så småningom en gråvit yta som kontrasterar väl mot en svart text.

Använd samma symbolsystem som för övriga friluftsskyltar enligt SIS 03 12 11. I områden med mycket utländska besökare är symbolerna extra viktiga. Blå-vita symboler tryckta på 105x105 mm aluminiumplattor skruvas fast på skylten. Alternativt kan friluftssymbolerna fräsas direkt i träskylten och sedan målas. Pil som anger riktning kan antingen fräsas lika SIS-standard, eller så sägas skyltens ände i motsvarande pilform.

Utformning av träskyltar enligt standard.

Montering av träskyltar

Vägvisare i trä kan sättas upp på flera olika sätt. Vanligast är att montera dem som "flaggskyltar" dvs. vinkelrätt mot stolpen, med texten i ögonhöjd. För att detta utförande ska fungera bra krävs att stolpen är tillräckligt grov, 65x65 mm eller grövre. Dessutom bör vägvisaren fällas in i stolpen, limmas med ett lim av utomhuskvalitet och skruvas, alternativt fästas med lim och träplugg.

Långa texter måste undvikas i vägvisare men generellt gäller förstås att ju längre text desto grövre stolpe. Motstående skyltar

SIS-symbolerna kan beställas på plåtbrickor i olika format. Observera infastningen med ursågning och träplugg.

När fler vägvisare fästs på samma stolpe är det viktigt att stopen görs i grovt virke. Här har skyltarna försänkts i stolpen, limmats och skruvats.

Vägvisare som monteras på låga dubbla stolpar blir stabila och upplevs inte lika störande som traditionella "flaggskyltar".

kan tillverkas av en bräda. Tomrum för infästning i stolpen lämnas mellan de båda skyltarnas texter/symboler.

En nackdel med "flaggskyltar" är att de är lockande att hänga i och därför ofta utsätts för skadegörelse. Ett alternativt och tilltalande sätt att montera vägvisare i trä är att använda två låga istället för en hög stolpe. Detta ger vägvisaren ett mer robust intryck. Dessutom stör inte vägvisaren naturupplevelsen lika mycket som de höga flaggskyltarna. Fler vägvisare kan fästas under varandra på samma stolp-par utan att minska vägvisarens stabilitet. De dubbla stolparna eliminerar risken för att vägvisaren börjar "hänga" med tiden. Givetvis kan *inte* låga vägvisare användas i till exempel fjällreservat med tjocka snötäcken.

Ledmarkering

Ledmärke för sommarled i fjällterräng och ledmärke för låglandsterräng markeras med orangefärgat (målat) band på stolpe, sten, träd eller dylikt. Sommarled över kalfjäll markeras vanligtvis med rösen. Ledmarkering av vinterled och för led som används året om markeras med röd eller ofärgad kryssmarkering.

Markering av gränser

Naturvårdsverkets riktlinjer

- Nationalparker, naturreservat, naturminnen, biotopskydd och fågel- och djurskyddsområde är tydligt gränsmarkerade.
- Gränsmarkering görs så snart som möjligt efter att naturreservatsbeslutet vunnit laga kraft.
- Gränsmarkeringen syns normalt från en gränsmarkering till en annan.
- Interimistiskt naturvårdsobjekt gränsmarkeras om så är nödvändigt.

Miniminivå

- Gränsmarkering följer svensk standard för märkning för sport och friluftsliv (SIS 03 15 22).
- Stolpar används i större brytpunkter.
- Gul färg används vid gränsmarkering av djurskyddsområden, vit färg används vid övrig skyddad natur, blå färg används i fjällbjörkskog.
- Gränsmarkeringar på träd och gränsmärken på stolpar görs ca 180 cm över mark.
- Gräns i strandlinje utmärks med målning på träd och/eller med gränsmärken i strandlinjen och på ett sätt som inte stör naturupplevelsen.
- Naturminnen märks med gränsmärke vid objektet.
- Där olika områdesskydd gränsar till varandra märks gränsen med dubbel gräns, gränsen för det starkare skyddet markeras ovanför det andra.
- Fågel- och djurskyddsområde utmärks med standardskyltar: gul skylt i liggande A3-format med S-tecken, typ av skyddsområde (fågel, säl), datum för tillträdesförbud och beslutsmyndigheten i nedre högra hörnet.

Generella regler

Områden som skyddats med stöd av Miljöbalken ska vara klart och entydigt markerade i terrängen (§ 38 Områdesskyddsförordningen). Detta gäller nationalparker, naturreservat, naturminnen, biotopskydd, säl- och fågelskyddsområden. Gränser för dessa typer av skyddade områden ska mätas in och kartläggas på i princip

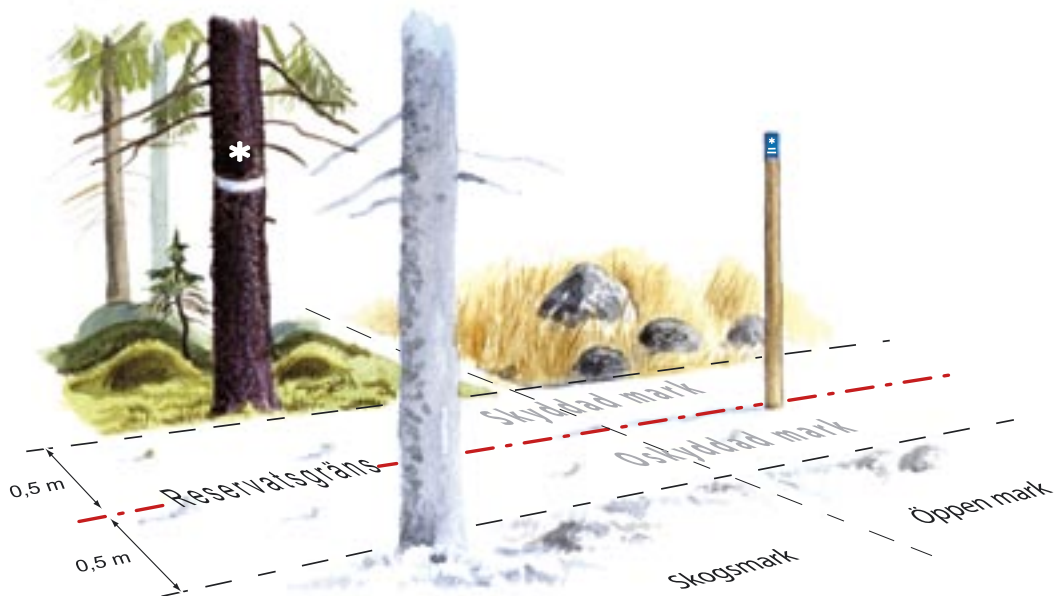
samma sätt som gäller för fastighetsgränser vid fastighetsbildning. För att effektivisera arbetet med gränsmarkering har en särskild överenskommelse träffats mellan Naturvårdsverket, länsstyrelserna och Lantmäteriet 2001. Den innebär bland annat att Lantmäteriet ansvarar för att i fält staka ut och mäta in (och i vissa fall även gränsmarkera) gränser för områden med områdesskydd (se *Vägledning för utstakning och utmärkning av skyddade områden enligt Miljöbalken*). För att uppnå tillräcklig noggrannhet och minimera framtida avvikelser mellan olika digitala skikt, bör brytpunkterna i gränsen för blivande naturreservat utstakas i fält och mätas in i ett så tidigt skede som möjligt. Detta arbete bör enligt överenskommelsen ske av Lantmäteriet. Det fortsatta underhållet av gränserna hör till förvaltarens skyldigheter.

Standard

Svensk Standard SIS 03 15 22, "Märkning för sport och friluftsliv" anger de ramar som gäller för gränsmärkning:

- Gränsmärken används främst för att avgränsa friluftsområden där allemansrätten kan ha vidgats eller inskränkts. De kan också användas för att ange andra typer av gränser.

Reservatsgränsen röjs till 0,5 m bredd på vardera sida gränslinjen. I skogsmark görs gränsmarkeringen på närmsta träd innanför den röjda zonen. Hörnstolpar och stolpar som markerar gränsen över öppen mark placeras i gränslinjen.

- Gränsmärke ska ha yta i form av (målat) band kring stolpe, träd eller dylikt. Gränsmärken ska placeras så att man från ett märke kan se till nästa. De ska på lämpliga avstånd kompletteras med märken på rektangulära skyltar eller med enkla målade bildsymboler. Dessa ska mer eller mindre utförligt ange det avgränsade områdets karaktär. Skylt eller bildsymbol ska placeras ovanför och i direkt anslutning till band, i huvudsak parallellt med gränslinjen och vara vänd från det avgränsade området. För vissa typer av gränser, t.ex. för naturminne eller fornminnesområde må enbart skyltar användas.

- Gränsmärken ska ha färg enligt följande tabell

Gräns	Färg
Gräns för område med tillträdesförbud grundat på lag och författning.	Gul
Gräns för annat område, t.ex. reservatsgräns	Vit, blå eller grön

- Gränsmärken bestående av mer än ett band saknar standardiserad innebörd. Sådana gränsmärken kan emellertid ha tilldelats en särskild betydelse av någon myndighet.

SIS ramar har ingen juridisk status. Det är en standard som syftar till att ge tydlighet och enhetlighet. De ska alltid tillämpas där det är möjligt, men det kan finnas fall där nyttan av tydligheten behöver vägas mot andra värden. Estetiska aspekter eller naturvårdshänsyn motiverar försiktiga anpassningar. Exempel på sådana tillfällen är:

- När gamla eller grova träd av högt naturvårdsvärde står i gränsen. Sätt en stolpe i stället för att måla gränsmarkeringen på trädet.
- När ett gammalt eller grovt träd av högt naturvårdsvärde står mitt i en blivande siktgata lämnas trädet kvar.
- När gränsen passerar öppen ängsmark eller annan "känslig" öppen mark kan det vara motiverat att utöka avståndet mellan gränsstolparna, kanske t.o.m. bara sätta en stolpe i viktiga gränsvinklar.

Skyddade områden kan bestå av större eller mindre landområden, sjöar, enstaka öar och skärgårdsområden samt kombinationer av dessa. I fält bör den praktiska tillämpningen av standarden ske enligt följande:

Landområden

Landområden markeras med stolpar i varje gränsvinkel. Stolparna ska ha gränsmärken som anger området skyddsform. Vanligen används brickor av plastlaminat. Stolpens översida fasas för ökad hållbarhet. Vid gränsmarkering i skogsmark röjer man en tydlig siktgata i gränslinjen. Siktgatan hålls fri från sly och uppväxande träd.

Där det är möjligt ska gränslinjen mellan hörnstolparna markeras genom att man målar band och bildsymbol (naturvårdsstjärnan) med vit färg på gränsträd. Undantagsvis (t.ex. i fjällbjörkskog) är den vita färgen olämplig. I dessa fall ska blå färg användas. Målningen görs ca 180 cm över marken.

Kan gränsen inte markeras på detta sätt – t.ex. över myrområden, över hyggen och på kalfjäll – ska den markeras med ca 200 cm långa stolpar av trä eller metall så att gränsmärket kommer ca 150 cm ovan mark. Trästolpars översida kan fasas för ökad hållbarhet. I områden med tjockt snötäcke vintertid kan avsevärt högre stolpar behövas. Stolparna ska i toppänden ha påmålade band och bildsymbol eller dekal/gränsmärke som anger området skyddsform.

Beroende på det skyddade områdets terräng och storlek kan tätheten mellan gränsmarkeringarna variera. Som grundregel gäller att det från varje enskild markering ska vara möjligt att uppfatta närmast föregående och nästföljande. I vissa fall, särskilt i fjällterräng, räcker det dock med att markera ut gränsen vid brytpunkter och där stigar eller leder passerar gränsen.

När landområden gränsar mot vatten bör man arbeta med viss försiktighet. En traditionell gränsmarkering med målningar på träd längs en strandlinje kan lätt upplevas som störande när man närmar sig området från sjösidan. Här får man därför anpassa arbetssättet efter förhållandena på plats i varje enskilt fall. Markeringen ska vara tydlig utan att störa. I vissa fall kan en gles målning på träd fungera. I andra fall kanske bara gränswickor på stolpar räcker. Vid särskilt känsliga stränder kanske informationsskyltar på strategiska angöringsplatser är det bästa alternativet.

Sjöar

Sjöar markeras med målning på gränsträd och med gränsmärken som anger området karaktär. Märkena sätts fast på stolpar och vänds inåt land. I den mån de är tillämpliga gäller i övrigt samma principer för markering av sjöar som för landområden.

Om skyddet gäller en sjö och gränsen följer strandlinjen i öppen mark markeras gränsen med, gärna låga, stolpar och gränsmärken som vänts inåt land. Tänk på att höga stolpar lätt blir utsiktsplatser för kråkor och andra boplundrare.

Där gränsen passerar öppen mark sker markeringen med stolpe av trä eller metall med påmålat vitt band och bildsymbol eller dekal/laminatbricka som anger områdets skyddsform.

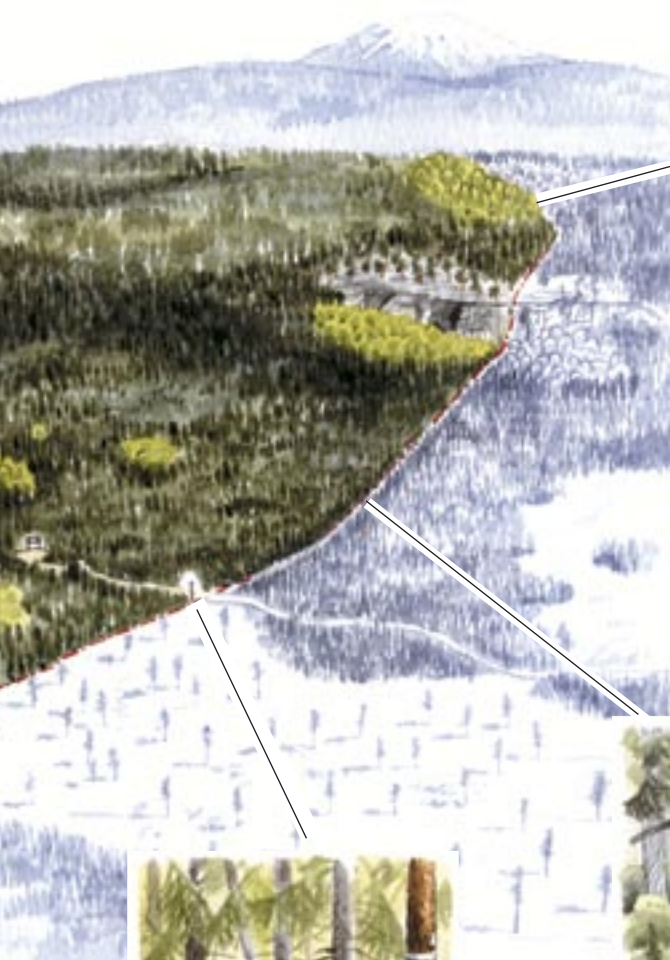

I skogsmark markeras gränsen med ett vitt band och bildsymbol som målas på gränsträd. Bildsymbolen ska vara vänd från det avgränsade området. Markeringen görs i ögonhöjd, ca 180 cm över markytan. Normalt målas bandet 3 cm brett. På träd som är 12 cm eller mindre i diameter görs bandet 10 cm brett.

I varje gränsvinkel sätts stolpar med gränsmärken (laminatbrickor) som anger områdets skyddsform.

Undantagsvis t. ex. i björkskogar är den vita färgen olämplig. I dessa fall markeras gränsen med blå färg.

Där stigar eller vägar passerar gränsen sätts en stolpe med gränsmärke som anger områdets skyddsform.

Vid gränsmarkering i skogsmark röjer man en tydlig siktgata i gränslinjen. Siktgatan hålls fri från sly och uppväxande träd.

Naturminne kan markeras med ett gränsmärke på en stolpe i närheten av föremålet.

Enstaka öar

Enstaka öar markeras med gränsmärken som anger områdets skyddsform. Dessa fästs på stolpar och vänds utåt vattnet. Hänsyn till landskapsbilden får avgöra från fall till fall hur omfattande skyltningen ska vara. För delar av öar gäller samma principer som vid markeringen av landområden.

Skärgårdsområden

Skärgårdsområden och grupper av öar markeras enligt samma principer som enstaka öar.

Gräns i vatten

Gräns i vatten markeras bara i undantagsfall. Markeringen utformas från fall till fall med hänsyn till rådande förhållanden.

Naturminne

Naturminnen – enstaka föremål, en grupp av föremål eller mindre områden (mindre än 1 ha) – markeras med märke som anger områdets skyddsform. Märket fästs antingen direkt på föremålet eller på stolpe invid föremålet, 100-150 cm över marken.

Grupp av föremål markeras i princip på samma sätt, dvs. varje föremål förses med märke. En grupp av skyddade föremål kan

också, om det är lämpligt, markeras på samma sätt som mindre områden.

Mindre områden markeras med stolpar i gränsvinklarna. Stolparna ska vara försedda med märken som anger områdets skyddsform. I gränslinjen uppsätts vid behov också stolpar med märken. Målning av gräns för naturminne görs inte annat än när detta särskilt anges i skyddsföreskrifterna.

Tillfälligt skydd

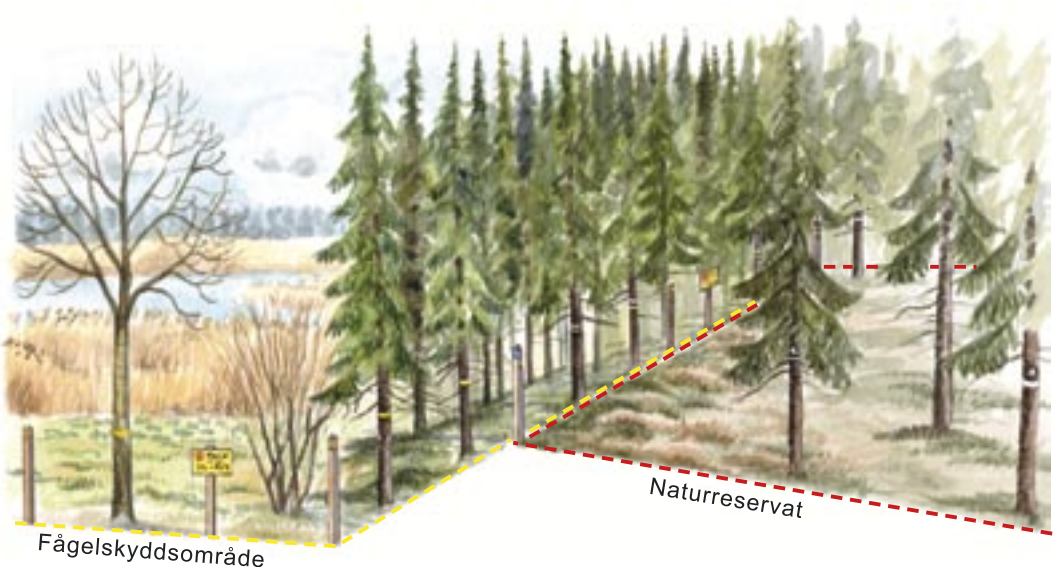
Tillfälligt skyddat område – interimistiskt reservat – enligt Miljöbalkens förordning om områdesskydd (7 kap. 24 §) gränsmarkeras generellt inte, bland annat beroende på skyddets obestämda karaktär både vad gäller varaktighet och omfattning.

Gräns - i - gräns

Det händer att två områden skyddade enligt Miljöbalken går gräns - i - gräns med varandra och att det genom olika skyddsformer eller olika föreskrifter finns anledning att markera gränsen. I dessa fall görs detta som beskrivits tidigare, dock med tillägget att gränslinjen *dubbelmarkeras* enligt följande:

När två områden skyddade enligt *olika* lagrum möts förses alla gränsstolpar med dubbla gränsmärken och riktningsspilar som anger respektive områdes läge i förhållande till gränslinjen. Det hela målade bandet ersätts av två i höjd åtskilda motstående

Områden med tillträdesförbud markeras med gult färgband. Markeringarna görs tätare än för övriga naturvårdsobjekt. Istället för naturvårdsstjärna ska var tredje gränsmarkering vara en stolpe med gränsmärke. När två områden skyddade enligt olika lagrum går gräns-i-gräns görs dubbla färgmarkeringar – den vita över den gula.

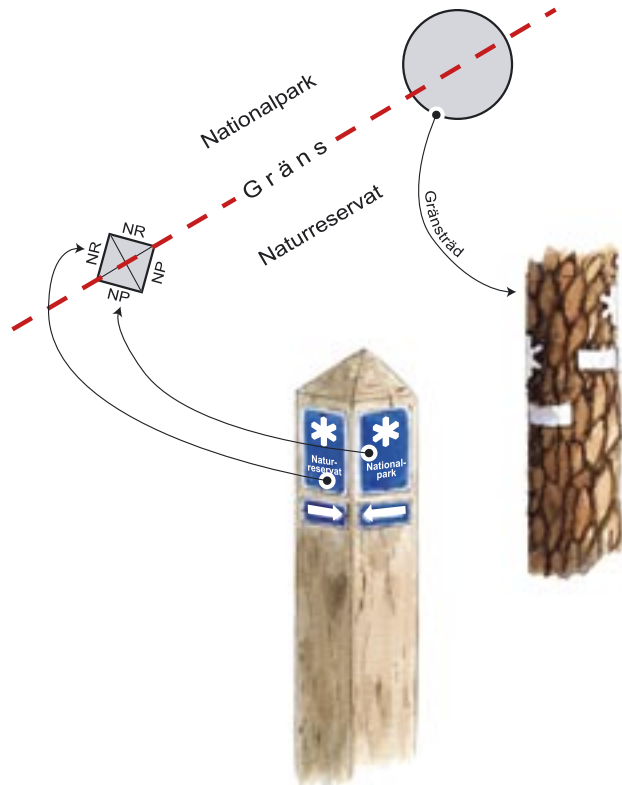
halvcirklar, vardera försedd med målad bildsymbol. Nationalpark placeras i höjd över naturreservat.

Vid två angränsande områden skyddade enligt *samma* lagrum förses alla gränstolpar med motställda riktningspilar som anger att samma skydd gäller på båda sidor om gränsen. Det hela målade bandet kompletteras med två motstående målade bildsymboler.

Zonindelning

Markering av område med olika bestämmelser i skilda zoner, till exempel zoner med förbud mot fiske, snöskoteråkning, ridning, cykelåkning m.m. avgörs från fall till fall. Områdets yttergränser markeras i tillämpliga delar enligt ovanstående regler.

Markering av gräns mellan olika zoner ska ske restriktivt. Utmärkning görs bara då bestämmelserna är av sådan typ att en gränsmarkering bedöms nödvändig. Markering som främst vänder sig till allmänheten sker med målat band. Inga bildsymboler används. Markering för markägare kan göras enklare. Vid föreskrift som innebär tillträdesförbud sker utmärkning enligt de regler som gäller för fågelskyddsområde.

När två områden skyddade enligt olika lagrum angränsar till varandra, förses alla gränstolpar med dubbla gränsmärken. Gränsträden målas med i höjd åtskilda halvcirklar och bildsymboler.

Områden med tillträdesförbud

Ett särfall utgör alla de områden som avsatts till skydd för djurlivet, främst fågel men också t.ex. säl. Dessa områden har som regel tillträdesförbud del av eller hela året. Markering av gränserna är av största vikt för att uppnå syftet med skyddet. Även informationsskyltningen utformas så att den utgör en del av gränsmarkeringen. Liksom övriga naturvårdsobjekt kan områden omfatta större eller mindre landområden, sjöar, enstaka öar och skärgårdsområden samt kombinationer av dessa.

I strandlinje

Om innanförliggande landområde avgränsas ska gränsmarkeringen i huvudsak göras med informationsskyltar. Skyltningen anpassas efter behov så att naturliga landningsplatser för båtar är väl markerade medan svårtillgängliga strandavsnitt med vassar eller dylikt markeras glesare. I enstaka fall med långa lättillgängliga och välbesökta kustavsnitt kan det vara lämpligt att mellan informationsskyltarna måla gränsmarkeringar och sätta upp gränsmärken. I utskärgårdar och andra känsliga områden måste skyltningen utföras med stor omsorg. En god grundregel är att skyltarna placeras så

Gränsmärke för markering av fågel-skyddsområde på land.

att de inte bryter horisontlinjen. Skyltarna ska normalt vara i liggande A3-format, så att de är möjliga att upptäcka på håll, innan man hunnit lägga till. I områden där tillträdesförbudet gäller mer än en enstaka ö kan det vara motiverat att komplettera textdelen med en karta.

I vatten

Gräns i vatten markeras på land i strandlinjen. Det är kostsamt och praktiskt komplicerat att åstadkomma en fungerande markering vid den faktiska gränslinjen i vattnet. Sådan markering, med till exempel bojar, kan endast komma ifråga i specialfall. Om gränsen går i område som finns på sjökort fordras även Sjöfartsverkets tillstånd för att lägga ut bojar. Markeringen på land görs enligt samma principer som för gräns i strandlinje (innanför liggande skyddsområde).

För att skyltningen ska fungera så att allmänheten respekterar även skyddsområdets vattenzon måste skyltarna vara entydigt tolkningsbara med blotta ögat utanför vattengränsen, dvs. ofta mer än 100 meter. Detta kan åstadkommas antingen genom att göra jätteskyltar (typ skärgårdens KABEL-skyltar) eller genom

Gränsmarkering i vatten med t.ex. bojar är komplicerat och görs bara i undantagsfall.

att använda någon form av symbolspråk. Endast symbolspråk kan bli aktuellt för fågelskyddsområden. Jätteskyltar är otänkbara av såväl estetiska som ekonomiska skäl. För att symbolskyltning ska fungera fordras att en uttolkning av de använda symbolerna finns allmänt och lätt tillgänglig. Vidare fordras att antalet varianter på skyddstider/regler hålls så begränsat som möjligt och att de är enhetliga för sammanhängande skärgårdsområden oavsett om flera län berörs.

På land

Gräns på land ska markeras med gult färgband. Markeringen ska göras tätare än för övriga naturvårdsobjekt. Som riktvärde gäller att det inte ska vara möjligt att passera gränsen vinkelrätt utan att se minst en gränsmarkering. I stället för schablonmålade naturvårdstjärnor ska var tredje gränsmarkering utgöras av en trästolpe med påspikat gränsmärke eller i skärgårdsmiljöer av en aluminiumstolpe med påklistrad gränsskylt. Där skyddsområdesgräns sammanfaller med gräns för annat skyddat område ska dubbel färgmarkering tillämpas. Den gula ringen målas 30 mm under den vita.

Vidare ska markeringen förstärkas genom särskilda informationskyltar som klart anger skyddsform och vilka regler som gäller. Skyltarna ska placeras med jämna avstånd. Täthet får avgöras från fall till fall beroende på typ av terräng, risk för störning etc. Skyltarna ska normalt vara i liggande A3-format.

Utsatta kustmiljöer ställer extra höga krav på skyltmaterialet. Låg rostfri stolpe i borrar hål i berget.

Skyltar för fågel-, säl- och övriga djurskyddsområden. Av färgkombinationen, som är lätt åtskiljbar på långt håll, framgår vilken tid förbudet gäller samt om vattenområde ingår (rött fält).

Gräns - i - gräns

När ett skyddsområdes gräns sammanfaller med gräns för ett område skyddat enligt annan paragraf i Miljöbalken, till exempel när ett fågelskyddsområde gränsar mot ett naturreservat, gäller det som beskrivits tidigare dock med tillägget att skyddsområdets gräns markeras med tätare intervall. Vidare kompletteras varje vit gränsmålning med gult band under det vita och varje gränsstolpe med skyddsområdets gränsmärke under det andra.

När två djur- eller växtskyddsområden går gräns - i - gräns gäller i det enskilda fallet tillämpliga delar av ovanstående regler samt

vad som ovan anges om gräns - i - gräns-markering generellt för områden skyddade enligt Miljöbalken.

Tidsbegränsat förordnande

Gränser som kan förmodas bli av kort varaktighet, till exempel kring vissa fågelskyddsområden, bör inte målas. Dessa bör istället markeras med informationsskyltar enligt ovan givna anvisningar. Eventuell färgförstärkning av gränsen kan göras med hjälp av gula vävgalonband som fästs med hjälp av häftpistol runt träd i gränslinjen.

Litteraturtips

För den som vill fördjupa sina kunskaper lämnas här några tips på läsning samt några adresser till hemsidor där mer information kan hämtas. Färska tips söks enklast via Internet eller via någon av de organisationer som anges nedan.

Naturtolkning

Naturvägledning i Norden.

Nordiska Ministerrådet, 1990

Begreppen naturvägledning och naturvägledare definieras. Situationen i de nordiska länderna beskrivs och man ger förslag till utveckling av naturvägledningen.

Tolkning – en sovande jätte.

Sven-G Hultman, SLU, Avd för landskapsvård, Rapport 35, 1985.

Heltäckande om naturtolkningens principer samt ett förslag till utveckling av tolkning i Uppsala län.

Environmental interpretation – a practical Guide for People with Big Ideas and small budgets.

Sam H Ham, North American Press, Golden, Colorado.

ISBN 1-55591-902-2.

Praktisk bok kring naturtolkningens metoder.

Interpretative Master Planning.

John A Veverka, Falcon Press Publishing Co Inc. Helena, Montana.

ISBN 1-56044-274-3.

Grundläggande om analys och planering av naturtolkning.

Naturstigar – en idébok.

Naturvårdsverket, 1984.

Heltäckande praktisk handbok om naturtolkning via naturstigar.

Teknik

Grafisk kokbok – guiden till grafisk produktion.

Kaj Johansson, Peter Lundberg, Robert Rydberg, 1998, Bokförlaget Arena.

Utförligt om den grafiska produktionskedjan med kapitel som datorn, färglära, digitala bilder, dokument, papper, trycktekniker, efterbehandling av trycksaker, juridik m.m.

Klart för tryck.

Åke Hallberg, Bokförlaget Spektra AB, 1997.

Klassisk grundbok för alla som producerar eller beställer trycksaker.

Typografi och layout**Grafisk Design.**

Jan Bohman, Åke Hallberg, Bokförlaget Spektra AB, 1996.

Inarbetad lärobok för den grafiska sektorn med kapitel om bl.a. typografi, tryckmetoder, färglära, papperskännedom m.m.

Typografi och grafisk design.

Henriette Koblanck, Bonnier Utbildning, 1999.

Lärobok om klassisk typografi och grundläggande layoutfrågor, tydliga exempel.

Övrigt**Vägvisning till inrättningar och serviceanläggningar samt reklam, anslag och information, handbok.**

Vägverket, 2003. Publikation 2003:19.

Praktisk handbok med allt som gäller vägvisning. Lämpliga mallar för ansökan om vägskyltar.

Skyltar för svenska kulturmiljöer.

Marianne Dunér, Eva Rosander, Olle Tulin. Riksantikvarieämbetet, 1996.

Praktiskt inriktad handbok om skyltproduktion för fornlämningar.

<http://www.justitie.regeringen.se/klarsprak/>

Regeringens hemsida om god offentlig svenska, rådgivning i språkliga frågor, handböcker i PDF-format.

Vägledning för utstakning och utmärkning av skyddade områden enligt Miljöbalken.

Naturvårdsverket, 2002.

Tidskrifter och organisationer

Legacy (USA). The National Association for Interpretation.

www.interpret.com

Interpretation (UK). Association for Heritage Interpretation.

www.heritageinterpretation.org.uk

NATURvejleder (Danmark). Naturvejlederforeningen i Danmark.

www.natur-vejleder.dk

Bilaga 1 • Naturvårdsverkets riktlinjer i sin helhet

I nedanstående riktlinjer tydliggörs Naturvårdsverkets syn på frågor som rör skyltar, foldrar, vägvisning och gränsmarkering. Riktlinjer innehåller dessutom en miniminivå för hur dessa alltid bör utformas. Syftet är att ge informationen i landets skyddade områden ett gemensamt formspråk. Som stöd för arbetet har Naturvårdsverket tagit fram digitalmallar för skyltar och foldrar. Dessa finns att hämta från Naturvårdsverkets hemsida www.naturvardsverket.se

Skyltning

————— Naturvårdsverkets riktlinjer —————

- Det finns en informationsskylt vid de naturliga entréerna till nationalpark och naturreservat.
- Skylten är välkomnande, intresseväckande, lättförståelig, aktuell och läsbar.
- Skylten innehåller syftet med reservatet, föreskrifter, beskrivning av bevarandevärden/natur-, kultur- och upplevelsevärden och en karta.
- Är området eller delar av området ett Natura 2000-område framgår detta på separat skylt bredvid entréskylten med texten "Området ingår i EU:s ekologiska nätverk av skyddade områden, Natura 2000". Natura 2000-logotypen finns med på skylten.
- Är området finansierat med Life-medel framgår detta med Life-fondens logotype samt en kort text om Life på en separat skylt bredvid entréskylten.
- Entréskylten sätts upp så snart som möjligt efter att reservatsbeslutet vunnit laga kraft. En enklare tillfällig skylt bör sättas upp inom en månad efter att reservatsbeslutet vunnit laga kraft.
- Skyltställ är anpassade till platsens förutsättningar. Skyltställ tillverkas i miljövänligt material.
- Handikappanpassad information finns i välbesökta områden.
- I besöksintressanta/välbesökta områden finns information på andra språk, i första hand engelska och tyska.
- Skyltar i nationalparker produceras i samråd med Naturvårdsverket.

Miniminivå

- Blå ram (SIS 307 mörkblå, PMS nr 302, NCF nr 30-70 R80B) och stjärna, text Naturreservat/Nationalpark/Naturminne/Biotopskydd.
- Vit/ljusgrå bakgrund, svart text.
- Karta med text, skalstreck, norrpil, teckenförklaring, markering av informationsskyltens plats och reservatets avgränsning (röd färg på kartan).
- Rubrik "Välkommen till ...".
- Syftet med reservatet.
- Föreskrifter för allmänheten. §-tecken före föreskrifterna.
- Förvaltare.
- Markägarkategori, till exempel enskild, staten, X-kommun.
- Storlek.
- Beslutsår.
- Undertecknas av beslutsfattande myndighet, det vill säga länsstyrelse eller kommun (i nationalparker även Naturvårdsverket).
- Naturvårdsverkets logotype på nationalparksskyltar.
- Vedertagna symboler används på skylten, SIS 03 12 11 "Bildsymboler för sport och fritid".
- Skyltens tillverkningsår.

Foldrar

— Naturvårdsverkets riktlinjer —

- Besöksintressanta/välbesökta naturreservat med attraktiva målpunkter har en informationsfolder.
- Foldern är välkomnande, intresseväckande, lättförståelig och aktuell.
- I nationalparker och besöksintressanta/välbesökta naturreservat finns information på svenska, engelska och tyska.
- Är området ett Natura 2000-område framgår detta med texten "Området ingår i EU:s ekologiska nätverk av skyddade områden, Natura 2000". Natura 2000-logotypen finns med i broschyren.
- Är området finansierat med Life-medel finns Life-fondens logotyp och en kort text om Life i foldern.
- Foldrar i nationalparker produceras i samråd med Naturvårdsverket. Nationalparksfoldrar skickas som pdf-fil till Naturvårdsverket.

Miniminivå

- Foldern innehåller syftet med reservatet, beskrivning av bevarandevärdena (natur-, kultur- och upplevelsevärden) samt föreskrifter för allmänheten.
- I foldern finns en karta över objektet med reservatsgränsen markerad. Det finns också en översiktskarta som visar områdets geografiska läge.

- Naturvårdsstjärnan finns på foldern, som färgtryck i blått och vitt. Den blå färgen är PMS nr 295.
- Förvaltarens namn, telefonnummer och webbadress.
- Vägbeskrivning till naturreservatet.
- Naturvårdsverkets logotype på nationalparksfoldrar.
- Avsändare beslutande myndighet.
- Tryckår och upplaga.

Internet

————— Naturvårdsverkets riktlinjer —————

- Information om nationalparker och naturreservat finns på länsstyrelsens hemsida. En översiktskarta visar var området ligger.
- Informationen är intresseväckande, lättförståelig och aktuell.
- Informationen innehåller syfte, föreskrifter, beskrivning av bevarandevärden (natur-, kultur- och upplevelsevärden) och anläggningar som underlättar tillgängligheten, detaljkarta över området, vägbeskrivning, förvaltarens namn och telefonnummer.
- Är området Natura 2000-område framgår detta med texten "Området ingår i EU:s ekologiska nätverk av skyddade områden, Natura 2000."
- Är området finansierat av Life-fonden finns Life-fondens logotype och texten "EU:s Life-Nature har delfinansierat skydd/restaurering/skötsel av/i detta Natura 2000-område" i anslutning till informationen.

Vägvisning

————— Naturvårdsverkets riktlinjer —————

Skyltning från väg:

- Vägvisning från allmän väg sker enligt Vägmärkesförordningen.
- Vägvisning från allmän väg sker bara till områden som också har farbar väg fram till området, vägvisning även på det enskilda vägnätet, parkeringsplats och information vid området.

Väg- och stigvisning inom skyddade områden:

- I besöksintressanta/välbesökta naturreservat finns vägvisning längs stigar och till vissa besöksintressanta objekt, rastplatser m.m. Stigarna ska utmärkas så att naturupplevelsen inte störs.

- Vägvisare och stigvisare inom naturreservat är tillverkade i miljövänligt virke med infräst och tydlig text. Undantaget Vägverkets skyltar och där det av säkerhetsskäl krävs plåtskylltar.
- Vedertagna standardiserade symboler, SIS 03 12 11, används på skyltar.
- Vinterleder och låglandsleder märks enligt standard, SIS 03 15 22.

Markering av gränser

— Naturvårdsverkets riktlinjer —

- Nationalparker, naturreservat, naturminnen, biotopskydd och fågel- och djurskyddsområde är tydligt gränsmarkerade.
- Gränsmarkering görs så snart som möjligt efter att naturreservatsbeslutet vunnit laga kraft.
- Gränsmarkeringen syns normalt från en gränsmarkering till en annan.
- Interimistiskt naturvårdsobjekt gränsmärkas om så är nödvändigt.

Minimnivå

- Gränsmarkering följer svensk Standard för märkning för sport och friluftsliv (SIS 03 15 22).
- Stolpar används i större brytpunkter.
- Gul färg används vid gränsmarkering av djurskyddsområden, vit färg används vid övrig skyddad natur, blå färg används i fjällbjörkskog.
- Gränsmarkeringar på träd och gränsmärken på stolpar görs ca 180 cm över mark.
- Gräns i strandlinje utmärks med målning på träd och/eller med gränsmärken i strandlinjen och på ett sätt som inte stör naturupplevelsen.
- Naturminnen märks med gränsmärke vid objektet.
- Där olika områdesskydd gränsar till varandra märks gränsen med dubbel gräns, gränsen för det starkare skyddet markeras ovanför det andra.
- Fågel- och djurskyddsområde utmärks med standardskyltar: gul skylt i liggande A3-format med S-tecken, typ av skyddsområde (fågel, säl), datum för tillträdesförbud och beslutsmyndigheten i nedre högra hörnet.

Bilaga 2 • Svensk standard

SIS (Swedish Standards Institute) ramar har ingen juridisk status. Det är en standard som syftar till att ge tydlighet och enhetlighet. Dokumenten går att beställa från SIS. Nedan följer en sammanställning av de standarder som nämns i boken:

SIS 03 15 22	"Märkning för sport och friluftsliv"	Markering av gränser och leder.
SIS 03 12 11	"Bildsymboler för sport och friluftsliv"	Innehåller olika symboler och märken för skyltning, används på kartor, vägvisning och platsmärken.
SIS 03 00 11	"Bokstäver, siffror för skyltar m.m."	Tydliga bokstäver och siffror för vägvisning m.m.

Information om skyddade naturområden är ett viktigt förvaltnings- och planeringsmedel, såväl för att skydda naturen som för att berika besökarnas vistelse där. En väl genomtänkt information kan leda till fler

besök i naturreservat och nationalparker och ge fler nöjda besökare som blir medvetna om värdet av att skydda natur. Den här bokens syfte är att hjälpa och vägleda alla som arbetar med skyltar, foldrar, gränsmarkering och vägvisning för skyddad natur. Boken ger praktiska råd kring textskrivande, layoutarbete, illustrationer, kartor, tekniska frågor med mera. Naturvårdsverkets önskan är att boken ska bidra till att ge informationen en hög kvalitet. Boken ska också tydliggöra Naturvårdsverkets syn på frågor som rör naturinformationen. Därför inleds varje kapitel med en redovisning av Naturvårdsverkets riktlinjer. Dessa riktlinjer innehåller dessutom en miniminivå för hur foldrar, skyltar, gränsmarkering och vägvisning alltid bör utformas. Syftet med detta är att ge informationen i landets skyddade områden ett gemensamt formspråk. Samtidigt lämnas också utrymme för att utforma informationen efter regionala förhållanden och den egna kreativiteten.